

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

**ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΣΤΗ
ΒΙΟΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ**

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΡΑΒΒΑΡΙΤΗ**

**Διερεύνηση της σχέσης μεταξύ γονεϊκής τυπολογίας
και συναισθηματικής νοημοσύνης σε ελληνόπουλα
ηλικίας 15 ετών**

ΑΘΗΝΑ, 2009

Η παρούσα διπλωματική εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη

ΒΙΟΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ

που απονέμει η Ιατρική Σχολή και το Τμήμα Μαθηματικών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εγκρίθηκε την7/12/2009.... από την εξεταστική επιτροπή:

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ

Αικ. Μαριδάκη – Κασσωτάκη, Επόπτρια

Κλέα Κατσουγιάννη

Δημοσθένης Παναγιωτάκος

ΒΑΘΜΙΑ

Καθηγήτρια

Καθηγήτρια

Αναπληρωτής καθηγητής

ΥΠΟΓΡΑΦΗ

Στον πατέρα μου

Ευχαριστίες

Ιδιαίτερες ευχαριστίες αποστέλλω στην καθηγήτρια κα Αικ. Μαριδάκη-Κασσωτάκη, καθηγήτρια στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο καθώς και το Γιώργο Τσίτσα Ψυχολόγο του Κέντρου Συμβουλευτικής Φοιτητών του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου για την προθυμία με την οποία μοιράστηκαν τις ιδέες και το υλικό τους.

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε με την ηθική και διανοητική συμμετοχή του Π. Ρενιέρη στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά την καθηγήτρια κα Κατσουγιάννη, τον αναπληρωτή καθηγητή κ Παναγιωτάκο και όλο το ΔΕΠ της «Βιοστατιστικής» για τη δέσμευση στο διδακτικό έργο και την υποστήριξή τους.

Περιεχόμενα	
Περίληψη	9
Abstract	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ	15
1.1 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	15
1.2 ΓΟΝΕΪΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ	17
1.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ	22
1.3.1 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ.....	23
1.3.2 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ	26
1.3.2.1 Ορισμοί και ιστορική αναδρομή.....	26
1.3.2.2 Η ενσυναίσθηση στα παιδιά και τους εφήβους.....	28
1.3.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ	31
1.4 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ	34
1.4.1 Διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος	34
1.4.2 Ερευνητικές υποθέσεις	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο – ΜΕΘΟΔΟΣ	37
2.1 ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ	37
2.2 ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ	39
2.2.1 Κλίμακα Ενσυναίσθησης για Παιδιά και Εφήβους	39
2.2.2 Ερωτηματολόγιο Έκφρασης Συναισθημάτων στην Οικογένεια.....	40
2.2.3 Το ερωτηματολόγιο Τυπολογίας του Έλληνα Γονέα	41
2.3 ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο – ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	45
3.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ	45
3.1.1 Απλή Γραμμική Παλινδρόμηση	45
3.1.2 Πολλαπλή γραμμική παλινδρόμηση.....	53

3.2 ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ	56
3.2.1 Τροποποιητής επίδρασης – Έλεγχοι σφαιρικότητας	58
3.2.2 Συγχυτικός παράγων / Μεσολαβητής επίδρασης	59
3.3 ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ	62
4.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ	64
4.2 ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	68
4.2.1 Συσχέτιση φύλου – ενσυναίσθησης.....	68
4.2.2 Συσχέτιση φύλου – συναισθηματικής εκφραστικότητας.....	69
4.2.3 Συσχέτιση αναφερόμενου τύπου γονέα με το φύλο του παιδιού.....	70
4.2.3 Συσχέτιση αναφερόμενου τύπου γονέα με το φύλο του παιδιού.....	70
4.2.4 Συσχέτιση τύπου μητέρας και τύπου πατέρα όπως αναφέρονται από τα παιδιά.....	72
4.2.5 Συμφωνία εκτιμήσεων παιδιών – αυτοεκτιμήσεων γονέων	76
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ – ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ	78
5.1 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΓΟΝΕΪΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ	79
5.1.1 Συσχέτιση ενσυναίσθησης παιδιού με τον τύπο του πατέρα.....	79
5.1.1.1 Αδρή επίδραση αναφερόμενου τύπου πατέρα στην ενσυναίσθηση του παιδιού.....	79
5.1.1.2 Εξέταση συγχυτικής/μεσολαβητικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση ενσυναίσθησης παιδιού – τύπου πατέρα.....	80
5.1.1.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση ενσυναίσθησης παιδιού – τύπου πατέρα.....	82
5.1.2 Συσχέτιση ενσυναίσθησης με τον τύπο της μητέρας.....	83
5.1.2.1 Αδρή επίδραση τύπου μητέρας στη βαθμολογία ενσυναίσθησης ...	83
5.1.2.2 Εξέταση του φύλου ως συγχυτικού παράγοντα στη σχέση της μητρικής τυπολογίας με την ενσυναίσθηση του παιδιού.....	84
5.1.2.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση ενσυναίσθησης – μητρικής τυπολογίας	86

5.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ	89
5.2.1 Συσχέτιση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού με τον τύπο του πατέρα.....	89
5.2.1.1 Αδρή επίδραση τύπου πατέρα στη συναισθηματική έκφραση	89
5.2.1.2 Εξέταση συγχυτικής/μεσολαβητικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού – τύπου πατέρα.....	90
5.2.1.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού – τύπου πατέρα	92
5.2.1.4 Εξέταση τύπου μητέρας ως συγχυτικού παράγοντα στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης – τύπου πατέρα.....	93
5.2.2 Συσχέτιση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού με τον τύπο της μητέρας	96
5.2.2α Μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης συναισθηματικής έκφρασης - τύπου μητέρας	96
5.2.2β Εξέταση συγχυτικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση αναφερόμενου τύπου μητέρας – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού.	97
5.2.2γ Εξέταση του φύλου του παιδιού ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης – τύπου μητέρας.....	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ	101
6.1 ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΟΙ ΤΥΠΟΙ ΓΟΝΕΩΝ	101
6.1.1 Ταύτιση αναφερόμενων τύπων μέσα στην οικογένεια.....	101
6.1.2 Ασυμφωνία αναφερόμενων τύπων γονέα σε σχέση με αυτοαναφορά	103
6.2 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ	104
6.2.1 Φύλο και ενσυναίσθηση	105
6.2.2 Η επίδραση της γονεϊκής τυπολογίας στην ενσυναίσθηση των παιδιών	106
6.2.3 Τροποποιητική επίδραση του φύλου στη σχέση τύπου γονέα – ενσυναίσθησης παιδιού.....	108
6.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ	111
6.3.1. Φύλο και συναισθηματική εκφραστικότητα.....	111

6.3.2. Η επίδραση της γονεϊκής τυπολογίας στη συναισθηματική εκφραστικότητα των παιδιών	112
6.3.3 Τροποποιητική επίδραση του φύλου στη σχέση τύπου γονέα – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού	113
ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	114
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	116
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	126

Περίληψη

Η συναισθηματική νοημοσύνη (ΣΝ) είναι μια καινούρια έννοια στο χώρο της Ψυχολογίας, που χρησιμοποιείται για την περιγραφή και τη μελέτη της ικανότητας των ατόμων να αναγνωρίζουν και να αξιοποιούν τα συναισθήματα. Η ικανότητα αυτή ξεκινά να αναπτύσσεται στην παιδική ηλικία μέσα από τις σχέσεις στο χώρο της οικογένειας. Διαισθητικά γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι οι γονείς, θέτοντας το συναισθηματικό τόνο της οικογενειακής ζωής και όντας οι βασικοί δάσκαλοι της κοινωνικής μάθησης, καθορίζουν το βάθος και το πλάτος της συναισθηματικής ωρίμανσης των παιδιών τους ανάλογα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν, κατά την περιγραφή της Baumrind (υποστηρικτικός, απολυταρχικός, αυστηρός και επιτρεπτικός γονέας). Παρά τη σύγχρονη ανάπτυξη ερωτηματολογίων μέτρησης της ΣΝ και των επιμέρους στοιχείων της, η συστηματική έρευνα των επιδράσεων του γονεϊκού τύπου στη συναισθηματικές δεξιότητες των παιδιών είναι ελάχιστη.

Με αφορμή τη στάθμιση στον ελλαδικό χώρο των ερωτηματολογίων καθορισμού των γονεϊκών τύπων, και με τη χρήση σύγχρονων ψυχομετρικών εργαλείων, σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε από το τμήμα Συμβουλευτικής και Ψυχολογίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου Αθηνών μια πρωτότυπη έρευνα για τη διερεύνηση πιθανής συσχέτισης της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών με τον τρόπο διαπαιδαγώγησης που επιλέγουν οι γονείς τους, όπως αυτός αντανακλάται στο γονεϊκό τύπο. Από τα σχολεία της Αττικής επιλέξαμε με τυχαίο τρόπο 187 Ελληνόπουλα, αγόρια και κορίτσια ηλικίας 14-15 ετών στα οποία διανείμαμε ερωτηματολόγια καθορισμού του γονεϊκού τύπου καθώς και ερωτηματολόγια μέτρησης δυο βασικών στοιχείων της συναισθηματικής νοημοσύνης, συγκεκριμένα της ενσυναίσθησης και της συναισθηματικής εκφραστικότητας. Σε συμφωνία με την ερευνητική μας υπόθεση, βρήκαμε στατιστικά σημαντική συσχέτιση ανάμεσα στον υποστηρικτικό τύπο μητέρας και την ανάπτυξη υψηλής ενσυναίσθησης και θετικής συναισθηματικής εκφραστικότητας τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια. Το φύλο του παιδιού φάνηκε, όπως και σε προηγούμενες έρευνες, να επιδρά ισχυρά στη συναισθηματική νοημοσύνη, με τα κορίτσια να χαρακτηρίζονται από υψηλότερες βαθμολογίες από ό,τι τα αγόρια. Επιπλέον, διατάσσοντας τους γονεϊκούς τύπους κατά σειρά μειούμενης ενσυναίσθησης και συναισθηματικής έκφραστικότητας ανά φύλο

γονέα και παιδιού, οι διάφοροι τύποι γονέα φάνηκε να επηρεάζουν με ξεχωριστό τρόπο τα κορίτσια από ότι τα αγόρια.

Η παρούσα μελέτη αποτελεί μια καινοτόμο προσπάθεια στο χώρο της ελληνικής οικογενειακής ψυχολογίας, και με τα ευρήματά της υπογραμμίζει τόσο την πολυποκότητα των αλληλένδετων παραγόντων που επιδρούν στην καλλιέργεια των συναισθηματικών δεξιοτήτων εντός της οικογένειας, όσο και την αυξανόμενη σημασία της κατανόησής τους για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής των ατόμων με τη βοήθεια της Ψυχολογίας.

Abstract

Emotional Intelligence (EI) is a new concept in the realm of psychology, aimed to describe and study the ability of persons to identify and utilize their emotions. EI begins to form in childhood through the development of basic interpersonal relationships within the family. The impact of parents on the emotional maturation process of their children is an intuitive perception, since they are the teachers in social learning and the major determinants of the emotional tone of family life during child development. This tone is largely indicated by the parenting style that mothers and fathers follow, as described first by Baumrind (authoritative, authoritarian, strict, and permissive parent). Despite the current development of ways to measure emotional intelligence and its components, systematic research of the effects of parenting practices on emotional dexterities of children is scarce.

After adjustment of the Parenting Styles Questionnaire for the Greek population and with the advent of contemporary psychometric tools, the department of Clinical Psychology of Harokopeio University of Athens designed and conducted a study of the relationship between parenting practices and children's emotional intelligence. Among students of Attica we randomly selected 187 Greek boys and girls aged 14-15 years and asked them to complete questionnaires in order to determine the parenting styles of their mothers and fathers, as well as their level of empathy and emotional expressiveness. In accordance with our hypotheses, we found significant correlations between the authoritative parenting style on behalf of the mother and the development of high level of empathy and positive emotional expressiveness in girls as well as boys. Gender was a strong determinant of emotional intelligence, with girls generally manifesting higher scores than boys, in our as well as in precedent studies. Furthermore, when parenting types were ordered according to the level of empathy and emotional intelligence that they were shown to confer, the effects of the various types of fathers and mothers differed by gender.

The present study spearheads efforts for expansion of Family Psychology in Greece. Our findings highlight the complexity of interrelated factors that determine emotional development within the family, and stress the importance of understanding them in a more complete way so that we can better serve the goal of enhancing quality of life with the aid of modern Psychology.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και των εφήβων στο πλαίσιο της οικογένειας απασχολεί επιστήμονες από το χώρο της ψυχολογίας - ψυχιατρικής, της παιδιατρικής και της νευροβιολογίας, αλλά ταυτόχρονα βρίσκεται στο κέντρο του προβληματισμού πολλών θεωρητικών ερευνητών των ανθρωπιστικών επιστημών, όπως της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας. Ο προηγούμενος αιώνας, με την αλματώδη πρόοδο της αναπτυξιακής ψυχολογίας και της ψυχοδυναμικής – ψυχαναλυτικής θεώρησης του εσωτερικού κόσμου του ανθρώπου έθεσε το θεωρητικό υπόβαθρο για την περιγραφή υποδειγμάτων που να χαρτογραφούν τις νοητικές του δυνατότητες, στις οποίες βέβαια περιλαμβάνονται οι εκδηλώσεις της συναισθηματικής σφαίρας.

Μια νέα προσπάθεια προς αυτήν την κατεύθυνση, που έχει ήδη βρει ένθερμους υποστηρικτές σε πολλούς χώρους της εφαρμοσμένης ψυχολογίας, είναι η επινόηση της συναισθηματικής νοημοσύνης. Πρόκειται για ένα μέτρο της ικανότητας του ατόμου να αναγνωρίζει, να διαχειρίζεται και να αξιοποιεί τα συναισθήματα κατά τις διαπροσωπικές του σχέσεις. Βασικές συνιστώσες όλων των υποδειγμάτων συναισθηματικής νοημοσύνης που έχουν προταθεί μέχρι σήμερα είναι η ενσυναίσθηση, δηλαδή η ικανότητα υιοθέτησης της οπτικής του άλλου (1), καθώς και η ικανότητα για έκφραση των συναισθημάτων που βιώνει εσωτερικά το άτομο (2).

Σε όλες τις βασικές θεωρίες περί ανάπτυξης των χαρακτηριστικών της προσωπικότητας του παιδιού (3) (4), κεντρικό ρόλο κατέχουν οι γονείς και η στάση που κρατούν αυτοί απέναντι στο παιδί, κατά τα βασικά στάδια της εξέλιξής του προς την ενηλικίωση (5) (6). Κάθε γονέας αποφασίζει για τον τρόπο με τον οποίο θα διαπαιδαγωγήσει το παιδί του, και οι πρακτικές που συνειδητά υιοθετεί, μαζί με το πρότυπο ζωής και κοινωνικοποίησης που ασυναίσθητα εκπέμπει, στοιχειοθετούν τον πατρικό ή μητρικό τύπο (7).

Ο καίριος ρόλος του γονεϊκού τύπου στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη διατηρείται και υπό το πρίσμα της συναισθηματικής νοημοσύνης, που αναγνωρίζει σε κάθε συνιστώσα της γνωσιακή διάρθρωση, άρα και δυνατότητα για εκμάθηση και τελειοποίησή της αντίστοιχης ικανότητας (8). Σ' αυτό το πλαίσιο, ο γονέας είναι πιθανό να έχει τη δυνατότητα να εμφυσήσει στο παιδί του, με το παράδειγμά του και τον τρόπο διαπαιδαγώγησης που επιλέγει, τα ιδιαίτερα χαρίσματα που οδηγούν στην

εκλέπτυνση της ενσυναίσθησης, της συναισθηματικής έκφρασης, και των λοιπών συνιστωσών της συναισθηματικής νοημοσύνης (7), (9) (10) (11) (12).

Στην παρούσα διπλωματική διατριβή θα επιχειρηθεί η διερεύνηση της πιθανής σχέσης του τύπου της μητέρας και του τύπου του πατέρα (όπως αυτός χαρακτηρίζεται από το παιδί), με το βαθμό ενσυναίσθησης και συναισθηματικής έκφρασης (αξιολογούμενου με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς) 185 αγοριών και κοριτσιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αττική. Επιπλέον, θα εξεταστεί τυχόν συγχυτική ή και τροποποιητική επίδραση του φύλου του εφήβου στην παραπάνω σχέση, καθώς και η αλληλεπίδραση του τύπου της μητέρας με τον τύπο του πατέρα κατά την επίδρασή τους στην ενσυναίσθηση και τη συναισθηματική έκφραση του παιδιού. Τέλος, θα αποτιμηθεί ο βαθμός συμφωνίας των εφήβων στο χαρακτηρισμό του τύπου των γονέων τους με τον τύπο που αναφέρουν οι ίδιοι οι γονείς για τους εαυτούς τους.

Η εργασία αυτή αποτελείται από πέντε κεφάλαια: Στο πρώτο κεφάλαιο θα αναπτυχθεί το θεωρητικό υπόβαθρο γύρω από τη δυναμική της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας, την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των εφήβων, τη γονεϊκή τυπολογία, και τις έννοιες της ενσυναίσθησης και της συναισθηματικής έκφρασης όπως αυτές εννοούνται στο πλαίσιο της συναισθηματικής νοημοσύνης· στο τέλος του πρώτου κεφαλαίου διατυπώνεται η ερευνητική υπόθεση.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται η ερευνητική μεθοδολογία, και συγκεκριμένα τα περιγραφικά στοιχεία του δείγματος και τα τεχνικά χαρακτηριστικά των ψυχομετρικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν, η δειγματοληπτική μέθοδος, και ο τρόπος διανομής, συμπλήρωσης και συλλογής των ερωτηματολογίων.

Το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται τη στατιστική μεθοδολογία, με παρουσίαση της ανάλυσης διασποράς – ανάλυσης παλινδρόμησης που χρησιμοποιήθηκε κατά την ανάλυση, και των κριτηρίων που επιστρατεύτηκαν για τη διερεύνηση συγχυτικών, μεσολαβητικών και τροποποιητικών επιδράσεων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων και ο βαθμός συμφωνίας μεταξύ εφήβων και γονέων στο χαρακτηρισμό της γονεϊκής τυπολογίας.

Στο πέμπτο κεφάλαιο δίνονται τα αποτελέσματα των αναλύσεων διασποράς – συνδιασποράς για τη συσχέτιση του τύπου του κάθε γονέα με την ενσυναίσθηση και ακολούθως με τη συναισθηματική έκφραση του παιδιού, συνυπολογίζοντας την επίδραση του τύπου του άλλου γονέα και του φύλου του παιδιού σε κάθε περίπτωση.

Στο έκτο και τελευταίο κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια ερμηνείας των αποτελεσμάτων και τοποθέτησή τους στο χώρο της σύγχρονης ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας γύρω από τη γονεϊκή τυπολογία και την ενσυναίσθηση παιδιών και εφήβων. Στόχος της παρούσας μελέτης είναι τα αποτελέσματα αυτά να ρίξουν φως στις συναισθηματικές σχέσεις που αναπτύσσουν οι γονείς με τα παιδιά τους στα πλαίσια της οικογένειας, και η κατανόηση του πώς οι γονεϊκές πρακτικές επηρεάζουν τη συναισθηματική νοημοσύνη και ψυχική ευεξία των παιδιών. Η διερεύνηση και αποκρυπτογράφηση των διαδικασιών αυτών της συναισθηματικής ανάπτυξης θα μπορούσαν στο μέλλον να χρησιμοποιηθούν από κλινικούς ψυχολόγους για την καθοδήγηση των γονέων κατά την ανατροφή των παιδιών, με γνώμονα την ψυχική ισορροπία και υγεία των νέων μελών της κοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

1.1 Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός που ενώνει τα άτομα σε ομάδες συνεργασίας για τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών – η ένωση αυτή δε μπορεί να προϋπάρχει με συγγένεια εξ’ αίματος ή να δημιουργηθεί με γάμο ή με υιοθεσία (13). Πρόκειται για έναν πολύπλοκο και πολυλειτουργικό θεσμό: Μέσα στην οικογένεια επιτελούνται λειτουργίες αναπαραγωγικές, εκπαιδευτικές (τεχνική κατάρτιση του νέου ατόμου), ψυχολογικές, κοινωνικοποίησης (ψυχολογική ανάπτυξη της καινούριας γενιάς και δια βίου κοινωνικοποίηση όλων των μελών), οικονομικές (ένταξη στη διαδικασία παραγωγής και κατανάλωσης), και λειτουργίες μέριμνας και πρόνοιας για το μέλλον (14). Οι λειτουργίες αυτές είναι μεταξύ τους αλληλένδετες και συνοδεύουν την οικογένεια από την εμφάνισή της στον ανθρώπινο πολιτισμό, έχουν όμως υποστεί εξέλιξη: Όσο η κοινωνία εξελίσσεται από την παλαιότερη αγροτική – γεωργική δομή στη σύγχρονη αστική – βιομηχανική, πολλές λειτουργίες που είχαν κεντρικό ρόλο και απαιτούσαν μεγάλο μέρος της ενέργειας και του χρόνου των γονέων (χαρακτηριστικά οι εκπαιδευτικές) καλύπτονται άλλους συλλογικούς θεσμούς, και άλλες λειτουργίες συγκεντρώνουν πλέον το ενδιαφέρον της οικογένειας. Ειδικά οι ψυχολογικές – κοινωνικοποιητικές λειτουργίες έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία, καθώς εξασφαλίζουν τη βεβαιότητα αποδοχής και στοργής των άλλων σε μια εποχή που χαρακτηρίζεται από έλλειμα συντροφικότητας και δίνουν απαραίτητα εφόδια για να ανταπεξέλθει η ψυχοσωματική ολότητα του νέου ανθρώπου στις προκλήσεις του σύγχρονου τρόπου ζωής (15).

Το φύλο του γονέα παίζει ρόλο στο βαθμό και τον τρόπο συμμετοχής του στην ανατροφή: Στην παραδοσιακή οικογένεια, οι άντρες αναλαμβάνουν τις οικονομικές/πολιτικές υποθέσεις της οικογένειας (και έτσι σημειολογικά αντιπροσωπεύουν την κοινωνική εξουσία στο χώρο του σπιτιού), ενώ οι οικιακές εργασίες και η ανατροφή των παιδιών αναδεικνύονται ως κύριες ευθύνες της μητέρας (16). Στην ελληνική οικογένεια, το σχήμα αυτό διαφαίνεται ακόμη σε πολλές οικογένειες, παρ’ ότι τα στεγανά έχουν καταργηθεί: Στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες, κατά την αντανεκλαστική προσαρμογή της κοινωνίας στις μοντέρνες

καταναλωτικές απαιτήσεις, επικρατησε η στροφή προς την ημιπαραδοσιακή οικογένεια, όπου ο άντρας εργάζεται πάντα εκτός σπιτιού, και η γυναίκα εργάζεται τόσο εκτός σπιτιού όσο και μέσα στο σπίτι. Τέλος, υπάρχουν πλέον και αρκετές οικογένειες διπλής σταδιοδρομίας, όπου και οι δύο σύζυγοι εργάζονται εκτός σπιτιού και μοιράζονται τις οικιακές εργασίες καθώς και τις υποχρεώσεις ανατροφής των παιδιών. Έτσι η γυναίκα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή κεφαλαίου για το νοικοκυριό και δραστηριοποιείται έντονα εκτός σπιτιού, ενώ οι Έλληνες πατέρες δειλά διεκδικούν όλο και μεγαλύτερη συμμετοχή στην ανατροφή των παιδιών τους (17).

Διανύοντας τον εικοστό αιώνα, η ελληνική κοινωνία πέρασε πολλαπλές αναμορφώσεις και λειτουργικές αλλαγές, τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτισμικό επίπεδο. Οι αλλαγές αυτές αντικατοπτρίζονται και στη μεταλλαγή της οικογένειας, που πέρασε από την παραδοσιακή ευρύτερη οικογένεια στην επικρατούσα πλέον στις δυτικές κοινωνίες *πυρηνική οικογένεια* της μοντέρνας εποχής, που την αποτελούν μόνο οι δύο γονείς και τα παιδιά τους. Κατά τη μεταλλαγή αυτή έχει αλλάξει και ο ρόλος των πατέρων στην ελληνική οικογένεια, σύμφωνα με την ανάλυση του Ευρωβαρόμετρου 1993 (14): Τα στοιχεία δείχνουν ότι ο Έλληνας πατέρας ασχολείται περισσότερο με τη φροντίδα του παιδιού του (φαγητό, επίσκεψη στο γιατρό), αλλά επίσης με την κοινωνική του ανάπτυξη (έξοδος στο θέατρο, απάντηση ερωτήσεων, διαδρομή στο σχολείο και βοήθεια στα μαθήματα). Παρόμοια είναι τα ευρήματα της έρευνας της Μαριδάκη-Κασσωτάκη (2000), σύμφωνα με την οποία οι άνδρες που ζουν στα αστικά κέντρα ασχολούνται με το παιχνίδι και τη φροντίδα των παιδιών τους αν και έχουν δευτερεύοντα ρόλο σε σχέση με τις συζύγους τους. Ταυτόχρονα όμως φαίνεται να θεωρούν ότι ο νέος αυτός υποστηρικτικός ρόλος που έχουν αναλάβει δεν ανταποκρίνεται στα ανδρικά πρότυπα (18).

Η σύγχρονη ελληνική οικογένεια ακολουθεί τις κοινωνικές εξελίξεις που μεταλλάσσουν την οικογένεια και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο: Πέρα από το ρόλο της ως βασικής οικονομικής μονάδας, η οικογένεια, σήμερα περισσότερο από ποτέ, εκπληρώνει το ρόλο της ψυχικής ολοκλήρωσης του παιδιού και της παράδοσής του ως ενεργού μέλους της κοινωνίας (19) (20) (21).

1.2 ΓΟΝΕΪΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στη μεταβιομηχανική εποχή το επικρατές πρότυπο των γονέων δίνει στον ψυχοκοινωνικό εφοδιασμό του παιδιού εξίσου μεγάλο βάρος όσο και στην κάλυψη των βιολογικών του αναγκών. Η οικογένεια αναλαμβάνει το βασικό καθορισμό της προσωπικότητας του παιδιού κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του, και την περαιτέρω διαπαιδαγώγησή του μέχρι την ενηλικίωση, μέσα από τις επικοινωνιακές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ παιδιών και γονέων. Τις διαδικασίες αυτές και το αποτέλεσμά τους σε μεγάλο βαθμό τις καθορίζουν οι γονείς και α) ο συναισθηματικός τόνος που επιβάλλουν στην οικογενειακή ζωή (22) και β) ο τρόπος διαπαιδαγώγησης που επιλέγουν (21). Έχει δειχτεί ότι οι σχέσεις είναι αμφίδρομες, με την προσωπικότητα του παιδιού να επηρεάζει με τη σειρά της τον τύπο διαπαιδαγώγησης και τον τρόπο έκφρασης των συναισθημάτων του γονέα (23) (24). Ταυτόχρονα, περαιτέρω ανάλυση έχει δείξει ότι κατά τη μέση παιδική ηλικία οι γονεϊκή επιρροή είναι ισχυρότερη από την παιδική επιρροή (25) (26).

Όπως φαίνεται στο σχήμα 1, ο συναισθηματικός τόνος έχει στο ένα άκρο τη στοργή και στο άλλο την εχθρότητα των γονέων προς τα παιδιά, ενώ ο τρόπος διαπαιδαγώγησης έχει στο ένα άκρο την αυτονομία και στο άλλο τον έλεγχο των παιδιών από τους γονείς (27). Ο γονεϊκός τύπος, επομένως, αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο διαμορφώνει το ρόλο του ως γονέας, καθορίζει το συνολικό κλίμα που επικρατεί στις σχέσεις γονέα-παιδιού, και αντανακλά τις αξίες, πρότυπα και συμπεριφορές που μεταβιβάζονται από τους γονείς στα παιδιά (28).

Συγκεκριμένα για τη γονική διαπαιδαγώγηση είναι σημαντική η δουλειά της Baumrind και των Robinson, Mandleco, Olsen και Hart, οι οποίοι διατύπωσαν θεωρητικά το θέμα ξεχωρίζοντας, μετά από αρκετές αναδιατυπώσεις, τρεις τύπους γονέα με βάση τα όρια που θέτει ο γονέας στο παιδί κατά τη λήψη αποφάσεων και την αυτονομία κινήσεων (21) (25) (29) (30):

1) Το Δημοκρατικό/Υποστηρικτικό (authoritative), ο οποίος θέτει όρια στη συμπεριφορά των παιδιών του αλλά ταυτόχρονα συζητά μαζί του και του παρέχει σχετικές εξηγήσεις. Ο γονέας αυτός ελέγχει το παιδί του εκφράζοντας αγάπη και συνήθως έχει λογικές, αλλά μεγάλες απαιτήσεις από αυτό και βοηθάει το παιδί κατά τις προσπάθειες εκπλήρωσής τους. Διατηρεί τον έλεγχο όταν η συμπεριφορά του

παιδιού αποκλίνει από τα αποδεκτά όρια, αλλά αποδέχεται τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες του παιδιού του.

2) τον απολυταρχικό (authoritarian), που ασκεί κατά κανόνα ασφυκτικό έλεγχο στη συμπεριφορά του παιδιού του και προσπαθεί να επιβάλει σε αυτό το δικό του σύστημα αξιών, χωρίς επιχειρηματολογία και διαλεκτική αντιμετώπιση προς το παιδί. Χρησιμοποιεί πολύ συχνά την τιμωρία στην προσπάθειά του να επιτύχει με αυταρχικό τρόπο σεβασμό, αναντίρρητη υπακοή και σκληρή εργασία προς πραγμάτωση των πολλών απαιτήσεών του (31).

3) Τον ανεκτικό γονέα, που με τη σειρά του διακρίνεται επιμέρους από τους ερευνητές στον ανεκτικό-επιτρεπτικό (permissive), που εμπλέκεται στη ζωή του παιδιού αλλά αφήνει μεγάλα περιθώρια αυτονομίας και δεν ελέγχει τις αρνητικές συνέπειες της συμπεριφοράς, έχει πολύ λίγες απαιτήσεις από το παιδί του και σπάνια το τιμωρεί (παρότι μπορεί να απειλεί με τιμωρία), πολύ συχνά μάλιστα συντάσσεται με τις παρορμήσεις του (32), και τον ανεκτικό-αδιάφορο (uninvolved/neglecting), ο οποίος επίσης έχει λίγες απαιτήσεις από το παιδί του και δεν εξασκεί την τιμωρία, αλλά χωρίς να εμπλέκεται καν στη ζωή του, και αλληλεπιδρά μ' αυτό όσο το δυνατόν λιγότερο (33).

Σ' αυτούς τους τρεις τύπους γονέα έρχεται να προστεθεί ένας τέταρτος τύπος για την περιγραφή των Ελλήνων γονέων, όπως αυτός προέκυψε κατά την εφαρμογή της μεθόδου της Baumrind στον Ελλαδικό χώρο από τους Μαριδάκη-Κασσωτάκη και συνεργάτες:

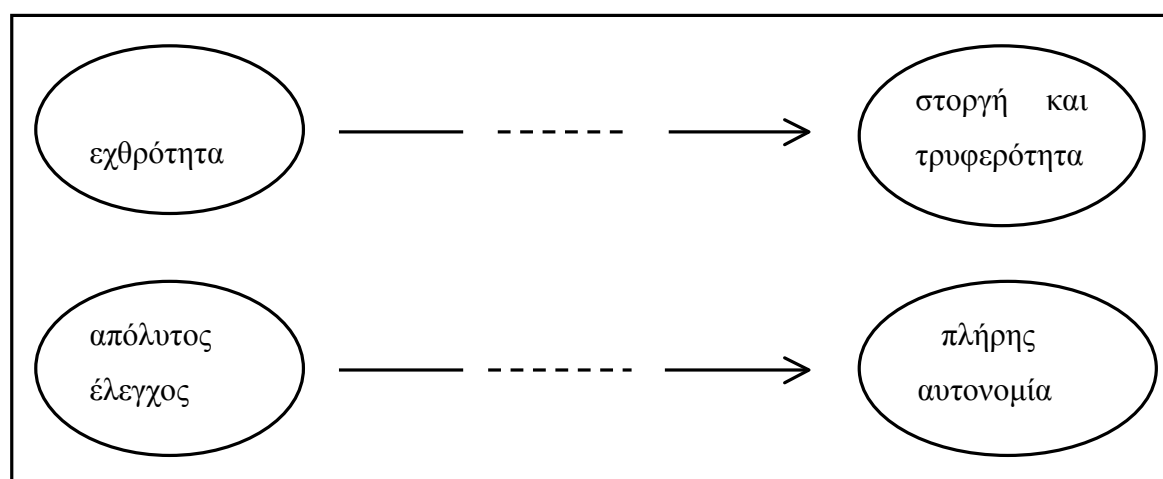
4) Ο Αυστηρός γονέας. Πρόκειται για τύπο γονέα ο οποίος ελέγχει με αδιαπραγμάτευτους τρόπους διαπαιδαγώγησης τη μη αποδεκτή συμπεριφορά του παιδιού του, συζητώντας όμως και εξηγώντας ταυτόχρονα τις προθέσεις του και τους λόγους υιοθέτησης του συστήματος αξιών που απαιτεί και από το παιδί του να ακολουθεί. Συνήθως ο γονέας αυτός εκφράζει μετριοπαθείς απαιτήσεις και δεν πιέζει το παιδί του για την εκπλήρωση παράλογων στόχων εφόσον τηρούνται οι προκαθορισμένοι κανόνες.

Ειδικά για τη σχέση παιδιού-μητέρας (προσώπου φροντίδας) έχουν πραγματοποιηθεί πολλές εργασίες που επεκτείνουν τη θεωρία της Baumrind προς τη μελέτη της σημασίας του συναισθηματικού δεσμού της μητέρας με το βρέφος και τις συνέπειές της στη διάρκεια της μετέπειτα ζωής (34) (35) (36).

Ένας από τους περιορισμούς της έρευνας που ασχολείται με ζητήματα γονεϊκής τυπολογίας είναι ότι εστιάζεται σχεδόν αποκλειστικά στην περιγραφή και ανάλυση των χαρακτηριστικών της μητέρας (37). Ειδικά σε ότι αφορά στον τύπο του πατέρα, το ζήτημα έχει εξεταστεί από τον Russel από τη σκοπιά της «συναισθηματικής διαθεσιμότητας» του πατέρα και της εμπλοκής του στην ανατροφή του παιδιού (38). Διακρίνονται 4 κατηγορίες: 1) Ο μη διαθέσιμος, 2) ο παραδοσιακός, 3) ο «καλός» πατέρας και 4) ο ιδιαίτερος συμμετέχων. Η διάκριση αυτή δείχνει την τάση της έρευνας αλλά και της κοινωνίας να θεωρεί την ανάμειξη του πατέρα στην ανατροφή σε σχέση με τη διαθεσιμότητά του (για παιχνίδι, εργασίες, φαγητό). Σε λιγότερες έρευνες διακρίνεται η τάση για εξερεύνηση του ρόλου του πατέρα αλλά και της μητέρας στην κοινωνική ανάπτυξη του φύλου του παιδιού (39) (40).

Καθώς προχώρει η έρευνα στη σύγχρονη εποχή, η έρευνα κινείται προς τη μελέτη των συναισθημάτων, τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής κατασκευής της οικογένειας. Οι εξελίξεις στη Θεραπεία Οικογένειας και το Υπαρξιακό/Επικοινωνιακό κίνημα ήδη κατά τη διάρκεια του 1970 εστιάζει σε ζητήματα όπως η σημασία της συναισθηματικής ανταπόκρισης των μελών της οικογένειας του ενός προς το άλλο και ειδικότερα των γονέων προς τα παιδιά σε σχέση με την ψυχική υγεία και τις συνέπειες της συμπεριφορά τους στην κατοπινή ενήλικη ζωή (41).

Σχήμα 1: Το φάσμα του συναισθηματικού τόνου του γονέα και της τάσης του για έλεγχο της συμπεριφοράς του παιδιού

Οι τύποι των γονέων στο πλαίσιο της οικογένειας συσχετίζονται, αλλά όχι απαραίτητα με τον ίδιο τύπο μεταξύ των συντρόφων. Έτσι σε κάθε οικογένεια, οι δύο

γονείς μπορεί να παρουσιάζουν τον ίδιο ή και διαφορετικούς τύπους. Το αποτέλεσμα του δυναμικού συνδυασμού του τύπου της μητέρας με τον τύπο του πατέρα δημιουργεί την οικογενειακή ατμόσφαιρα, μέσα στην οποία το παιδί πραγματοποιεί τις πρώτες του σχέσεις και κάνει την πρώτη του γνωριμία με την κοινωνία (βασική κοινωνικοποίηση), και θέτει τα πρότυπα στα οποία το παιδί θα αναζητήσει στο μέλλον την ταυτότητά του (42).

Εξάλλου στην Ελλάδα, όπως ειπώθηκε παραπάνω, οι πατέρες συχνά είναι απόμακροι και δε συμμετέχουν στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους, και όταν το κάνουν συνήθως είναι «εξ' ανάγκης», θεωρούμενο ως παραβίαση του παραδοσιακού ανδρικού προτύπου, με αποτέλεσμα το παιδί να βιώνει εν μέρει συναισθηματική αποστέρηση. Από την άλλη μεριά, σε πρόσφατη έρευνα (43) φάνηκε ότι η υπερβολική εμπλοκή και προστατευτισμός σε μαθητές 11-12 ετών έδειξε να λειτουργεί μη-προστατευτικά για τα παιδιά· τα παιδιά «υπερπροστατευτικών» πατέρων είχαν σε στατιστικά σημαντικό (εφεξής ΣΣ) βαθμό περισσότερες πιθανότητες να δικαιολογούν την επιθετική συμπεριφορά συμμαθητών τους εις βάρος άλλων παιδιών αλλά και να παρακινούνται από τρίτους στο να συμμετέχουν σε περιστατικά παρενόχλησης. Ως πιθανή ερμηνεία αναφέρεται η ανασταλτική δράση της γονεϊκής υπερπροστατευτικότητας στην ανάπτυξη αυτόνομης κρίσης στο παιδί και στην ικανότητα αντίστασης στις προτροπές των άλλων.

Αξίζει εδώ να σημειωθεί ότι στη σύγχρονη Ελλάδα όπως και στα υπόλοιπα μέρη του κόσμου όπου οι άνθρωποι διαλέγουν αυτόβουλα το σύντροφό τους για τη ζωή και την τεκνοποίηση, οι γονείς τείνουν να συμφωνούν ως προς τις αρχές διαπαιδαγώγησης των παιδιών (16) (17). Αυτό σημαίνει είτε ότι οι γονείς συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο στα παιδιά τους, είτε ότι προκύπτουν μοτίβα ζευγαριών γονέων, όταν πχ. και οι δύο γονείς θεωρούν ότι σωστό είναι σε μία οικογένεια ο πατέρας να είναι αυστηρός (πρότυπο εξουσίας) απέναντι στα παιδιά, ενώ η μητέρα πρέπει να είναι υποστηρικτική (πρότυπο επιείκιας). Το μοτίβο που ακολουθείται τότε καθορίζει κατά πολύ το βαθμό συμμετοχής του κάθε γονέα στη συναισθηματική αγωγή του παιδιού (29) (44) (45) (46).

Η αξιολόγηση των γονεϊκών τύπων στη διεθνή βιβλιογραφία στηρίζεται σε κλίμακες και ερωτηματολόγια τα οποία ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό το μοντέλο γονεϊκής τυπολογίας της Baumrind. Στην παρούσα μελέτη θα χρησιμοποιηθεί το ερωτηματολόγιο των Robinson, Mandleco, Olsen & Hart, που ακολουθεί το ίδιο

μοντέλο και αποτελεί ένα από τα πιο ευρέως χρησιμοποιούμενα ερωτηματολόγια, σταθμισμένο για τον ελληνικό πληθυσμό από τους Μαριδάκη-Κασσωτάκη και συν (30) (46).

1.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Ο Gottman θεωρεί ότι η συναισθηματική αγωγή του παιδιού ξεκινάει από πολύ νωρίς στη ζωή του, παρότι συχνά οι γονείς αρχίζουν να ασχολούνται επίσημα και συνειδητά με τα ζητήματα της κοινωνικοποίησης το νωρίτερο όταν το παιδί αρχίσει να πηγαίνει στο σχολείο (47). Στην πραγματικότητα είναι γνωστό στους ψυχολόγους και τους παιδιάτρους ότι οι συναισθηματικές ανάγκες του παιδιού έχουν ξεκινήσει οπωσδήποτε με τη γέννησή του παιδιού και την έλευσή του στο χώρο της οικογένειας, αν όχι ήδη από την ενδομήτρια ζωή (48).

Το ζήτημα της συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών είναι ασφαλώς εκτενέστατο και δε γίνεται να αναπτυχθεί επαρκώς στα πλαίσια μιας διπλωματικής διατριβής. Παρακάτω θα παραθέσουμε απλώς τα απαραίτητα θεωρητικά στοιχεία που αποτελούν το υπόβαθρο για την κατανόηση των μέτρων και εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν για τη μελέτη και την αντικειμενική απόδοση επιδράσεων στον ψυχικό κόσμο των παιδιών. Όλα τα επί μέρους θεωρητικά στοιχεία εντάσσονται στο υπόδειγμα της συναισθηματικής νοημοσύνης, και περιλαμβάνουν την ενσυναίσθηση και τη συναισθηματική έκφραση.

1.3.1 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ

Η συναισθηματική νοημοσύνη (εφεξής Σ.Ν.) είναι μια σχετικά καινούρια έννοια στο χώρο της ψυχολογίας, η οποία έχει τις ρίζες της στην ιδέα περί «κοινωνικής νοημοσύνης» (49), και τη σύγχρονη πηγή της στη σύλληψη μιας διακριτής διαπροσωπικής και ενδοσκοπικής νοημοσύνης από τον Gardner (50). Ως τεχνική ορολογία πρωτοχρησιμοποιήθηκε από τους Mayer και Salovey με σκοπό να εκφράσει την ικανότητα ενός ατόμου για παρατήρηση, ορθή αναγνώριση και χρήση των συναισθημάτων του (51).

Οι Petrides και Furnham (52) πρότειναν μια εννοιολογική διάκριση μεταξύ των μοντέλων που θεωρούν τη Σ.Ν. ως νοητική ικανότητα, τα οποία αναφέρονται στη συναισθηματική ευφυΐα των ατόμων, και των μοντέλων που θεωρούν τη Σ.Ν. ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας, τα οποία αναφέρονται στην συναισθηματική αυτοαποτελεσματικότητα και συμπεριφορά των ατόμων (π.χ., ενσυναίσθηση).

Σύμφωνα με τους παραπάνω συγγραφείς, η Σ.Ν. ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας, ορίζεται ως «μια ομάδα συμπεριφοριστικών διαθέσεων και αντιλήψεων που έχει το ίδιο το άτομο για τον εαυτό του σχετικά με την ικανότητά του να αναγνωρίζει, να επεξεργάζεται, και να χρησιμοποιεί πληροφορίες συναισθηματικά φορτισμένες». Άτομα με υψηλή Σ.Ν., ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητάς τους, θεωρούν ότι έχουν επαφή με τα συναισθήματά τους και μπορούν να τα ρυθμίζουν με τρόπο που να τους εξασφαλίζουν ευημερία στη ζωή τους.

Η Σ.Ν. ως χαρακτηριστικό γνώρισμα της προσωπικότητας αξιολογείται με ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς (53) (54), ενώ η Σ.Ν. ως νοητική ικανότητα ή γνωστική-συναισθηματική ικανότητα αξιολογείται με τεστ αντικειμενικής μέτρησης της μέγιστης επίδοσης ενός ατόμου (55), δηλ. τεστ με ερωτήσεις που μετρούν την επίδοση των ατόμων σε έργα που αναφέρονται σε συναισθήματα και τα οποία βαθμολογούνται με αντικειμενικά, προκαθορισμένα κριτήρια, όπως συμβαίνει και στα τεστ της γνωστικής νοημοσύνης (52). Συγκεκριμένα, στο τεστ Σ.Ν. MSCEIT των Mayer και των συνεργατών του (55), ο εξεταζόμενος καλείται να επιλύσει κάποια προβλήματα ή να δώσει απαντήσεις σε ερωτήσεις συναισθηματικού περιεχομένου και, στη συνέχεια, βαθμολογείται ανάλογα με την επιτυχία που σημείωσε.

Πρόσφατα, οι Petrides και Furnham επισημαίνουν ότι οι δύο αυτές εννοιολογικές διακρίσεις της Σ.Ν. μπορεί να μην αποκλείουν η μία την άλλη και μάλιστα να συνυπάρχουν. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι οι δύο αυτές εννοιολογικές προσεγγίσεις της Σ.Ν. εμφανίζονται ως συμπληρωματικές και όχι τόσο αντιφατικές (56). Παρ' ολ' αυτά υπάρχουν πολύ λίγα ερευνητικά στοιχεία που επιβεβαιώνουν τις μεταξύ τους σχέσεις.

Οι Petrides, Furnham και Frederickson, σε πρόσφατη ερευνητική τους εργασία, καταγράφουν την ύπαρξη 15 όψεων/εκφάνσεων της Σ.Ν. (2), που από μαθηματική άποψη ταυτίζονται με τις κύριες συνιστώσες της, τις οποίες εντόπισαν σε διάφορες εργασίες που αναφέρονται και στις δύο εννοιολογικές προσεγγίσεις της συγκεκριμένης έννοιας. Οι όψεις αυτές παρατίθενται στον πίνακα 1:

Πίνακας 1. Όψεις/εκφάνσεις της Σ.Ν. κατά τους Petrides, Furnham και Frederickson

Όψεις/εκφάνσεις της Σ.Ν.	Εννοιολογικές διασαφήσεις τους
Προσαρμοστικότητα	Ικανότητα προσαρμογής σε καινούργιες καταστάσεις
Διεκδικητικότητα	Ικανότητα υπεράσπισης των δικαιωμάτων μου με ειλικρίνεια και εντιμότητα
Συναισθηματική αντίληψη	Ξεκάθαρη επίγνωση των συναισθημάτων μου καθώς και των συναισθημάτων των άλλων
Έκφραση συναισθημάτων	Ικανότητα ανακοίνωσης των συναισθημάτων μου στους άλλους
Διαχείριση συναισθημάτων	Ικανότητα να επηρεάζω τα συναισθήματα των άλλων
Ρύθμιση συναισθημάτων	Ικανότητα ελέγχου των συναισθημάτων μου
Παρορμητικότητα	Ικανότητα ελέγχου των παρορμήσεων μου
Σχέσεις	Ικανότητα για αρμονικές διαπροσωπικές και ενδοπροσωπικές σχέσεις
Αυτοεκτίμηση	Ικανότητα εκτίμησης του εαυτού μου
Κινητοποίηση του εαυτού	Εσωτερική παρότρυνση και επιμονή για την αντιμετώπιση κάθε εμποδίου
Κοινωνική αντίληψη	Ικανότητα απόκτησης ανεπτυγμένων κοινωνικών δεξιοτήτων
Διαχείριση άγχους	Ικανότητα αντοχής στις πιέσεις και ρύθμισης του άγχους
Ενσυναίσθηση	Ικανότητα κατανόησης της πλευράς του άλλου
Ευτυχία	Χαρά και ικανοποίηση από τη ζωή
Αισιοδοξία	Αυτοπεποίθηση και εστίαση στη φωτεινή πλευρά της ζωής

Ενώ θα ήταν ίσως χρήσιμο να αναλυθεί η Σ.Ν. ως τελική μεταβλητή ενδιαφέροντος για να αξιολογηθεί η επίδραση των γονέων στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, τα μέτρα υπολογισμού της Σ.Ν. δεν έχουν αναλυθεί στατιστικά για να επιβεβαιωθεί η εγκυρότητά τους σε συνολικό βαθμό ειδικά για την περίπτωση των εφήβων, και δεν είναι γνωστό το με ποιά βαρύτητα συμμετέχουν οι διάφορες συνιστώσες στον καθορισμό της «συναισθηματικής βαθμολογίας» τους, ούτε ο βαθμός στον οποίο τροποποιείται η βαρύτητα του καθενός ανάλογα με την ηλικία στην εφηβεία, αυτήν την εκρηκτική φάση του καθορισμού μοτίβων σκέψης και συμπεριφοράς. Έτσι, θεωρήθηκε σκόπιμο να μελετηθούν ως μεταβλητές ενδιαφέροντος παράμετροι της συναισθηματικής ανάπτυξης που έχουν μελετηθεί και περιγραφεί καλά στη διεθνή βιβλιογραφία, ιδωμένες υπό το κοινό θεωρητικό επιστέγασμα της Σ.Ν: η ενσυναίσθηση και η συναισθηματική εκφραστικότητα.

1.3.2 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ

1.3.2.1 Ορισμοί και ιστορική αναδρομή

Ετυμολογικά, η λέξη προέρχεται από το εν + συν + αισθάνομαι, δηλαδή «αισθάνομαι μέσα σε». Πρόκειται για την ελληνική μετάφραση του γερμανικού όρου *Einfühlung*, που χρησιμοποίησε πρώτος ο Robert Vischer (1873), αργότερα ο Lipps εισήγαγε στο χώρο της ψυχολογίας (αναφ. στο Duan & Hill, 1996), και πολλοί μεταγενέστεροι θεωρητικοί της ψυχολογίας χρησιμοποίησαν (4) (3) και προσπάθησαν να εκφράσουν όλες τις λεπτές αποχρώσεις συναισθηματικού βιώματος που περικλείει. Σε όλες πάντως τις απόπειρες ορισμού της ενσυναίσθησης κοινός τόπος είναι η ικανότητα του ατόμου να κατανοήσει στο μέγιστο δυνατό βαθμό την εμπειρία κάποιου άλλου, είτε πρόκειται για συμπεριφορά είτε για συναίσθημα είτε για διανοητική κατάσταση είτε για πλαίσιο αναφοράς· με άλλα λόγια, περιγράφει τη διαδικασία της προσπάθειας ενός ατόμου να «δει» τον κόσμο μέσα από τα μάτια κάποιου άλλου (57).

Ο Reed (1984) με τη σειρά του δίνει επτά ορισμούς στην ενσυναίσθηση, υποστηρίζοντας ότι: 'συνιστά: α) γνώση και επικοινωνία, β) ταυτόχρονα μια ικανότητα, μια διαδικασία και μια έκφραση, γ) δυνατότητα να δοκιμάζεις τα συναισθήματα των άλλων και να μπορείς να ανταποκρίνεσαι ως αντήχηση αυτών, δ) μέθοδο συλλογής δεδομένων, ε) την εσωτερική εμπειρία του να μοιράζεσαι και να κατανοείς την ψυχολογική κατάσταση του άλλου, στ) μια ειδική μέθοδο αντίληψης και ζ) ένα μέσο επικοινωνίας και μη-λογικής κατανόησης (58).

Σύμφωνα με άλλες απόψεις, η ενσυναίσθηση είναι μια ικανότητα να «μάθεις το εσωτερικό βίωμα του άλλου» (Buie, 1981) ή «να νιώσεις τα συναισθήματα των άλλων ανθρώπων» (Sawyer, 1975). Με βάση τις απόψεις αυτές, η ενσυναίσθηση έχει οριστεί με όρους, όπως «ενσυναίσθητη διάθεση», «διαπροσωπικός προσανατολισμός», «ανταπόκριση στα συναισθήματα ενός άλλου προσώπου» (Hogan, 1969). Ο Smith (1989) περιγράφει την ενσυναίσθηση: α) ως την «κατανόηση», που είναι βασισμένη στη ικανότητα ενός ατόμου να φαντάζεται ότι έχει ο ίδιος αυτή την εμπειρία ή απλά να προσπαθεί να φανταστεί την εμπειρία αυτή

συνειδητά ή ασυνείδητα, και β) ως «συναίσθημα», που περιλαμβάνει τη δυνατότητα κάποιου να βιώνει, να γνωρίζει, να αντιλαμβάνεται ή να «συναισθάνεται» την εμπειρία του άλλου, σαν να τη ζει ο ίδιος (57).

Η ενσυναίσθηση έχει μελετηθεί εκτενώς ως καθοριστικός παράγοντας αλτρουισμού, βοήθειας, και μη εγωκεντρικής σκέψης, καθώς επίσης και ως ένδειξη της γνωστικής ανάπτυξης του παιδιού (59).

Αδρά η ενσυναίσθηση διακρίνεται σε γνωστική και συναισθηματική. Η γνωστική ενσυναίσθηση μας επιτρέπει να κατανοούμε τις σκέψεις του άλλου και τον τρόπο με τον οποίο διαχειρίζεται τα προβλήματά του και αντιδρά στις διάφορες περιστάσεις της ζωής – πρόκειται για μια νοητική κατανόηση της εμπειρίας του άλλου. Η συναισθηματική (ή θυμική) ενσυναίσθηση αφορά στην ικανότητα του ατόμου να αντιλαμβάνεται αλλά και να βιώνει τα συναισθήματα του άλλου (60).

1.3.2.2 Η ενσυναίσθηση στα παιδιά και τους εφήβους

Σύμφωνα με τη Θεωρία του Νου, στα παιδιά εμφανίζεται μια νοητική λειτουργία πρόδρομη της ενσυναίσθησης περι την ηλικία των 4-5 ετών, που επιτρέπει στο παιδί να αναγνωρίζει δομές σκέψης και συναισθήματος διαφορετικές από τις δικές του (9). Αυτή η επίτευξη *νοητικής αποκέντρωσης* από την πλευρά του παιδιού του επιτρέπει να περάσει στην πραγματοποίηση λογικών συλλογισμών, και σηματοδοτεί το ξεκίνημα μιας διαδικασίας κατανόησης των ανθρώπινων σκέψεων και συναισθημάτων που συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Ο Murphy (1937), ανέλυσε το φαινόμενο της ενσυναίσθησης στα παιδιά, λαμβάνοντας υπόψη διάφορους ψυχολογικούς και κοινωνικούς παράγοντες. Έτσι, συσχέτισε την ενσυναίσθηση με την ιδιοσυγκρασία, την ένταση της συναισθηματικής διέγερσης και την επίδραση της κοινωνικής ομάδας. Σύμφωνα με τις απόψεις του, το παιδί λαμβάνει τα αντιφατικά μηνύματα της κοινωνίας, προσπαθεί να τα αντιληφθεί και αναλόγως να ταυτιστεί με τα κοινωνικά και ηθικά πρότυπα. Κάποιες φορές νιώθει ανασφάλεια και αυτό το εξωθεί σε εγωιστική και επιθετική συμπεριφορά. Η ενσυναίσθησή του αλλοτριώνεται και το ίδιο 'χάνεται' στην προσπάθειά του να αρέσει στους ενήλικες. Άλλοτε, εμφανίζει μία αλτρουιστική συμπεριφορά που υπερκαλύπτει την επιθετικότητα και τον εγωισμό του. Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά με υψηλή ενσυναίσθηση εκδηλώνουν λιγότερη επιθετικότητα και έχουν πιο ανεπτυγμένη ηθική κρίση σε σχέση με εκείνα που έχουν χαμηλή ενσυναίσθηση (57).

Τις προσπάθειες του Murphy συμπλήρωσαν αργότερα οι Raush και Bordin. Συγκεκριμένα, ο Beck (1967) ήταν ο πρώτος που μελέτησε την ενσυναίσθηση στα παιδιά σε συνδυασμό με διάφορους παράγοντες όπως: η ανάπτυξη της προσωπικότητας, οι μορφές συμπεριφοράς, η κοινωνική προσαρμοστικότητα, ο αλτρουισμός, η επικοινωνία, κτλ. Παράλληλα, οι Raush και Bordin (1957) υποστήριξαν ότι η ενσυναίσθηση είναι μία από τις κύριες συνιστώσες εξέλιξης της προσωπικότητας του παιδιού, και την ορίζουν ως το σύνολο ζεστασιάζ, προσοχής και αρωγής.

Επιπρόσθετοι παράγοντες που επηρεάζουν την ενσυναίσθηση στα παιδιά είναι η επικοινωνία, ο ισχυρός δεσμός μητέρας – παιδιού, η οικογένεια, η συμπεριφορά των γονέων, η διαπαιδαγώγηση μέσα στην οικογένεια, η εκπαίδευση των παιδιών, η

σχέση ενσυναίσθησης και ικανότητας για υιοθέτηση ρόλου και η ικανότητα για πρόβλεψη, η ικανότητα ενσυναίσθησης των γονέων, η σειρά γέννησης, κτλ.

Κατά την Ezra Stotland (1971), η σειρά γέννησης προσδιορίζει την θέση του παιδιού στο ιεραρχικό σύστημα της οικογένειας (61). Τα μικρότερα σε ηλικία άτομα μιας οικογένειας, θεωρούν τους εαυτούς τους ως εξαρτημένα άτομα λόγω του χαμηλού προφίλ τους μέσα στην οικογένεια. Έτσι δείχνουν περισσότερη συμπάθεια και ενσυναισθάνονται περισσότερο εκείνα τα άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά στην προσωπικότητά τους. Οι πρώτοι σε σειρά γέννησης ή τα μοναχοπαίδια, ενσυναισθάνονται περισσότερο αυτούς που δεν μοιάζουν μαζί τους και αυτούς από τους οποίους εξαρτώνται.

Σχετικά με το ρόλο της οικογένειας στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι αν οι γονείς δεν έχουν ανεπτυγμένη την ικανότητα ενσυναίσθησης σε κρίσιμες συναισθηματικές καταστάσεις του παιδιού τους, τότε το παιδί απομονώνεται και αποφεύγει τις σχέσεις. Έτσι το ανάλογο κλίμα ενσυναίσθησης μέσα στην οικογένεια επηρεάζει και τις περαιτέρω σχέσεις του παιδιού (62).

Συνοψίζοντας,, η ενσυναίσθηση εξελίσσεται στα παιδιά και αναπτύσσεται με την πάροδο του χρόνου. Προάγγελος της ενσυναίσθησης αποτελεί η πρώτη αποκέντρωση του νου, η οποία εμφανίζεται στην ηλικία 4-5 ετών με την ικανότητα του παιδιού της ηλικίας αυτής να αναγνωρίζει ότι η σκέψη των άλλων κυριαρχείται από νοητικές καταστάσεις, όπως πεποιθήσεις, προθέσεις, σχέδια, επιθυμίες κλπ. και στη συνέχεια να ερμηνεύει τη συμπεριφορά των άλλων με βάση τις καταστάσεις αυτές. Έτσι, η ενσυναίσθηση θεωρείται απαραίτητο συστατικό για την δημιουργία και διατήρηση λειτουργικών διαπροσωπικών σχέσεων, και έχει φανεί ότι όσο μεγαλύτερος ο δείκτης ενσυναίσθησης ενός ατόμου, τόσο πιο στέρεες οι σχέσεις του σε διαπροσωπικό και κοινωνικό επίπεδο (57). Αντιστοίχως η καλλιέργεια της ενσυναίσθησης στο παιδί έχει φανεί ότι σμιλεύει τις κοινωνικές του δεξιότητες, προωθεί την ομαλή ένταξή του σε νέο περιβάλλον, και το προστατεύει από την εκδήλωση ψυχοπαθολογίας (1) (26).

Η ενσυναίσθηση θεωρείται πρωταρχικής σημασίας στη σχέση μητέρας – παιδιού και πατέρα – παιδιού, αφού η υψηλή ενσυναίσθηση των γονέων θεωρείται ευνοϊκή για την ψυχολογική ανάπτυξη του νέου ανθρώπου (63) (64). Η υπόθεση πάντως ότι η ενσυναίσθηση των γονέων θα συσχετιζόταν ευθέως με την

ενσυναίσθηση των παιδιών τους δεν έχει επιβεβαιωθεί ερευνητικά (12) (65). Οι Roberts & Strayer (2004) σε μελέτη 50 οικογενειών από τον Καναδά πρότειναν ένα μοντέλο μεσολαβητικών επιδράσεων, που συνέδεσε την ενσυναίσθηση των γονέων με την ενσυναίσθηση των παιδιών μέσω της ανάπτυξης θυμού στα παιδιά, με τη μεσολάβηση του γονεϊκού τύπου: Οι γονείς με υψηλό δείκτη ενσυναίσθησης ήταν σπανιότερα απολυταρχικοί, και αυτό οδηγούσε σε μικρότερο θυμό και μεγαλύτερη ενσυναίσθηση στο παιδί. Αλλά και με αντίθετο μηχανισμό, πολλές φορές γονείς με υψηλή ενσυναίσθηση έφταναν στο άκρο του να είναι επιπρητικοί, γεγονός που προκαλούσε με την ανοχή ή και την ενθάρρυνση ακόμα την αυξημένη έκφραση θυμού από την πλευρά του παιδιού και χαμηλότερη ενσυναίσθηση (10).

1.3.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

Όπως αναφέρθηκε στο σχετικό κεφάλαιο και όπως δείχνει ο πίνακας 1, η συναισθηματική έκφραση είναι καθοριστικός παράγοντας στον καθορισμό της συναισθηματικής νοημοσύνης ενός ατόμου. Η διεργασία της αποτελεσματικής συναισθηματικής έκφρασης περιλαμβάνει λεπτή εναρμόνιση γνωσιακών και συναισθηματικών λειτουργιών σε πολλά επίπεδα, αφού προϋποθέτει αφ' ενός την ορθή αναγνώριση και αποδοχή των συναισθημάτων πέρα από τα εκάστοτε κοινωνικά βέλτιστα, και αφ' ετέρου την ανεύρεση ή τη δημιουργία πρόσφορου κοινωνικού-διαπροσωπικού χώρου και χρόνου για την έκθεσή τους στο πεδίο δράσης του ατόμου.

Η συστηματική μελέτη των συναισθηματικών λειτουργιών αποτελεί πρόκληση ήδη από εννοιολογική σκοπιά: μια σύντομη ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας εύκολα καταδεικνύει ότι δεν έχει υπάρξει πραγματικά απόλυτη συμφωνία στο χώρο της ψυχολογίας για το τι είναι το συναίσθημα (66). Καταρχήν ο όρος συναίσθημα (*affect*), που αφορά στην επίδραση συγκινησιακών συνθηκών στον οργανισμό (διάφορη από τη σκέψη, γνώση ή δράση) πρέπει να διακριθεί από τον όρο *emotion*, που εκφράζει τη συγκίνηση, την πρωταρχική κινητοποίηση του οργανισμού προκειμένου αυτός να αντιδράσει στη διαταρακτική συνθήκη, ή αλλιώς την κατάσταση που υποκινεί το συναίσθημα. Στη λέξη συγκίνηση υπάρχει κινητοποίηση, διέγερση προς δράση από το αντικείμενο, ενώ στη λέξη συναίσθημα υπάρχει συναίσθηση, επίγνωση, μέσω της νοητικής αναπαράστασης του αντικειμένου. Επίσης οι δύο αυτοί όροι με τη σειρά τους δεν πρέπει να συγχέονται με τους όρους *feeling* ή *αίσθημα*, που είναι το αισθητηριακό βίωμα στο βαθμό που δε σχετίζεται με τη λογική αλλά αμιγώς με τις αισθήσεις, και *mood* ή διάθεση, που είναι πιο γενικός και αποτελεί το διαχρονικό λειτουργικό πλαίσιο μέσα στο οποίο βιώνονται τα συναισθήματα, και όχι συγκεκριμένη αντίδραση σε κάποιο διακριτό ερέθισμα όπως το συναίσθημα.

Στην αγγλική ψυχολογία πρώτος ο Hume (1739) χρησιμοποιεί τον όρο *affect*, αλλά κυρίως όταν αναφέρεται γενικά στα πάθη ή στον έρωτα. Αργότερα ο Baldwin (1901) διατυπώνει τον ορισμό του συναισθήματος ως μιας συνολικής κατάστασης συνείδησης που θεωρείται ανάμειξη ενός διακριτού συναισθηματικού τόνου και μιας χαρακτηριστικής τάσης για δράση που γίνεται αντιληπτή ή αντιπροσωπεύεται με ιδανικό τρόπο. Ακολουθεί ο ορισμός του λεξικού Webster (1913): Συναίσθημα είναι

μια κίνηση του μυαλού που προκαλείται από κάποια αιτία συγκεκριμένης διέγερσης και φανερώνεται με κάποια λογική επίδραση στο σώμα. Ο Drever (1960) ορίζει το συναίσθημα ως συγκεκριμένη τάση για δράση που αναφέρεται σε φυσιολογικές αλλαγές και σε υποκειμενικές γνωσιακές καταστάσεις, ενώ ο Tomkins (1962) μιλάει για τα συναισθήματα ως θεμελιώδη προσαρμοστικά μέσα, παρόμοια με τα αντανακλαστικά, τις ορμές και τα ένστικτα (67).

Κατά τη θεωρία της κλασικής εξαρτημένης αντίδρασης, το συναίσθημα ορίζεται ως το σύνολο οργανικών καταστάσεων που παράγονται από την ενίσχυση γεγονότων, ή από τα κατά συνθήκη ανακλαστικά ερεθίσματα, τα οποία σε προηγούμενη εμπειρία του υποκειμένου έχουν ακολουθηθεί από γεγονότα ενίσχυσης. Οι Ekman και Izard (1984) υποστηρίζουν ότι το συναίσθημα είναι ένα σύνολο νευρωνικών διαδικασιών που προκαλούν περιφερικές διεργασίες οι οποίες πιθανώς να οδηγήσουν σε εμφανείς εκφράσεις, αλλά πάντα οδηγούν σ' ένα μοναδικό συνειδητό βίωμα, το οποίο άλλοτε είναι προσβάσιμο από γνωστικές διεργασίες και άλλοτε όχι. Σύμφωνα με το Mandler (1992), τα συναισθήματα ορίζονται ως άμεσα κινητήρια συστήματα που οδηγούν στη δράση όταν εμφανίζονται απροσδόκητα γεγονότα (67).

Οι Johnson-Laird και Oatley (1987) δηλώνουν ότι το συναίσθημα αποτελεί το χώρο υποδοχής διαχωριστικών νοητικών καταστάσεων, που έρχονται σε αντίθεση με άλλα είδη γνώσεων. Επίσης αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα ως μέρος του συστήματος διαχείρισης που συντονίζει τα πολλαπλά σχέδια και στόχους του ατόμου, υπό χρονικούς περιορισμούς, και απρόβλεπτες συνθήκες. Κατ' επέκταση, η Friederickson (1998) στη θεωρία των θετικών συναισθημάτων υιοθετεί τον ορισμό του συναισθήματος ως μιας πολύπλοκης μορφής αντίδρασης του οργανισμού στις εξελίξεις του περιβάλλοντος και όχι μόνο. Η αντίδραση αυτή εκδηλώνεται σε πολλά επίπεδα – φυσιολογικό, εκφραστικό, γνωσιακό, φυσιολογικό ή βιολογικό, νευρολογικό, εμπειρικό. Τέλος, οι Watson και Clark (1994) δίνουν έναν αντιπροσωπευτικό ορισμό των συναισθημάτων ως ευδιάκριτων συστημάτων που διαθέτουν μια ενσωματωμένη ψυχοσωματική απάντηση, ικανή να αναλυθεί σε τρία επίπεδα: α) μια πρωτότυπη μορφή έκφρασης, τα χαρακτηριστικά του προσώπου β) ένα σχέδιο συνακόλουθων αυτόνομων αλλαγών γ) μια ευδιάκριτη υποκειμενική συναισθηματική κατάσταση. Το φάσμα των συναισθημάτων περιλαμβάνει έξι σημαντικές κατηγορίες: Ευτυχία, λύπη, θυμό, φόβο, έκπληξη και αποστροφή.

Στην ψυχολογία, συναισθηματική έκφραση καλείται η παρατηρήσιμη ρητή ή άρρητη συμπεριφορά που επικοινωνεί τα συναισθήματα. Η έκφραση αυτή μπορεί να προκύπτει συνειδητά ή ασυνείδητα. Επιπλέον, το άτομα μπορεί να ελέγχει την έκφραση των συναισθημάτων του σε άλλοτε άλλο βαθμό, ή μπορεί να την πραγματοποιεί για την εξυπηρέτηση ιδιοτελούς σκοπού (68).

Εν προκειμένω, όπου το πεδίο ενδιαφέροντος είναι η οικογένεια, η αποτελεσματική έκφραση των συναισθημάτων είναι απαραίτητη συνθήκη για την επιτέλεση των κοινωνικοποιητικών και ψυχολογικών λειτουργιών της οικογένειας όπως έχουν ήδη αναφερθεί (1) (22) (11). Στη δουλειά των Strayer και Roberts, η ενίσχυση της συναισθηματικής έκφρασης μέσα στην οικογένεια έχει φανεί να συσχετίζεται με υψηλότερο βαθμό ενσυναίσθησης και αποτελεσματικότερη κοινωνικοποίηση των παιδιών (10). Με την ίδια συλλογιστική, όταν η συναισθηματική έκφραση αναστέλλεται, δημιουργούνται κωλύματα στις καθοριστικές αυτές για τη μετέπειτα ζωή του ατόμου λειτουργίες, με αποτέλεσμα ελλείματα στους αντίστοιχους τομείς κατά την ενήλικη ζωή (69).

Οι σύγχρονες θεωρίες κοινωνικής μάθησης και κοινωνικοποίησης υποστηρίζουν ότι η συναισθηματική εκφραστικότητα των παιδιών αντικατοπτρίζει γονεϊκές συμπεριφορές και διαδικασίες, πολλές από τις οποίες είναι συστηματικές και αφορούν στον τύπο των γονέων και το πρότυπα διαπαιδαγώγησης που αυτοί ακολουθούν (26) (45) (70). Οι μέχρι τώρα μελέτες έχουν περιοριστεί κυρίως στις επιδράσεις των πρακτικών που υιοθετούνται από τις μητέρες κατά τη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, αφήνοντας πληθώρα αναπάντητων ερωτημάτων σχετικά με το ρόλο των πατέρων. Στην παρούσα εργασία θα αποπειραθούμε τη διερεύνηση των παραπάνω συσχετίσεων χρησιμοποιώντας το θεωρητικό πλαίσιο και τα εργαλεία της Halberstadt για τη μέτρηση της συναισθηματικής εκφραστικότητας μέσα στην οικογένεια (70), καθώς και τη διάκριση της Frederickson σε θετική και αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα (71). Επιπλέον πρέπει εδώ να αναφερθεί ότι θα μελετηθούν οι αλληλεπιδράσεις γονεϊκής τυπολογίας, συναισθηματικής εκφραστικότητας και ενσυναίσθησης σε οικογένειες χωρίς διαγνωσμένη ψυχιατρική νόσο. Η επίδραση της έκφρασης των συναισθημάτων στην οικογένεια στα πλαίσια ψυχιατρικών παθήσεων όπως η σχιζοφρένεια και η γενικευμένη διαταραχή της ανάπτυξης αποτελεί μείζον πεδίο της συνεχιζόμενης έρευνας των επιστημών της συμπεριφοράς και ξεφεύγει από τους στόχους της παρούσας διατριβής (72).

1.4 ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΥΠΟΘΕΣΗ

1.4.1 Διαμόρφωση του ερευνητικού ερωτήματος

Η ενσυναίσθηση των παιδιών και των εφήβων έχει μελετηθεί συστηματικά κατά τις τελευταίες δεκαετίες, με αποτέλεσμα να γνωρίζουμε κάποιους από τους παράγοντες που την επηρεάζουν και τους οποίους θα ήταν καλό να συμπεριλάβουμε στη μελέτη μας. Ένας από αυτούς είναι το φύλο: Είναι πλέον γνωστό ότι τα κορίτσια έχουν προβάδισμα στην ανάπτυξη υψηλότερου βαθμού ενσυναίσθησης από τα αγόρια νωρίτερα στη διάρκεια της πρώιμης σχολικής ηλικίας και της εφηβείας (40) (73). Ένας άλλος παράγοντας είναι η ύπαρξη άλλων παιδιών στην οικογένεια, αφού έχει δείχτεί ότι τα παιδιά που έχουν αδέρφια, ανεξαρτήτως φύλου, τείνουν να παρουσιάζουν πιο υψηλή συναισθηματική νοημοσύνη από τα μοναχοπαίδια (54) (25).

Εξάλλου, από περιγραφικές έρευνες έχει φανεί ότι μοίρασμα των συναισθημάτων ανάμεσα σε παιδιά και γονείς, με ανοικτές συζητήσεις, αποκαλύψεις του εαυτού, περιγραφή και έκφραση των συναισθημάτων (που εδώ κάνουν πράξη εξ' ορισμού οι υποστηρικτικοί γονείς) παρέχει ανακούφιση και εκπαιδεύει το παιδί σε μια σημαντική δεξιότητα που επιπλέον θα φέρει γονείς και παιδιά ακόμα πιο κοντά (11) (19) (29). Υπάρχουν ενδείξεις ότι η συναισθηματική αυτή εκπαίδευση είναι ικανή να ευοδώσει θετικές κλίσεις του παιδιού, αλλά και να αποτρέψει πιθανές παρεκκλίσεις. Οι γονείς που έχουν επίγνωση των συναισθημάτων του παιδιού τους είναι σε θέση να βοηθήσουν στην επίλυση των προβλημάτων τους (κάτι που στην παρούσα ταξινόμηση κάνουν στο μέγιστο βαθμό οι υποστηρικτικοί γονείς), κάτι που παρατηρημένα οδηγεί σε υψηλότερες επιδόσεις στο σχολείο (47). Επιπλέον, οι συναισθηματικά απόμακροι γονείς μπορούν να προκαλέσουν αρνητικά αποτελέσματα στον ψυχισμό των παιδιών τους, τα οποία κάποιες φορές είναι ακραία (7) (20). Αντίθετα, η συχνή και σε βάθος επικοινωνία αλλά και η ενημερότητα και των δύο γονέων σε όσα συμβαίνουν και ενδιαφέρουν το παιδί, η εμπλοκή στις δραστηριότητες του παιδιού, η γνωριμία με τους φίλους του, η έμπρακτη απόδειξη του αληθινού ενδιαφέροντος της μητέρας αλλά και του πατέρα (αντίθετα με τις πρακτικές πχ των επιτρεπτικών γονέων) συμβάλλουν στην αίσθηση ασφάλειας του παιδιού και προλαμβάνουν πιθανή παραβατικότητα (23).

Επιπλέον, η σύγχρονη έρευνα μας παρέχει στοιχεία για μακρόχρονη επίδραση της καλλιέργειας της ενσυναίσθησης στην υγεία και ευζωία των ατόμων. Οι ενήλικοι

με υψηλή ενσυναίσθηση και συναισθηματική νοημοσύνη έχουν υψηλότερες πιθανότητες για επιτυχημένη επαγγελματική καριέρα σε σχέση με τα άτομα χαμηλότερης συναισθηματικής νοημοσύνης (74), και όλο και περισσότερες μελέτες διερευνούν και καταδεικνύουν τον προστατευτικό ρόλο της αποτελεσματικής διαχείρισης και έκφρασης των συναισθημάτων στη διατήρηση της υγείας όσο και στη θετική έκβαση ασθενειών τόσο της βιολογικής όσο και της ψυχικής σφαίρας (75) (76). Αντίστοιχα, τα άτομα που δείχνουν αδυναμία να αναγνωρίσουν και να διαχειριστούν με ικανό τρόπο τα συναισθήματά τους υποστηρίζεται από ολοένα και περισσότερους ερευνητές ότι έχουν αυξημένο κίνδυνο για διάφορες παθήσεις πολύ υψηλής επίπτωσης στο γενικό πληθυσμό, όπως είναι οι καρδιαγγειακές παθήσεις, πέρα και πάνω από την επίδραση συγγενικών ή μεσολαβητικών παραγόντων (77).

Συνεπώς, η ανάπτυξη υψηλής συναισθηματικής νοημοσύνης είναι επιθυμητός και ωφέλιμος στόχος της κοινωνίας, και προς επίτευξή του χρειάζεται να μελετηθούν σε βάθος οι παράγοντες που την επηρεάζουν, οι οποίοι έχουν τη ρίζα τους στον πρώτο και κύριο χώρο κοινωνικοποίησης, την οικογένεια, η δυναμική της οποίας θέτει τον τόνο της μετέπειτα αλληλεπίδρασής του με τους γύρω του, τους συνεργάτες του, τους ανθρώπους που αγαπά και τον εαυτό του. Στο πλαίσιο της οικογένειας, οι γονείς είναι οι βασικοί εξωτερικοί καθοριστές της προσωπικότητας του παιδιού, η οποία έχει εν πολλοίς διαμορφωθεί μέχρι τα έξι του χρόνια, και η ενσυναίσθηση, που αρχίζει να εμφανίζεται σαν νοητική ικανότητα στα πέντε με έξι χρόνια του παιδιού αλλά έχει πλέον αναπτυχθεί με χαρακτηριστικό τρόπο στα μέσα της εφηβείας, είναι ένα έγκυρο μέτρο της ικανότητας του ατόμου να αλληλεπιδρά αποδοτικά με τον εαυτό και τους γύρω.

Στην παρούσα εργασία θα επικεντρωθούμε στο αν οι διαφορετικοί τύποι γονέα σχετίζονται με διαφορετικούς αναμενόμενους βαθμούς ενσυναίσθησης των παιδιών τους. Γνωρίζοντας ότι ο τύπος του γονέα είναι μια μαθηματική συνάρτηση του βαθμού στον οποίο επιτρέπει και παροτρύνει τη συναισθηματική έκφραση, επιτρέπει ή όχι αυτονομία στο παιδί, και μεταλλάσσει τις αντιδράσεις και τις πρακτικές του ανάλογα με τα συναισθήματα που ανιχνεύει στο παιδί του, μπορούμε να κάνουμε υποθέσεις για το ποιός τύπος γονέα θα σχετίζεται με υψηλότερη ενσυναίσθηση στα παιδιά.

1.4.2 Ερευνητικές υποθέσεις

Με δεδομένα τα παραπάνω και τους τύπους γονέα όπως αναλύθηκαν στο κεφάλαιο 1.2, με τον υποστηρικτικό γονέα να είναι αυτός που συνήθως ενθαρρύνει τη συζήτηση, την έκφραση συναισθημάτων, το διάλογο και τη λογική επεξήγηση των κανόνων και προσδοκιών, υποθέσαμε τα ακόλουθα:

- 1) Τα παιδιά που αναφέρουν συχνότερα τις μητέρες τους ως υποστηρικτικές έχουν κατά μέσο όρο υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα ενσυναίσθησης
- 2) Τα παιδιά που αναφέρουν συχνότερα τους πατέρες τους ως υποστηρικτικούς έχουν κατά μέσο όρο υψηλότερες βαθμολογίες στην κλίμακα ενσυναίσθησης
- 3) Τα παιδιά που αναφέρουν συχνότερα τις μητέρες τους ως υποστηρικτικές τείνουν προς τη θετική περισσότερο παρά την αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα
- 4) Τα παιδιά που αναφέρουν συχνότερα τους πατέρες τους ως υποστηρικτικούς να τείνουν προς τη θετική περισσότερο από ό,τι την αρνητική συναισθηματική έκφραση

Σημειώνεται ότι κρίνεται απαραίτητο πριν την απόπειρα διατύπωσης πρότασης του επιτελικού πλαισίου μέσα στο οποίο παρατηρούνται αυτές οι σχέσεις, καθώς και χάριν μιας πιο ολοκληρωμένης ανάλυσης όλων των βασικών διαπλεκόμενων παραγόντων, να ελεγχθεί το φύλο του παιδιού, καθώς και ο τύπος του συντρόφου, για πιθανές συγχυτικές, μεσολαβητικές και τροποποιητικές επιδράσεις, εφόσον κατά τη διερευνητική ανάλυση των δεδομένων ανευρεθεί δυναμικό για τέτοιες επιδράσεις και στο συγκεκριμένο δείγμα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο – ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1 ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ

Ακολουθήθηκε η διοικητική υποδιαίρεση του Δήμου Αθηναίων (Δ.Α.) κατά την απόφαση των σχολείων που θα συμμετείχαν στην έρευνα. Οι ερευνητές προσέγγισαν τηλεφωνικά τους προέδρους 7 εκ των 20 διαμερισμάτων του Δ.Α., με γεωγραφικά κριτήρια, ώστε να εκπροσωπηθεί όλο το κέντρο της Αθήνας και οι περισσότερες περοχές γύρω (Χαλάνδρι – Αμπελόκηποι ως Νέος Κόσμος - Κουκάκι) . Οι πρόεδροι προμήθευσαν τους ερευνητές με καταλόγους και όλα τα σχολεία που περιλαμβάνονταν στα 7 παραπάνω διαμερίσματα μπήκαν σε κληρωτίδα. Έτσι με τυχαίο τρόπο επιλέχτηκαν 25 σχολεία. Καταρχήν προσεγγίστηκαν τηλεφωνικά οι διευθυντές. Από τους 25 διευθυντές, μόνο οι 7 δέχτηκαν να επιτρέψουν στους ερευνητές τη διεξαγωγή της έρευνας στα σχολεία τους. Στοχέυοντας σε δείγμα περίπου 200 παιδιών, οι ερευνητές στη συνέχεια επισκέπτηκαν τα 7 σχολεία, με σκοπό να μοιράσουν τα ερωτηματολόγια σε περίπου 30-40 παιδιά από κάθε σχολείο. Για να το πετύχουν αυτό, ζητούσαν να τους υποδειχθεί ο διάδρομος της ανάλογης τάξης (τρίτη γυμνασίου, μια και η ηλικία ενδιαφέροντος ήταν 14-15 έτη), και διάλεγαν τυχαία ένα ολόκληρο τμήμα (ή δύο, σε περίπτωση που επρόκειτο για μικρά τμήματα), π.χ. το τμήμα που ήταν πιο κοντά στη σκάλα από την οποία ανέβηκαν, στο οποίο μοίραζαν ερωτηματολόγια σε όλους τους μαθητές ηλικίας 14-15 ετών. Έτσι, βρέθηκαν 248 παιδιά (10 τμήματα) υποψήφια για συμμετοχή στη μελέτη, και μοιράστηκαν σε όλα ερωτηματολόγια, τα οποία συλλέχθηκαν αμέσως, και την ίδια ώρα δόθηκαν 2 ερωτηματολόγια, ένα για τη μητέρα και ένα για τον πατέρα, σε σφραγισμένους φακέλους, με οδηγία να επιστραφούν στο σχολείο επίσης σφραγισμένα σε 1-2 εβδομάδες. Σε αυτούς τους 248 εφαρμόστηκαν τα ακόλουθα κριτήρια εισαγωγής και αποκλεισμού:

Πίνακας 1. Κριτήρια εισαγωγής και αποκλεισμού

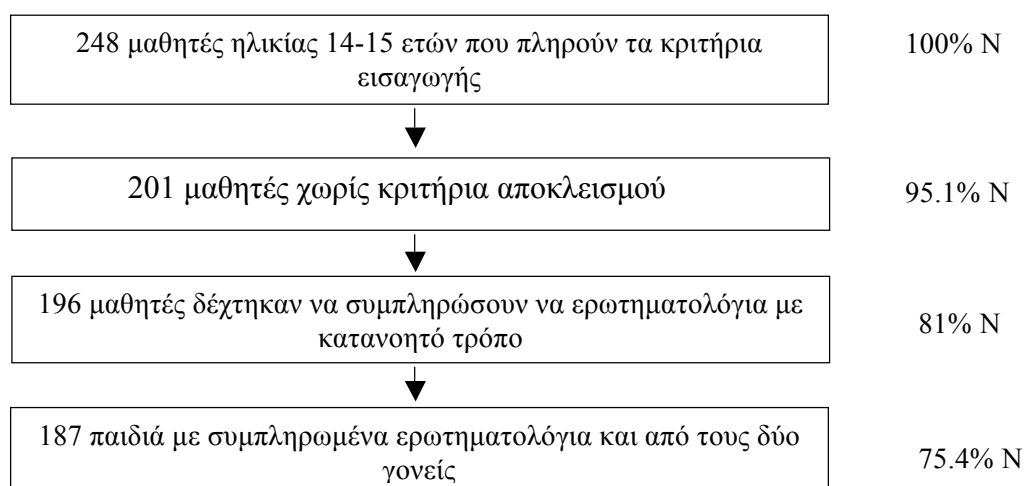
Κριτήρια εισαγωγής	Κριτήρια αποκλεισμού
Ηλικία 14-15 ετών	Μητρική γλώσσα άλλη από ελληνικά Μη Ελληνική υπηκοότητα και ιθαγένεια Παιδιά ορφανά από τον έναν ή και τους δύο γονείς

Όπως παρουσιάζεται σχηματικά στην εικόνα 4, N=248 παιδιά από 7 σχολεία αποτέλεσαν τον υποψήφιο πληθυσμό στα οποία μοιράστηκαν ερωτηματολόγια, τα οποία απάντησαν οι 236 (95.1% N – 9 παιδιά αρνήθηκαν να συμπληρώσουν και 3 συμπλήρωσαν με μη κατανοητό τρόπο).

Από αυτά τα 236, 31 δεν ήταν Ελληνόπουλα (επίσης 27 από αυτά τα παιδιά δεν έφεραν ερωτηματολόγια συμπληρωμένα από τους 2 γονείς), και σε 4 παιδιά υπήρξαν περιπτώσεις χηρείας, οπότε 35 παιδιά αποκλείστηκαν, αφήνοντας 201 παιδιά (81.0% N) στο δείγμα.

Από αυτά τα 201 παιδιά, σε 14 περιπτώσεις τουλάχιστον ο ένας γονέας (συνήθως ο πατέρας) δε συμπλήρωσε το έντυπο υλικό της έρευνας, οπότε τελικά συμπεριλήφθηκαν στην ανάλυση μας 187 παιδιά ηλικιών 14-15 ετών, εκ των οποίων τα 99 (53%) ήταν αγόρια, και τα 88 (47%) ήταν κορίτσια.

Σχήμα 2: Ροόγραμμα μελέτης

2.2 ΨΥΧΟΜΕΤΡΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

Όλα τα παρακάτω εργαλεία προσαρμόστηκαν από την αγγλική γλώσσα με τη μέθοδο της αντίστροφης μετάφρασης. Οι ερωτήσεις τροποποιήθηκαν ώστε να συμβαδίζουν με την ελληνική κουλτούρα σχετικά με την οικογένεια και την ανατροφή των παιδιών

2.2.1 Κλίμακα Ενσυναίσθησης για Παιδιά και Εφήβους

(Empathy Index for Children and Adolescents)

Η Κλίμακα Ενσυναίσθησης για Παιδιά και Εφήβους είναι ένα ερωτηματολόγιο, το οποίο αξιολογεί την τάση για **ενσυναίσθηση** που εκδηλώνουν τα παιδιά και οι έφηβοι, και αποτελεί προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα της κλίμακας Empathy Index for Children and Adults της Bryant (1982) (78).

Σύμφωνα με την κατασκευάστριά του, τα παιδιά με υψηλές επιδόσεις σε αυτό είναι σε θέση όχι μόνο να μοιράζονται τα συναισθήματα και την εμπειρία τους με άλλους, αλλά και να αποκτούν πιο οικείες σχέσεις με αυτούς.

Τα αποτελέσματα της προσαρμογής και στάθμισης του παραπάνω ερωτηματολογίου στην Ελλάδα βρίσκονται αυτή τη στιγμή σε διαδικασία δημοσίευσης. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 22 ομοιογενείς μεταβλητές, διατάξιμες κατηγορικές τύπου Likert, κάθε μία εκ των οποίων αποτελεί μια δήλωση (πχ «τα κορίτσια που κλαίνε είναι χαζά»), και παίρνει τιμές 1-5 ανάλογα με το βαθμό συμφωνίας του ατόμου που το συμπληρώνει (1=διαφωνώ απόλυτα ως 5=συμφωνώ απόλυτα).

Οι μεταβλητές που περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο, όπως και η ποσοτικοποίηση και η κατεύθυνση της συμμετοχής τους στην τελική βαθμολογία ενσυναίσθησης, έχουν προκύψει από ανάλυση κυρίων συνιστωσών. Έτσι, το κάθε συμπληρωμένο φύλλο ερωτηματολογίου δίνει μια βαθμολογία σε κάθε παιδί, με μεγαλύτερες βαθμολογίες να αντιστοιχούν σε υψηλότερη ενσυναίσθηση.

Τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά της κλίμακας στην αρχική της μορφή είναι πολύ ικανοποιητικά (αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (συντελεστής άλφα)

κυμαίνεται από $\alpha=0.54$ για τα παιδιά του Δημοτικού έως $\alpha=0.79$ για παιδιά του Γυμνασίου).

2.2.2 Ερωτηματολόγιο Έκφρασης Συναισθημάτων στην Οικογένεια

(Self Expression in the Family Questionnaire)

Το Ερωτηματολόγιο Έκφρασης Συναισθημάτων στην Οικογένεια, το οποίο αξιολογεί την ικανότητα έκφρασης των συναισθημάτων των μελών μιας οικογένειας, αποτελεί προσαρμογή στην ελληνική πραγματικότητα του ερωτηματολογίου Self Expression in the Family Questionnaire των Halberstadt, Cassidy, Stifter, Parke και Fox (1995) (79). Η προσαρμογή και η στάθμιση του πρότυπου ερωτηματολογίου σε ελληνικό πληθυσμό βρίσκεται αυτή τη στιγμή σε τελικό στάδιο.

Αποτελείται από 40 ερωτήσεις, οι οποίες αξιολογούν την έκφραση τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών συναισθημάτων. Τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά του πρότυπου ερωτηματολογίου είναι ικανοποιητικά (αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας α Cronbach=.90) και το καθιστούν κατάλληλο για χρήση για το σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκε.

Το παιδί χαρακτηρίζεται από μια βαθμολογία στην κλίμακα θετικών συναισθημάτων και μία στην κλίμακα αρνητικών συναισθημάτων.

2.2.3 Το ερωτηματολόγιο Τυπολογίας του Έλληνα Γονέα

Το ερωτηματολόγιο Τυπολογίας του Έλληνα Γονέα αποτελεί προσαρμογή και στάθμιση στην ελληνική πραγματικότητα του ερωτηματολογίου Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSQD) των Robinson, Mandleco, Olsen, & Hart (2001) (30), το οποίο στηρίζεται στο μοντέλο γονεϊκής τυπολογίας της Baumrind (1989) (21). Αποτελείται από 33 προτάσεις, οι οποίες κατανέμονται σε τέσσερις πενταβάθμιες κλίμακες θεμάτων επίσης τύπου Likert (1=ποτέ, 2=σπάνια, 3=μερικές φορές, 4=πολύ συχνά, 5=πάντα). Η πρώτη κλίμακα, αξιολογεί το κατά πόσο ένας γονέας είναι υποστηρικτικός, η δεύτερη, αξιολογεί τον απολυταρχικό γονέα, η Τρίτη τον αυστηρό γονέα, και η τέταρτη τον επιτηρητικό γονέα. Οι ερωτήσεις συνθέτουν μία βαθμολογία για κάθε κλίμακα, ανάλογα με τις μαθηματικές επιταγές της πολυμεταβλητής ανάλυσης. Ο κάθε γονέας χαρακτηρίζεται τελικά ως υποστηρικτικός, απολυταρχικός, αυστηρός ή επιτηρητικός, ανάλογα με την κλίμακα στην οποία συγκέντρωσε τη μεγαλύτερη βαθμολογία. Όπως είναι ίσως διαισθητικά αντιληπτό, η παραπάνω διαδικασία χαρακτηρισμού του τύπου του γονέα έχει προκύψει από διακρίνουσα ανάλυση κατά την ανάπτυξη του ψυχογραφικού εργαλείου.

Οι συντελεστές αξιοπιστίας alpha (α) του Cronbach για τις παραπάνω κλίμακες κυμαίνονται μεταξύ .62 και .84 για τους δύο γονείς, .64 έως .82 για τον πατέρα, και .65 έως .86 για τη μητέρα. Οι συντελεστές αυτοί είναι υψηλοί και επιβεβαιώνουν την αξιοπιστία του παραπάνω ερωτηματολογίου.

Στον πίνακα 3 φαίνονται αναλυτικά οι 4 κλίμακες, με τις αντίστοιχες ιδιοτιμές για κάθε πρόταση-ερώτηση όπως αυτές προέκυψαν κατά τη στάθμιση του ερωτηματολογίου στον Ελλαδικό χώρο από τους Μαριδάκη-Κασσωτάκη και συν. (80). Κατά την επικύρωση του ερωτηματολογίου, τρεις από τις 33 προτάσεις του ερωτηματολογίου δεν φόρτισαν σε κανένα από τους τέσσερις τύπους γονέα λόγω των χαμηλών τους τιμών. Για αυτόν το λόγο, δεν περιλαμβάνονται στο ερωτηματολόγιο.

Πίνακας 3. Σχηματισμός παραγοντικών φορτίσεων των 33 προτάσεων του Ερωτηματολογίου Τυπολογίας του Έλληνα Γονέα

Προτάσεις ερωτηματολογίου	Παραγοντικές φορτίσεις προτάσεων ανά τύπο γονέα			
	1	2	3	4
Υποστηρικτικός γονέας				
1. Παροτρύνω το παιδί μου να συζητά μαζί μου τα προβλήματά του	.69			
2. Ζητώ από το παιδί μου να εκφράσει τη γνώμη του ακόμα και όταν διαφωνεί μαζί μου	.70			
3. Δείχνω στο παιδί μου κατανόηση όταν είναι αναστατωμένο	.70			
4. Κατανοώ τα συναισθήματα του παιδιού μου	.68			
5. Δείχνω τρυφερότητα στο παιδί μου	.66			
6. Συζητώ με το παιδί μου για τις συνέπειες των πράξεών του	.65			
7. Επιτρέπω στο παιδί μου να πει τη γνώμη του για τους κανόνες που υπάρχουν στην οικογένεια	.64			
8. Βοηθώ το παιδί μου να καταλάβει τις συνέπειες μιας κακής πράξης μέσα από διάλογο και συζήτηση	.64			
9. Εξηγώ στο παιδί μου γιατί πρέπει να τηρούνται οι κανόνες της οικογένειας	.63			
10. Λέω στο παιδί μου πώς νιώθω όταν συμπεριφέρεται καλά ή όταν συμπεριφέρεται άσχημα	.61			
11. Ζητώ τη γνώμη του παιδιού μου για τον τρόπο λειτουργίας της οικογένειας	.54			
12. Επαινώ το παιδί μου όταν είναι καλό και υπάκουο	.53			
Αυταρχικός γονέας				
1. Δέρνω το παιδί μου όταν δεν υπακούει	.78			
2. Χαστουκίζω το παιδί μου όταν δε συμπεριφέρεται σωστά	.77			
3. Τιμωρώ το παιδί μου απαγορεύοντάς του να κάνει κάτι που του αρέσει χωρίς να του δίνω εξηγήσεις	.76			
4. Τιμωρώ το παιδί μου στέλνοντάς το στο δωμάτιό του χωρίς να του δίνω εξηγήσεις	.71			
5. Χρησιμοποιώ απειλές για να τιμωρήσω το παιδί μου χωρίς να του δίνω εξηγήσεις	.68			
6. Όταν το παιδί μου ζητάει να μάθει το λόγο που πρέπει να υπακούσει απαντώ γιατί είμαι γονιός σου	.63			
7. Ξεσπάω το θυμό μου στο παιδί μου	.61			
8. Χρησιμοποιώ την τιμωρία ως μέσο πειθαρχία	.55			
Αυστηρός γονέας				
1. Μαλώνω και φωνάζω στο παιδί μου όταν φέρεται άσχημα	.66			
2. Ασκώ κριτική στο παιδί όταν η συμπεριφορά του δεν ανταποκρίνεται στις προσδοκίες μου	.54			
3. Κάνω συστάσεις στο παιδί μου για να βελτιωθεί η συμπεριφορά του	.48			
4. Λέω στο παιδί μου πόσο σημαντικό είναι να ακολουθεί τους κανόνες της οικογένειας	.41			
Επιτρεπτικός γονέας				
1. Κακομαθαίνω το παιδί μου				.70
2. Απειλώ περισσότερο το παιδί μου με τιμωρία παρά το τιμωρώ				.53
3. Υποκύπτω στις επιθυμίες του παιδιού μου όταν επιμένει έντονα σ' αυτές				.55
4. Λέω στο παιδί μου με πιο τρόπο θα το τιμωρήσω, αλλά δεν εφαρμόζω την τιμωρία				.47
5. Πιστεύω ότι είναι δύσκολο να μάθω στο παιδί μου να πειθαρχεί				.31
	1	2	3	4
<i>Ιδιοτιμή</i>	6.93	4.51	1.63	.26
<i>% διακύμανσης</i>	21.40	12.16	8.14	6.30

2.3 ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Αφού επιλέχθηκαν όπως αναφέρθηκε παραπάνω τα σχολεία από όπου θα προέκυπτε ο υποψήφιος πληθυσμός για τη μελέτη, συγκεκριμένοι καταγεγραμμένοι ερευνητές για κάθε σχολείο επισκέφθηκαν τα επιλεγμένα τμήματα και μετά από τις απαραίτητες διευκρινήσεις μοίρασαν ερωτηματολόγια σε όλα τα παιδιά. Από αυτά όσα παιδιά ήθελαν συμπλήρωναν το ερωτηματολόγιο και στη συνέχεια προωθούσαν το υλικό στους γονείς τους για συμπλήρωση. Όταν πια τα συμπληρωμένα ερωτηματολόγια επέστρεφαν στους ερευνητές εφαρμόζονταν τα κριτήρια αποκλεισμού (βλ. πίνακα 1) ώστε να καθοριστεί ο πληθυσμός της μελέτης.

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν σε ώρα που θα γινόταν μάθημα σε όλα τα παιδιά, και όσα δέχτηκαν συμπλήρωσαν τέσσερα ερωτηματολόγια: Το ερωτηματολόγιο της ενσυναίσθησης, της έκφρασης συναισθημάτων στην οικογένεια, και 2 ερωτηματολόγια γονεϊκής τυπολογίας, ένα για τον τύπο του πατέρα τους και ένα για τον τύπο της μητέρας. Σε όσα παιδιά δέχτηκαν, δόθηκαν τα 2 ερωτηματολόγια γονεϊκής τυπολογίας στο σπίτι ώστε να τα συμπληρώσουν οι γονείς τους. Τα ερωτηματολόγια είχαν πάνω πληροφορίες επικοινωνίας κέντρου Χαροκοπέιου. Μετά τη συμπλήρωση τα ερωτηματολόγια επιστρέφονταν είτε στο σχολείο, είτε με φάκελο προπληρωμένου ταχυδρομικού τέλους στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων ήταν ανώνυμη, με κωδικοποίηση για να αναγνωρίζεται η τριπλέτα ερωτηματολογίων παιδιού-μητέρας-πατέρα. Δεν υπήρχαν οικονομικά ή άλλα εξωγενή κίνητρα/αποζημιώσεις συμμετοχής στη μελέτη που να απευθύνονται στα παιδιά ή στους γονείς τους.

Συνήθως τα ερωτηματολόγια συμπληρώνονταν και παραδίδονταν επιτόπου στην τάξη τη μέρα που μοιράζονταν· 5 παιδιά ήθελαν να ζητήσουν την άδεια των γονιών τους πριν συμπληρώσουν. Έπειτα δίνονταν ερωτηματολόγια για τους γονείς (ένας φάκελος και για τους 2 γονείς), που τα παιδιά επέστρεφαν σφραγισμένο στην τάξη, φυλάσσονταν και οι ερευνητές επέστρεφαν στο σχολείο μετά από μία εβδομάδα για να τα παραλάβουν. Εντωμεταξύ μεσολάβησε μία υπενθύμιση από διευθυντή. Αξίζει να σημειωθεί ότι όπως είναι αναμενόμενο, οι διευθυντές των σχολείων που δέχτηκαν ήταν όλοι υποψιασμένοι και έκαναν και άλλες παρόμοιες δραστηριότητες με σκοπό την έρευνα είτε τη βελτίωση του τρόπου διδασκαλίας. Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω, από 31 μη ελληνόπουλα οι 27 γονείς δε συμπλήρωσαν το έντυπο υλικό,

ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων συμπλήρωσαν (157 από 187 ζεύγη γονέων). Μετά την πρώτη εβδομάδα ακολουθούσαν πολλές υπενθυμίσεις με σκοπό τη συλλογή πλήρων δεδομένων μέχρι την τελευταία επίσκεψη των ερευνητών στα σχολεία 2 εβδομάδες μετά το πρώτο μοίρασμα των ερωτηματολογίων. Όταν τα ερωτηματολόγια δεν είχαν επιστραφεί μετά από 1 μήνα από την απόδοση, οι ερευνητές επικοινωνούσαν μία φορά απευθείας με την οικογένεια σε μία τελευταία προσπάθεια αποφυγής ελλειπών δεδομένων.

Προβλήματα ηθικοκοινωνικής φύσης που συνάντησαν οι ερευνητές κατά τη συλλογή των δεδομένων περιλαμβάνουν παράπονα από γονέα που αρνήθηκε να συμμετάσχει, σύμφωνα με τον οποίο το παιδί του προσβλήθηκε από το περιεχόμενο των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου. Ένας άλλος γονέας επικοινωνήσε με τους ερευνητές ζητώντας πρόσβαση στα αρχικά δεδομένα ώστε να διεξάγει δική του ανάλυση και να βγάλει αντίστοιχα συμπεράσματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο – ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1 ΑΝΑΛΥΣΗ ΠΑΛΙΝΔΡΟΜΗΣΗΣ

Η ανάλυση παλινδρόμησης είναι μια στατιστική μεθοδολογία που αναπτύχθηκε για τη μελέτη συσχετίσεων μεταξύ μεταβλητών, μέσω της εφαρμογής γραμμικών μαθηματικών υποδειγμάτων. Στη γενική του έκφραση το γενικευμένο γραμμικό υπόδειγμα αποτελεί τη σύνδεση μιας εξαρτημένης μεταβλητής X με μία ή περισσότερες ανεξάρτητες Y μέσω μιας γραμμικής (ως προς τις X) συνάρτησης, που ονομάζεται συνδετική συνάρτηση. Η απλούστερη περίπτωση γραμμικού υποδείγματος, με την οποία θα ξεκινήσουμε την παρουσίαση της στατιστικής μεθοδολογίας, είναι η απλή γραμμική παλινδρόμηση.

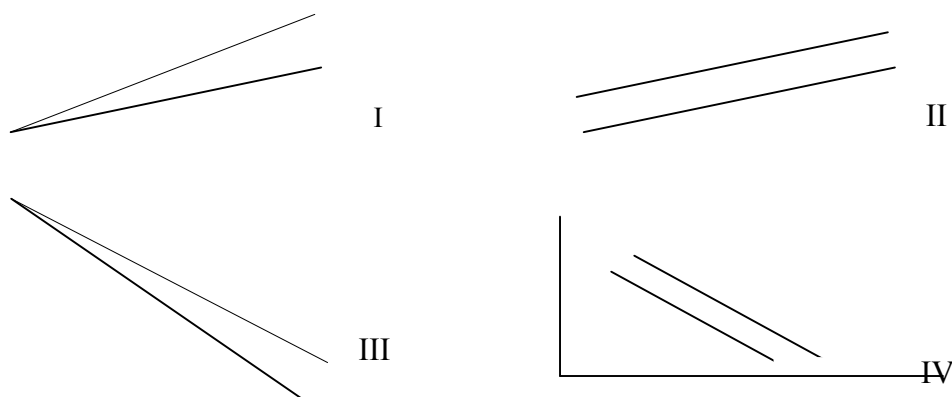
3.1.1 Απλή Γραμμική Παλινδρόμηση

(81) (82)

Έστω μια ευθεία γραμμή. Η μαθηματική μέθοδος χάραξης της περιλαμβάνει τον καθορισμό της σχέσης ανάμεσα σε δύο **συντεταγμένες**: x (μετρούμενη στον οριζόντιο άξονα ή άξονα των x) και y (μετρούμενη στον κάθετο άξονα ή άξονα των y). Έτσι κάθε σημείο στην ευθεία ορίζεται με καθορισμό «συντεταγμένων» (x_i, y_i). Η εξίσωση που καθορίζει τη σχέση των x_i και y_i έχει ως:

$$y = \beta_0 + \beta_1 x$$

Όπου β_0 ονομάζεται **σταθερά** και είναι η τιμή του y όταν το x_i είναι ίσο με το μηδέν, και β_1 είναι η **κλίση** της ευθείας.

- I. Οι δύο ευθείες έχουν την ίδια σταθερά
- II. Οι δύο ευθείες έχουν την ίδια κλίση (είναι παράλληλες) αλλά διαφορετικές σταθερές

- III. Οι δύο ευθείες έχουν την ίδια σταθερά αλλά διαφορετικές αρνητικές κλίσεις
- IV. Οι δύο ευθείες έχουν την ίδια (αρνητική) κλίση αλλά διαφορετικές σταθερές

Η μέθοδος των ελαχίστων τετραγώνων

Η ευθεία της παλινδρόμησης (όποια κι αν είναι) δε θα περνάει από όλα τα σημεία Y_i των δεδομένων. Έτσι, στις περισσότερες περιπτώσεις για κάθε σημείο X_i η ευθεία θα παράγει ένα εκτιμώμενο σημείο $\hat{Y}_i = \beta_0 + \beta_1 X_i$ και πιθανότατα θα ισχύει $\hat{Y}_i \neq Y_i$. Στην πραγματικότητα, όπως φαίνεται από το προηγούμενο σχήμα, $Y_i = \hat{Y}_i + e_i$. Για κάθε επιλογή β_0 και β_1 (να σημειωθεί ότι κάθε ζευγος καθορίζει πλήρως την ευθεία), παράγεται μια νέα γραμμή κι ένα νέο σύνολο καταλοίπων e_i . Η ευθεία καλύτερης προσαρμογής σύμφωνα με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων είναι εκείνη που ελαχιστοποιεί το σύνολο των τετραγώνων των καταλοίπων:

$$i=0n(Y_i - \hat{Y}_i)^2 = i=0nei^2 = i=0n[Y_i - (\beta_0 + \beta_1 X_i)]^2$$

Η εξίσωση λύνεται αλγεβρικά, όπερ μηδενίζουμε το τελευταίο σκέλος της εξίσωσης και λύνουμε ως προς β_0 και β_1 .

Οι εκτιμώμενες τιμές των β_0 και β_1 δίνονται από τις παρακάτω εξισώσεις:

$$\beta_1 = i=0n(X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y}) / i=0n(X_i - \bar{X})^2$$

και

$$\beta_0 = \bar{Y} - \beta_1 \bar{X}$$

Να σημειωθεί ότι εφόσον $\beta_0 = \bar{Y} - \beta_1 \bar{X}$ τότε $Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i = \bar{Y} + \beta_1 (X_i - \bar{X})$. Αυτό σημαίνει πως αν το β_1 πλησιάζει το μηδέν, η καλύτερη εκτίμηση για το Y είναι η \bar{Y} .

Η εφαρμογή γραμμικών υποδειγμάτων έχει σκοπό να προβλέψει τη μεταβλητότητα των δεδομένων, ώστε αυτή να αποδοθεί σε συγκεκριμένους παράγοντες και όχι στην τύχη. Η συνολική μεταβλητότητα των δεδομένων στην παραπάνω περίπτωση δίνεται από την εξίσωση

$$i=0n(Yi- Y)2= i=0n[Yi-Yi+Yi-Y]2$$

όπως φαίνεται από το παραπάνω σχήμα, δηλαδή ισούται με το άθροισμα των τετραγώνων των καταλοίπων των παρατηρήσεων.

Υπάρχουν δύο μέρη της συνολικής μεταβλητότητας $SST=i=0n(Yi- Y)2$ στα δεδομένα. Ένα μέρος που οφείλεται στην παλινδρόμηση $SSR=i=0n(Yi- Y)2$ και ένα μέρος το οποίο παραμένει ανεξήγητο. Αυτό σημαίνει πως οι εναπομένουσες αποστάσεις ανάμεσα στα εκτιμώμενα και τα πραγματικά σημεία των δεδομένων $SSE=i=0n(Yi-Yi)2$ (άθροισμα των τετραγώνων των καταλοίπων) δεν μπορεί να εξηγηθεί από την παλινδρόμηση.

Εφόσον ο στόχος μας είναι να ελαχιστοποιήσουμε το μέρος της μεταβλητότητας που δεν εξηγείται από την παλινδρόμηση, η καμπύλη (ευθεία) της παλινδρόμησης θα μας είναι τόσο πιο χρήσιμη όσο το μέρος της μεταβλητότητας που οφείλεται στην παλινδρόμηση μεγαλώνει σε σχέση με το μέρος της μεταβλητότητας που οφείλεται στην τύχη. Όπερ θέλουμε το

$$R^2=SSRSST=SST-SSESST$$

να είναι κατά το δυνατόν μεγαλύτερο.

Βαθμοί Ελευθερίας

Ορίζουμε τα παρακάτω μεγέθη

$$SSY = \sum_{i=1}^{n-1} (Y_i - \bar{Y})^2 = (n-1)SST$$

$$SSYX = \sum_{i=1}^{n-2} (Y_i - \hat{Y}_i)^2 = (n-2)SSE$$

Να σημειωθεί πως το κάθε άθροισμα τετραγώνων αποτελείται από ένα σύνολο όρων. Για παράδειγμα το άθροισμα των τετραγώνων SST αποτελείται από n όρους του τύπου $(Y_i - \bar{Y})^2$. Παρόλ'αυτά, άπαξ και το \bar{Y} έχει εκτιμηθεί, αρκούν $n-1$ όροι για τον υπολογισμό του SST. Ο n -οστός όρος είναι γνωστός αφού $SST = \sum_{i=1}^{n-1} (Y_i - \bar{Y})^2 = 0$ για κάθε Y_i , $i=1, \dots, n-1$. Τότε λέμε πως οι βαθμοί ελευθερίας του SST είναι $n-1$.

Εξάλλου, το οφειλόμενο στην παλινδρόμηση άθροισμα των τετραγώνων (SSR) υπολογίζεται από μία μόνο συνάρτηση του Y_i (την εκτιμώμενη κλίση του β_1), όπερ

$$SSR = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2 = \beta_1^2 \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2$$

και συνεπώς έχει μόνο ένα βαθμό ελευθερίας.

Τέλος, το SSE έχει $n-2$ βαθμούς ελευθερίας.

Πίνακας 4. Πίνακας ANOVA

Πηγή Μεταβλητότητας	Άθροισμα Τετραγώνων (SS)	Βαθμοί Ελευθερίας (Df)	Μέση Τετραγωνική Απόκλιση (MS)	F	Πιθανότητα > F
Υπόδειγμα	$SSR = \beta_1^2 \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2$	1	$MSR = SSR$	$F = \frac{MSR}{MSE}$	$P = P(F > F_{1, n-2; \alpha})$
Κατάλοιπα (σφάλμα, error)	$SSE = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2$	$n-2$	$MSE = \frac{SSE}{n-2} = SYX^2$		
Διορθωμένο Σύνολο	$SST = \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2$	$n-1$			

Παραδοχές στα Υποδείγματα Γραμμικής Παλινδρόμησης

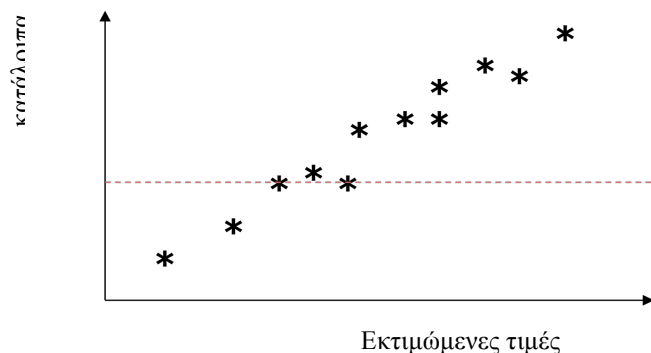
1) Γραμμικότητα και ομοσκεδαστικότητα: Οι αποκλίσεις $\epsilon_i = Y_i - \hat{Y}_i$ έχουν μηδενική μέση τιμή και διακύμανση σ^2 η οποία είναι άγνωστη. Τότε τα ϵ_i s είναι ασυσχέτιστα, δηλαδή, για κάθε i και j με $i \neq j$, $\text{cov}(\epsilon_i, \epsilon_j) = 0$.

Δύο άμεσες συνέπειες των παραπάνω παραδοχών είναι πως η μέση τιμή κάθε παρατήρησης είναι $EY_i = \mu_{YX} = \beta_0 + \beta_1 X_i$, με κοινή διακύμανση σ^2 , και πως τα Y_i και Y_j είναι ασυσχέτιστα για $i \neq j$.

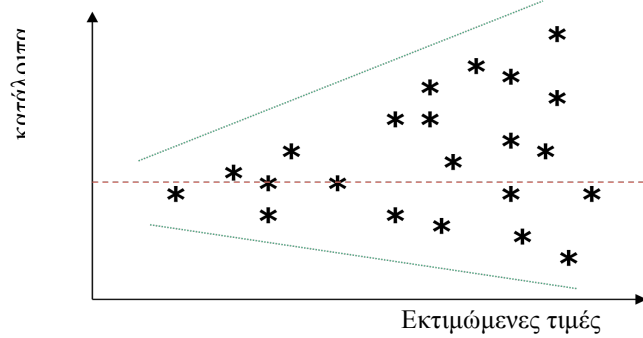
2) Ανεξαρτησία: Οι αποκλίσεις ϵ_i ακολουθούν κανονική κατανομή, με μέση τιμή μηδέν και διακύμανση σ^2 , όπερ $\epsilon_i \sim N(0, \sigma^2)$. Η τελευταία αυτή παραδοχή υποδηλώνει πως τα ϵ_i είναι ασυσχέτιστα αλλά και ανεξάρτητα.

Οι παραδοχές αυτές μας επιτρέπουν την εφαρμογή δοκιμασιών για τον έλεγχο πλήρωσης τους, τόσο γραφικών (βλ σχήματα 3 -5) όσο και στατιστικών.

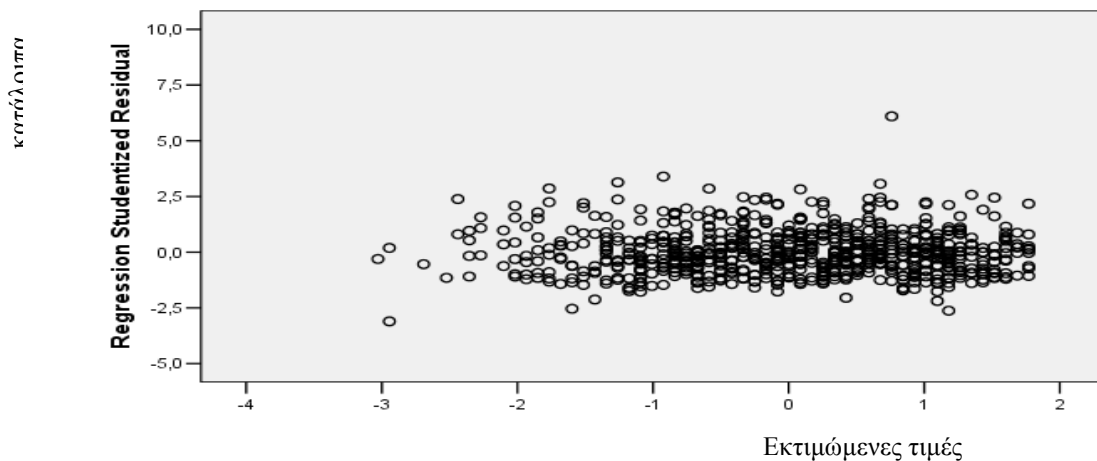
Σχήμα 3: Στικτόγραμμα καταλοίπων προς εκτιμώμενες τιμές. Το διάγραμμα παρουσιάζει τάση, άρα η προϋπόθεση της κανονικότητας δεν ικανοποιείται.

Σχήμα 4: Στικτόγραμμα καταλοίπων προς εκτιμώμενες τιμές. Το διάγραμμα παρουσιάζει συσχέτιση της διακύμανσης με τις εκτιμώμενες τιμές, άρα η προϋπόθεση της ομοσκεδαστικότητας δεν τηρείται.

Σχήμα 5. Στικτόγραμμα καταλοίπων προς εκτιμώμενες τιμές. Το διάγραμμα παρουσιάζει κανονικότητα και ομοσκεδαστικότητα. Οι προϋποθέσεις της γραμμικής παλινδρόμησης πληρούνται.

Έλεγχος της υπόθεσης για μηδενική κλίση

Η δοκιμασία της υπόθεσης μη γραμμικής συσχέτισης ορίζεται ως:

H_0 : Δεν υπάρχει γραμμική συσχέτιση ανάμεσα στα x και y : $\beta_1=0$ (μηδενική κλίση)

H_a : Υπάρχει γραμμική συσχέτιση ανάμεσα στα x και y :
 $\beta_1 \neq 0$

$\beta_1 > 0, \beta_1 < 0$ (Μονόπλευρες δοκιμασίες)

Οι δοκιμασίες διενεργούνται σε επίπεδο σημαντικότητας $\alpha\%$

Το στατιστικό κριτήριο ελέγχου είναι $T = \beta_1 s.e.(\beta_1)$ κατανομημένο σύμφωνα με την κατανομή t με $n-2$ βαθμούς ελευθερίας

Κανόνας απόρριψης : Η μηδενική υπόθεση απορρίπτεται υπέρ των τριών εναλλακτικών υποθέσεων εφόσον ισχύουν αντίστοιχα τα :

$$t < t_{n-2; \alpha/2} \text{ or } t > t_{n-2; (1-\alpha/2)}$$

$$t > t_{n-2; (1-\alpha)}$$

$$t < t_{n-2; \alpha}$$

Διαστήματα Εμπιστοσύνης

Τα διαστήματα εμπιστοσύνης του β_1 σχηματίζονται ως συνήθως και βασίζονται στο σταθερό σφάλμα του β_1 (standard error of β_1), στον εκτιμητή, και το κριτήριο t όπως συζητήθηκε παραπάνω.

$(1-\alpha)\%$ διάστημα εμπιστοσύνης έχει ως :

$$[\beta_1 - t_{n-2; 1-\alpha/2} s.e.\beta_1, \beta_1 + t_{n-2; 1-\alpha/2} s.e.\beta_1]$$

3.1.2 Πολλαπλή γραμμική παλινδρόμηση

Έστω εξαρτημένη μεταβλητή Y και k ανεξάρτητες μεταβλητές X_1, X_2, \dots, X_k . Ας υποθέσουμε ότι η σχέση που τις συνδέει είναι γραμμική και εκφράζεται από την παρακάτω εξίσωση:

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_k X_{ik} + e_i$$

Όπου Y_i η τιμή της εξαρτημένης μεταβλητής Y στην i παρατήρηση και X_{ij} η τιμή της αντίστοιχης ανεξάρτητης μεταβλητής για την παρατήρηση i , $i=1,2,\dots,n$ και $j=1, 2,\dots, k$. β_0 είναι η σταθερά και $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ οι μερικοί συντελεστές της παλινδρόμησης για τις αντίστοιχες μεταβλητές X_1, X_2, \dots, X_k κατά τρόπο αντίστοιχο με την απλή παλινδρόμηση, και e_i το τυχαίο σφάλμα (κατάλοιπο) που εκφράζει την απόκλιση της πραγματικής παρατήρησης Y_i από την αναμενόμενη, όπως αυτή εκτιμάται από το υπόδειγμα.

Με αντίστοιχη συλλογιστική εφαρμόζοντας τη λύση της ευθείας ελαχίστων τετραγώνων στο πολυπαραγοντικό γραμμικό υπόδειγμα προκύπτει ο πίνακας της ανάλυσης συνδιακύμανσης (πίνακας 5).

Πίνακας 5. Πίνακας Ανάλυσης Συνδιακύμανσης (ANCOVA)

Πηγές Μεταβλητότητας της Y	Άθροισμα Τετραγώνων (SS)	Βαθμοί Ελευθερίας (Df)	Μέση Τετραγωνική Απόκλιση (MS)	F	Πιθανότητα $> F$
	$SSR = SSR$				
Υπόδειγμα	$(X1)SSR$ $(X2/X1) : SSR$ $(Xk/X1X2 \dots Xk)$	k	$MSR = SS$ Rk	SRM SE	$P = P(F > F_{k, n-k-1; \alpha})$
Κατάλοιπα (σφάλμα, error)	$SSE = \sum_{i=1}^n (Y_i - \hat{Y}_i)^2$	$n - k$	$MSE = SSE$ $(n - k - 1)$		
Συνολική μεταβλητότητα (Y)	$SST = \sum_{i=1}^n (Y_i - \bar{Y})^2$	$n - 1$			

Οι προϋποθέσεις του υποδείγματος πολλαπλής παλινδρόμησης είναι αντίστοιχες με αυτές της απλής παλινδρόμησης (γραμμικότητα, ομοσκεδαστικότητα και ανεξαρτησία των καταλοίπων για κάθε πιθανό συνδυασμό των X_1, X_2, \dots, X_k).

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας του υποδείγματος

Ο έλεγχος της μηδενικής υπόθεσης στο υπόδειγμα της πολλαπλής παλινδρόμησης είναι ο ακόλουθος:

H_0 : Καμία από τις μεταβλητές που περιλαμβάνονται στο υπόδειγμα δεν ερμηνεύει τη μεταβλητότητα των δεδομένων σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, ή αλλιώς

$$\beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_k = 0$$

H_1 : Τουλάχιστον μία από τις μεταβλητές X_1, X_2, \dots, X_k ερμηνεύει τη μεταβλητότητα της Y σε στατιστικά σημαντικό βαθμό.

Το στατιστικό που χρησιμοποιείται στον παραπάνω έλεγχο προκύπτει από τον πίνακα της ANCOVA και είναι

$$F = \frac{SSR}{k} \frac{SSE}{n-k-1} = \frac{MSR}{MSE}$$

Έλεγχος στατιστικής σημαντικότητας προσθήκης μιας μεταβλητής

Έστω ότι στο αρχικό υπόδειγμα με k ερμηνευτικές μεταβλητές προσθέτουμε μια ακόμη, την X_{k+1} . Ο έλεγχος

H_0 : Η προσθήκη της X_{k+1} δεδομένης της παρουσίας των υπόλοιπων μεταβλητών στο υπόδειγμα δε βελτιώνει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό την ερμηνευτική ικανότητα του υποδείγματος, ή αλλιώς $\beta_{k+1} = 0$

H_1 : Η προσθήκη της X_{k+1} στο υπόδειγμα βελτιώνει στατιστικά σημαντικά την ικανότητα πρόβλεψης των τιμών της Y , ή αλλιώς $\beta_{k+1} \neq 0$

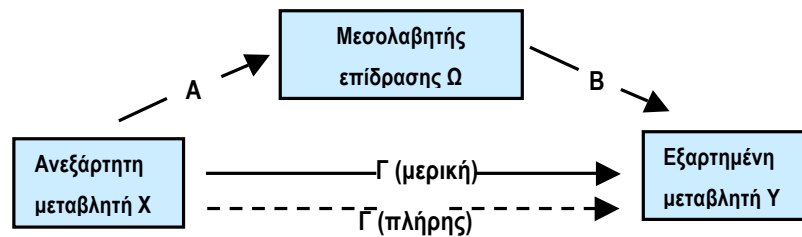
δίνεται από το στατιστικό

$$F = \frac{SSR(X_1, X_2, \dots, X_k, X_{k+1}) - SSE(X_1, X_2, \dots, X_k, X_{k+1})}{n - k - 2}$$

το οποίο ακολουθεί την F κατανομή με k και n-k-2 βαθμούς ελευθερίας.

3.2 ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ: ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ

Μεσολαβητής επίδρασης (πλήρης vs. ατελής)

Σε μία συσχέτιση Γ μεταξύ μιας ανεξάρτητης μεταβλητής X και μιας εξαρτημένης μεταβλητής Y , μεσολαβητής επίδρασης είναι μια μεταβλητή Ω , που σχετίζεται με τη X (σχέση A) και την Y (σχέση B) με τέτοιο τρόπο, ώστε οι μεταβολές της X να προκαλούν $\Sigma\Sigma$ προβλέψιμες μεταβολές στην Ω μέσω της A , και αυτές ακριβώς οι μεταβολές της Ω να οδηγούν μέσω της B στις παρατηρημένες (από τη Γ) μεταβολές της Y .

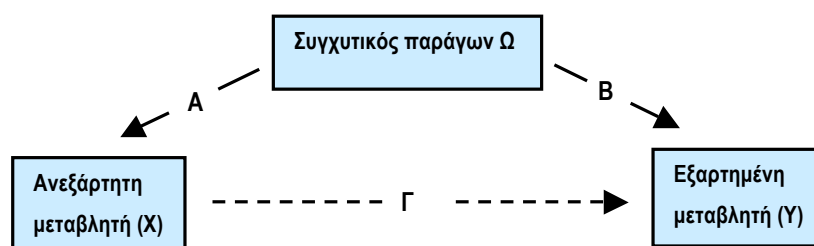
Όταν το μέτρο της επίδρασης Γ της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη παύει να διαφέρει στατιστικά σημαντικά από το 0 όταν ληφθεί υπόψη ο παράγοντας, τότε λέμε ότι υπάρχει πλήρης μεσολαβητική επίδραση, και η σχέση Γ μπορεί να αναλυθεί πλήρως από τις A και B .

Παράδειγμα: Συσχέτιση ομοφυλοφιλίας και AIDS μέσω λοίμωξης από τον ιο HIV

Όταν το μέτρο της επίδρασης διατηρεί τη σημαντικότητά του αλλά ταυτόχρονα αλλάζει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, τότε λέμε ότι έχουμε μερική μεσολαβητική επίδραση

Παράδειγμα: Επίπτωση του Σακχαρώδη Διαβήτη στη θνησιμότητα με μερικό μεσολαβητή τη στεφανιαία νόσο

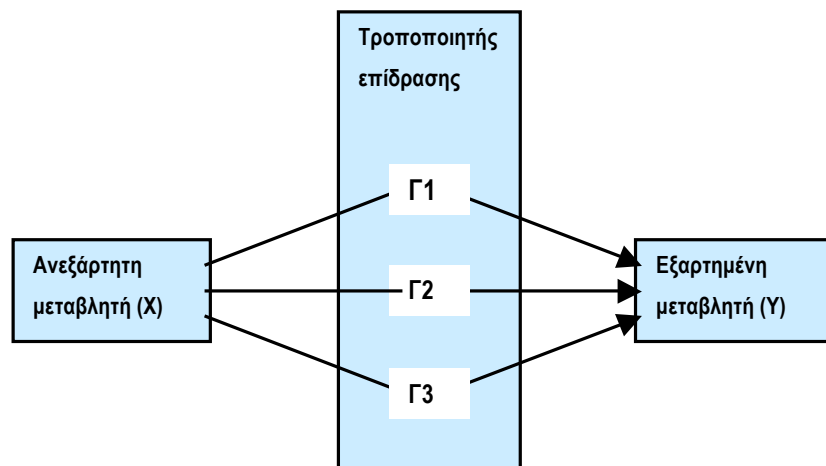
Συγχυτικός παράγων

Σε μία συσχέτιση Γ μεταξύ μιας ανεξάρτητης μεταβλητής X και μιας εξαρτημένης μεταβλητής Y , συγχυτικός παράγων είναι μια μεταβλητή Ω , που σχετίζεται με τη X (σχέση A) και την Y (σχέση B) με ανεξάρτητο τρόπο, και που όταν συμπεριληφθεί υπ' όψη στο υπόδειγμα συσχέτισης Γ , το μέτρο της τελευταίας αλλάζει σε $\Sigma\Sigma$ βαθμό (αποδεικνύεται είτε πλασματική είτε υπερτιμημένη).

Παράδειγμα: Επίπτωση της υψηλής κατανάλωσης καφέ ημερησίως με την αυξημένη επίπτωση καρκίνου του παγκρέατος, με συγχυτικό παράγοντα το κάπνισμα.

Τροποποιητής επίδρασης

Σε μία συσχέτιση Γ μεταξύ μιας ανεξάρτητης μεταβλητής X και μιας εξαρτημένης μεταβλητής Y , τροποποιητής επίδρασης ονομάζεται μια μεταβλητή Ω , για διαφορετικά επίπεδα τιμών της οποίας τα μέτρα συσχέτισης Γ (ο βαθμός επίδρασης των μεταβολών της X στην τιμή της Y) μεταβάλλονται σε $\Sigma\Sigma$ βαθμό, έτσι ώστε να απαιτείται για επαρκή περιγραφή της σχέσης Γ να δώσουμε όχι ένα μέτρο, αλλά τόσα, όσα τα επίπεδα του τροποποιητή επίδρασης που εξετάστηκαν.

Παράδειγμα: Συσχέτιση διάρκειας έλλειψης βιταμίνης D με ανάπτυξη οστικών παραμορφώσεων, με τροποποιητή επίδρασης την ηλικία.

3.2.1 Τροποποιητής επίδρασης – Έλεγχοι σφαιρικότητας

Ο έλεγχος για το αν μια συνεχής μεταβλητή Ω είναι τροποποιητής επίδρασης στη σχέση της ανεξάρτητης X με την εξαρτημένη Y γίνεται με το απλό T-test $[\beta/SE(\beta)]$ στο συντελεστή β του όρου αλληλεπίδρασης $X*\Omega$ κατά την ανάλυση παλινδρόμησης.

Όταν όμως η μεταβλητή Ω είναι κατηγορική, ο έλεγχος για αλληλεπίδραση γίνεται στα διάφορα επίπεδα $\Omega_1, \Omega_2, \dots, \Omega_n$, και έτσι υπάρχουν n όροι αλληλεπίδρασης $[X*(\Omega_1, \Omega_2, \dots, \Omega_n)]$ με n συντελεστές στο υπόδειγμα. Τότε οι όροι αυτοί δεν πρέπει να αξιολογηθούν για σημαντική επίδραση ο καθένας μεμονωμένα, αλλά μάλλον συνολικά, με τη χρήση κάποιου ελέγχου σφαιρικότητας. Στην περίπτωση της γραμμικής παλινδρόμησης κατηγορικής ανεξάρτητης μεταβλητής X σε εξαρτημένη Y , μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο έλεγχος Wald.

Έλεγχος Wald (84)

Ο έλεγχος Wald χρησιμοποιείται για να εκτιμήσει αν υπάρχει $\Sigma\Sigma$ επίδραση μιας ανεξάρτητης μεταβλητής σε μια εξαρτημένη, αλλά και για να αξιολογήσει το μέγεθος της επίδρασης πολλών παραμέτρων ταυτόχρονα σε ένα πολυπαραγοντικό μοντέλο, με τη χρήση πίνακα διασπορών-συνδιασπορών.

Κατά τον έλεγχο Wald, η εκτιμήτρια μέγιστης πιθανοφάνειας (EMΠ) $\hat{\theta}$ της υπό εξέταση παραμέτρου συγκρίνεται με την προτεινόμενη τιμή θ_0 (που εισχύει υπό τη μηδενική υπόθεση), υπό την παραδοχή ότι η διαφορά μεταξύ των δύο θα κατανέμεται κατά προσέγγιση κανονικά. Έτσι το τετράγωνο της διαφοράς παραβάλλεται έναντι μιας χ^2 κατανομής. Στην απλή περίπτωση τα στατιστικά δίνονται από τους τύπους

$$\frac{\hat{\theta} - \theta_0}{se(\hat{\theta})} \sim Z \qquad (\hat{\theta} - \theta_0)' 2 \text{Var} \hat{\theta} \sim \chi^2$$

όπου $se(\hat{\theta})$ το τυπικό σφάλμα του EMΠ. Το τυπικό σφάλμα του EMΠ μπορεί να εκτιμηθεί από την $1 In(EMΠ)$, όπου I_n η πληροφορία του Fisher για την παράμετρο.

Στην πολλαπλή περίπτωση, πολλές παράμετροι ελέγχονται ταυτόχρονα με τη χρήση του πίνακα διασπορών-συνδιασπορών.

3.2.2 Συγχυτικός παράγων / Μεσολαβητής επίδρασης

Ο έλεγχος για την ύπαρξη μεσολαβητικής επίδρασης είναι ουσιαστικά απαράλλαχτος από τον έλεγχο για συγχυτικές επιδράσεις, μια και το μόνο που αλλάζει είναι η κατεύθυνση των συσχετίσεων του εν λόγω τρίτου παράγοντα με την εξαρτημένη και την ανεξάρτητη μεταβλητή. Την κατεύθυνση αυτή πρέπει οι ερευνητές από πριν να γνωρίζουν ή να υποθέτουν, μέσω πειράματος, από τους ορισμούς των εννοιών ή από την κοινή λογική, για να μπορούν να χαρακτηρίσουν τον τρίτο παράγοντα ως συγχυτικό ή μεσολαβητικό, αφού ως γνωστόν τα γραμμικά υποδείγματα δεν μπορούν να δώσουν πληροφορίες για την κατεύθυνση των συσχετίσεων.

Όταν υποπευόμαστε ότι μια μεταβλητή Ω επηρεάζει τη σχέση Γ μεταξύ μιας ανεξάρτητης μεταβλητής X με μια εξαρτημένη Y , πρέπει να πραγματοποιήσουμε στατιστικό έλεγχο στην αλλαγή του μέτρου επίδρασης της Γ (αδρή επίδραση) μετά την προσθήκη της Ω (Γ' , άμεση επίδραση της X), όπως φαίνεται στα υποδείγματα A, B, Γ και Γ' , ώστε να αξιολογήσουμε αν η αλλαγή αυτή είναι ΣΣ. Αρχικά χρησιμοποιούταν ευρέως ο ποιοτικός έλεγχος των Baron & Kenny (93), ο οποίος είχε 4 βήματα:

1. Υπολογισμός συντελεστή της υποδείματος Γ (συντελεστής παλινδρόμησης ανεξάρτητης X σε εξαρτημένη Y) – προϋπόθεση να είναι ΣΣ.

2. Υπολογισμός συντελεστή υποδείματος A (συντελεστής παλινδρόμησης ανεξάρτητης X σε μεσολαβητή Ω) – πρέπει να είναι ΣΣ.

3. Υπολογισμός συντελεστή υποδείματος B (συντελεστής παλινδρόμησης εξαρτημένης Y σε μεσολαβητή Ω , συμπεριλαμβάνοντας την ανεξάρτητη X στο μεντέλο) – πρέπει να είναι ΣΣ.

4. Υπολογισμός νέου συντελεστή υποδείματος Γ' (ανεξάρτητη X στην εξαρτημένη Y λαμβάνοντας υπ' όψη το μεσολαβητή Ω) – αν σε αυτό το βήμα ο συντελεστής της Γ' είναι ΜΣΣ, τότε λέγεται ότι υπάρχει μεσολαβητική επίδραση.

$$\text{Υπόδειγμα A: } X = \beta_{0A} + B_{1A} * \Omega + \varepsilon_A$$

$$\text{Υπόδειγμα B: } \Omega = \beta_{0B} + B_{1B} * X + \varepsilon_B$$

$$\text{Υπόδειγμα } \Gamma: Y = \beta_{0\Gamma} + B_{1\Gamma} * X + \varepsilon_{\Gamma}$$

$$\text{Υπόδειγμα } \Gamma': Y = \beta_{0\Gamma'} + \beta_{1\Gamma'} * X + \beta_2 * \Omega + \varepsilon_{\Gamma'}$$

Αν όμως θέλουμε να πραγματοποιήσουμε ποσοτικό έλεγχο της επίδρασης της Ω στη σχέση μεταξύ X και Y πρέπει να καταλήξουμε σε ένα αξιόπιστο μέτρο της και να υπολογίσουμε το τυπικό του σφάλμα. Κατά τους McKinnon et al (84), η έμμεση δράση του μεσολαβητή Ω ισούται με την επίδραση $A^*B \approx \Gamma - \Gamma'$ στα υποδείγματα γραμμικής παλινδρόμησης, ώστε η μηδενική υπόθεση για την τιμή του (συντελεστής A^* συντελεστής B) και την τιμή του (συντελεστής Γ – συντελεστής Γ') να ταυτίζονται. Συνεπώς, το πρόβλημα μπορεί να προσεγγιστεί μέσω υπολογισμού του τυπικού σφάλματος της διαφοράς των συντελεστών (μέθοδος McGuigan-Langholtz) ή του τυπικού σφάλματος της έμμεσης επίδρασης A^*B (μέθοδος Sobel).

Έλεγχος McGuigan-Langholtz (85)

Σύμφωνα με τους McGuigan και Langholtz, το τυπικό σφάλμα της διαφοράς των συντελεστών $B_1\Gamma - B_1\Gamma'$ για τυποποιημένες ή μη τυποποιημένες μεταβλητές, δίνεται από τον τύπο

$$\sigma_{M-L} = \sigma_{B_1\Gamma}^2 + \sigma_{B_1\Gamma'}^2 - 2(\rho_{B_1\Gamma(B_1\Gamma')} * \sigma_{B_1\Gamma} * \sigma_{B_1\Gamma'})$$

$$\text{όπου } \rho_{B_1\Gamma(B_1\Gamma')} * \sigma_{B_1\Gamma} * \sigma_{B_1\Gamma'} = \text{Cov}(B_1\Gamma, B_1\Gamma').$$

Το στατιστικό δίνεται από τον τύπο

$$\frac{B_1\Gamma - B_1\Gamma'}{\sigma_{M-L}} \sim T$$

και μπορεί να αξιολογηθεί στις κρίσιμες τιμές της.

Η $\text{Cov}(B_1\Gamma, B_1\Gamma')$ στα παραπάνω υποδείγματα ισούται με $\sigma_{MSE(\Gamma')} N * \text{Var}(X)$, και για μικρές τιμές του $\sigma_{MSE(\Gamma')}$ σε συνδυασμό με σχετικά μεγάλο δείγμα μπορεί να θεωρηθεί αμελητέα.

Έλεγχος Sobel (89)

Κατά τη μέθοδο του Sobel το τυπικό σφάλμα της έμμεσης επίδρασης $se(A^*B)$ δίνεται από τον τύπο

$$\beta(B)^2 * se(A)^2 + \beta(A)^2 * se(B)^2$$

και το αντίστοιχο στατιστικό του Sobel

$$\frac{\beta(A) * \beta(B)}{\beta(B)^2 * se(A)^2 + \beta(A)^2 * se(B)^2} \sim Z$$

και μπορεί να αξιολογηθεί στις γνωστές κρίσιμες τιμές της.

Επειδή η παραπάνω σχέση ισχύει με την παραδοχή ότι το γινόμενο $se(A)$ και $se(B)$ τείνει στο μηδέν, προτείνεται η χρήση του στατιστικού με Αροϊάνια διόρθωση:

$$\beta A * \beta(B) \beta(B)^2 * se(A)^2 + \beta(A)^2 * se(B)^2 + se(A)^2 * se(B)^2$$

που επίσης ακολουθεί την τυποποιημένη κανονική κατανομή αλλά αποφεύγει την παραπάνω παραδοχή (91).

Οι δύο έλεγχοι έδειξαν πολύ καλά αποτελέσματα στη μελέτη του Monte Carlo (McKinnon, Warsi & Dwyer, 1995) και δίνουν τα ίδια αποτελέσματα για δείγματα άνω του 50 (92).

Εναλλακτικά για τον έλεγχο της υπόθεσης ύπαρξης συγχυτικού/μεσολαβητικού παράγοντα σε μια συσχέτιση μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ισχυρότερες τεχνικές bootstrapping (υπολογισμός απαραμετρικών διαστημάτων εμπιστοσύνης ενός χαρακτηριστικού του δείγματος με τυχαία λήψη πολλών υποσυνόλων του ίδιου δείγματος), που σήμερα εφαρμόζονται κυρίως για μικρά δείγματα ($N < 20$) και όταν οι παράγοντες συνιστούν συνεχείς μεταβλητές και δεν έχουν θέση στην παρούσα ανάλυση (96) (97).

3.3 ΒΑΘΜΟΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ

Συντελεστής Kendall

Ο συντελεστής T του Kendall είναι μια απαραμετρική δοκιμασία ελέγχου του βαθμού συμφωνίας μεταξύ δυο σειρών με ζεύγη παρατηρήσεων. Η τιμή του δίνεται από τον τύπο

$$T_a = \frac{nc - nd}{n(n-1)}$$

Όπου n ο συνολικός αριθμός των ζευγαριών, nc ο αριθμός των ζευγαριών που παρουσιάζουν συμφωνία (concordant), και nd ο αριθμός των ζευγαριών που παρουσιάζουν διαφωνία (discordant). Πρέπει να σημειωθεί ότι $n \neq nc + nd$ όταν υπάρχουν ισόπαλίες, αφού τα ισόπαλα ζεύγη δεν χαρακτηρίζονται, και το n να πρέπει να διορθωθεί αν υπάρχει σημαντικός αριθμός ισοπαλιών. Για τη διόρθωση χρησιμοποιείται ο συντελεστής Tb:

$$T_b = \frac{nc - nb - \sum_{i=1}^{n-1} t_i(t_i-1)/2 - \sum_{i=1}^{n-1} u_i(u_i-1)/2}{n(n-1)}$$

Όπου t_i και u_i ο αριθμός των ισόπαλων ζευγαριών για μια συγκεκριμένη τιμή της X και Y αντίστοιχα.

Η τιμή του συντελεστή κυμαίνεται μεταξύ -1 και +1, όπου το 1 αντιστοιχεί σε πλήρη συμφωνία και το -1 σε πλήρη ασυμφωνία στις τιμές του χαρακτηριστικού μεταξύ των δύο σειρών. Η τιμή 0 αντιστοιχεί σε δύο σειρές είναι εντελώς ασυσχέτιστες ως προς το χαρακτηριστικό, κατά τρόπο ώστε γνώση της διάταξης του στη μία να μη μας δίνει καμία πληροφορία για τη διάταξή του στην άλλη (διάταξη με τυχαίο τρόπο).

Βασική παραδοχή για την εφαρμογή του στατιστικού αποτελεί η διατάξιμη φύση του χαρακτηριστικού στα ζεύγη των παρατηρήσεων, αφού αντιπροσωπεύει την πιθανότητα οι δύο σειρές να παρουσιάζουν την ίδια διάταξη.

Όταν το μέγεθος του πίνακα των δεδομένων είναι μεγάλο και όταν ο πίνακας δεν είναι τετράγωνος χρησιμοποιείται ο συντελεστής T_c , που εκφράζει τη μέγιστη τιμή του T_b δεδομένου του μεγέθους του πίνακα. Το εύρος τιμών του και η ερμηνεία τους είναι η ίδια με αυτήν του T_b .

$$T_c = \frac{nc - nd}{n^2 - 1}$$

Όπου m το σύνολο σειρών και στηλών, και n το μέγεθος του δείγματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4ο –ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1 ΠΕΡΙΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

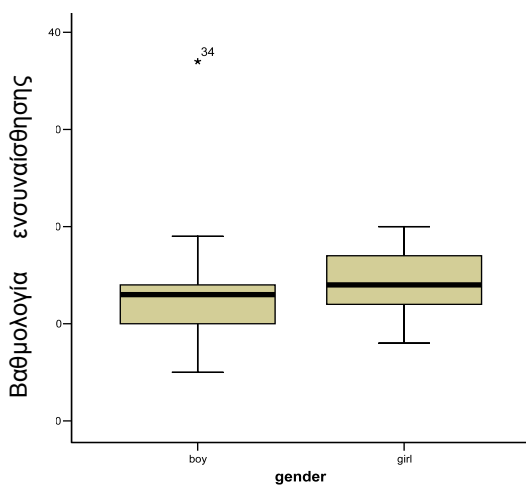
Ενσυναίσθηση

Στο κεφάλαιο αυτό θα δώσουμε περιγραφικά στοιχεία για τις μεταβλητές μας αρχίζοντας από τη βαθμολογία ενσυναίσθησης των παιδιών.

Πίνακας 6. Βασικά περιγραφικά μέτρα βαθμολογίας ενσυναίσθησης στο δείγμα από Ελληνόπουλα ηλικίας 14-15 ετών

	N	Min	Max	Μέσος ± ΤΑ	Διάμεσος	Τεταρτημόρια (25, 75)
Βαθμολογία ενσυναίσθησης (Bryant)	179	5	37	13.27±3.754	13.00	11.00, 15.00

Σχήμα 6. Θηκογράμματα βαθμολογίας ενσυναίσθησης παιδιών 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, ανά φύλο

Σχήμα 7. Ιστόγραμμα συχνοτήτων για τη βαθμολογία ενσυναίσθησης παιδιών 15 ετών

Πα
ρατη
ρούμε
ότι
από τα
τεταρτ
ημόρι
α
φαίνετ
αι ότι
ενώ το
εύρος

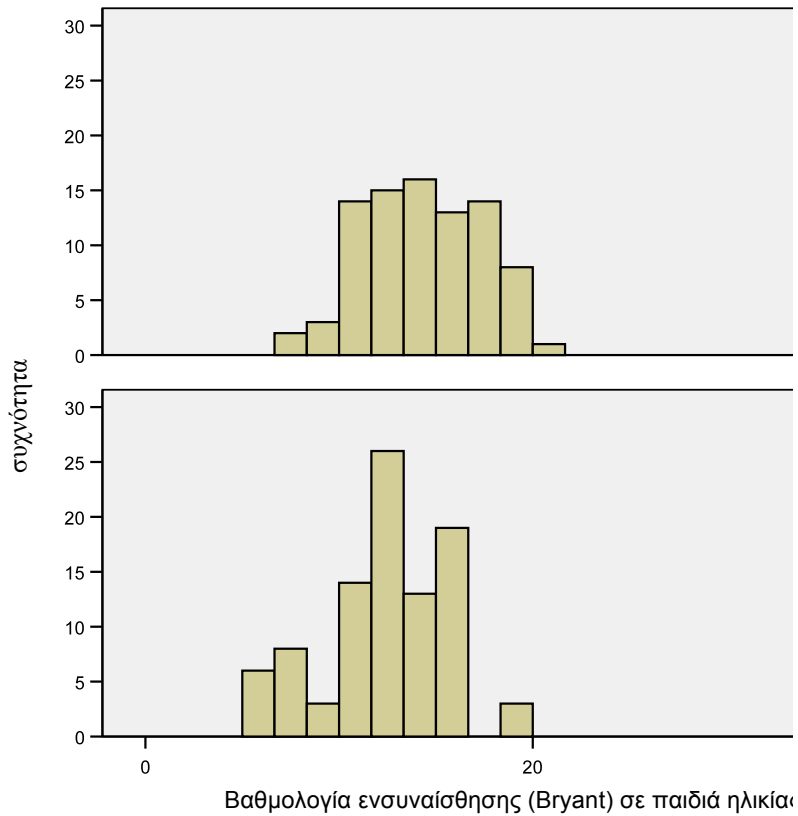
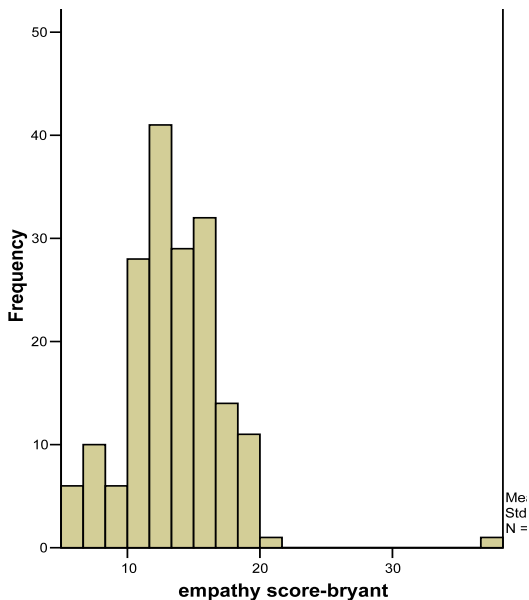
των βαθμολογιών ενσυναίσθησης στο δείγμα είναι μεγάλο, το 50% των παιδιών βρίσκονται σε ένα πολύ στενό εύρος τιμών, μεταξύ 11 και 15.

Όπως φαίνεται στα αντίστοιχα ιστογράμματα και θηκογράμματα, στα αγόρια υπάρχει μια ακραία μεγάλη τιμή (37), η εγκυρότητα της οποίας επιβεβαιώθηκε ανατρέχοντας στα αρχικά δεδομένα. Η καμπύλη είναι πιο συμμετρική για τα κορίτσια από ό,τι για τα αγόρια.

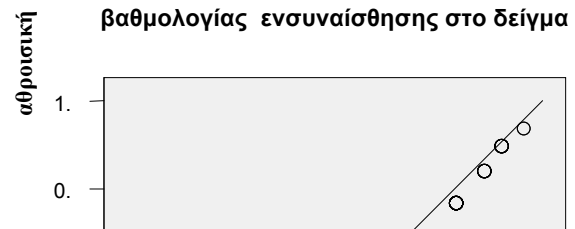
Η κανονικότητα των κατανομών ελέγχθηκε γραφικά με P-P (σχήμα 9), το οποίο δίνει ικανοποιητική προσέγγιση κανονικότητας από τα δεδομένα βαθμολογιών ενσυναίσθησης.

Σχήμα 8. Ιστόγραμμα συχνοτήτων για τη βαθμολογία ενσυναίσθησης παιδιών ανά φύλο

συναίσθησης

Σχήμα 9. Γράφημα P-P για κανονικότητα βαθμολογίας ενσυναίσθησης στο δείγμα

Συναισθηματική εκφραστικότητα

Ακολουθούν τα βασικά περιγραφικά στοιχεία της συναισθηματικής εκφραστικότητας ως μεταβλητής στο δείγμα μας.

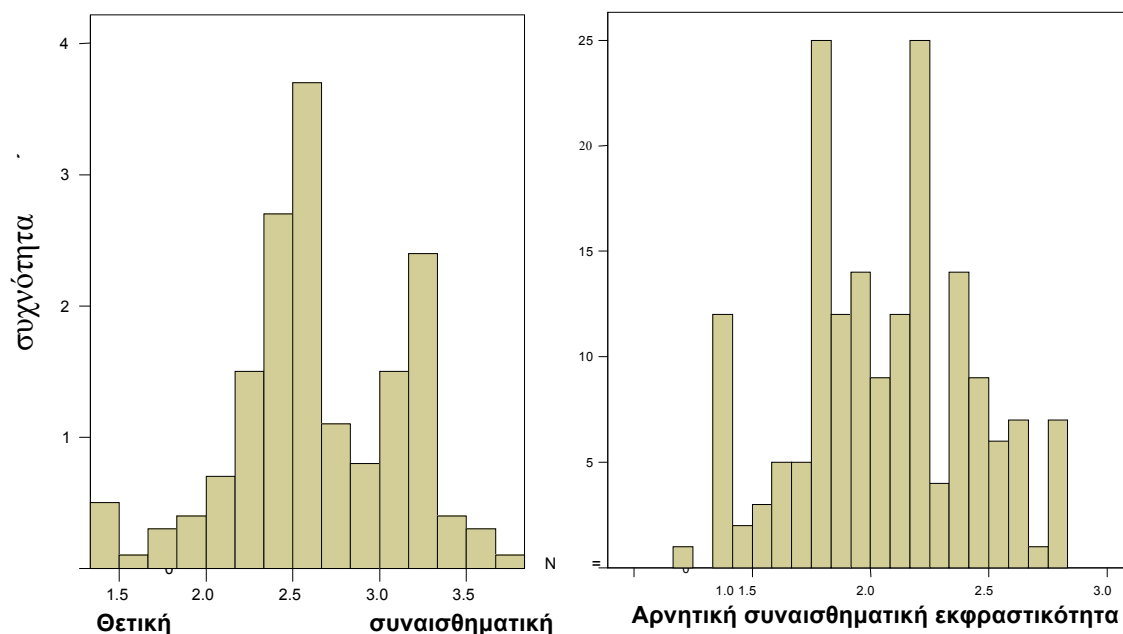
Πίνακας 7. Βασικά περιγραφικά στοιχεία της συναισθηματικής εκφραστικότητας στο δείγμα παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα

Συναισθηματική εκφραστικότητα	N	Min	Max	Μέσος ± ΤΑ	Διάμεσος	Τετ/ρια (25, 75)
Θετική εκφραστικότητα (Halberstadt)	165	1.39	3.83	2.64±0.47	2.61	2.39, 3.09
Αρνητική εκφραστικότητα (Halberstadt)	173	1.18	2.82	2.06±0.36	2.06	1.82, 2.35

Από τον πίνακα 7 φαίνεται ότι τα παιδιά ηλικίας 14-15 ετών έχουν κατά μέσο όρο μεγαλύτερη βαθμολογία στη θετική απ' ό τι στην αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα.

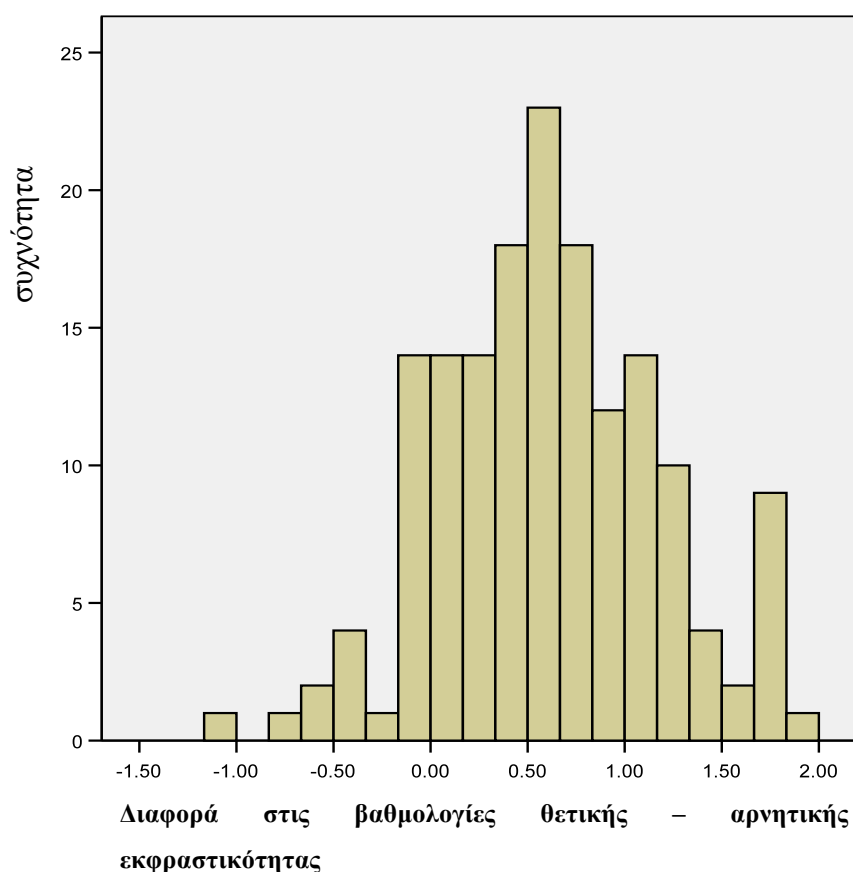
Όπως φαίνεται στο σχήμα 10, η μεταβλητές δε φαίνεται να προσεγγίζουν καλά την ικανοποιητική κατανομή.

Σχήμα 10. Ιστογράμματα συχνοτήτων για τη θετική και αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα σε παιδιά ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα

Οι παραπάνω δύο μεταβλητές συνδυάζονται σε μία νέα, τη συναισθηματική εκφραστικότητα, που ισούται με τη διαφορά των δύο βαθμολογιών στο κάθε παιδί. Έτσι, για να έχουμε μια απεικόνιση του πώς κατανέμονται τα δεδομένα με βάση αυτήν την τελευταία μεταβλητή, μπορούμε να παραστήσουμε μια νέα μεταβλητή, τη διαφορά (θετική έκφραση – αρνητική έκφραση) πάνω στον άξονα των X ενός ιστογράμματος συχνότητας, με κέντρο το μηδέν:

Σχήμα 11. Ιστόγραμμα συχνότητας της συναισθηματικής εκφραστικότητας = διαφορά ανάμεσα στη βαθμολογία θετικής από αρνητικής συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα

Παρατηρούμε ότι η μεταβλητή «συναισθηματική εκφραστικότητα» είναι επίσης μια συνεχής μεταβλητή με αρκετά καλή προσέγγιση της κανονικής κατανομής στο δείγμα μας, όπως φαίνεται και από τη γραφική αναπαράσταση στο αντίστοιχο γράφημα P-P (παράρτημα, σχήμα Σ1).

4.2 ΔΙΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Στη συνέχεια θα ερευνήσουμε τυχόν συσχετίσεις μεταξύ των μεταβλητών στο δείγμα μας, με σκοπό τον καλύτερο σχεδιασμό της διερεύνησης των ερευνητικών υποθέσεων.

4.2.1 Συσχέτιση φύλου – ενσυναίσθησης

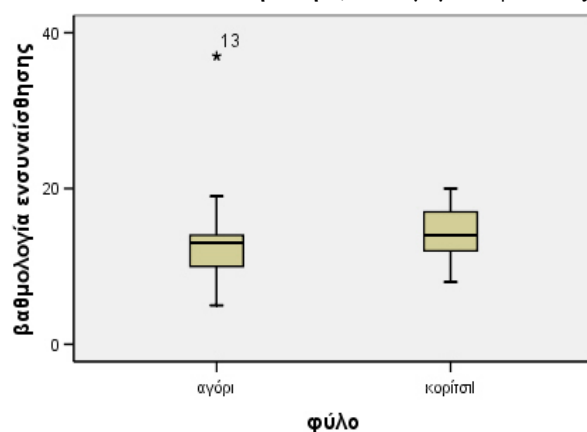
Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, σε άλλες σειρές έχει βρεθεί συσχέτιση μεταξύ γυναικείου φύλου και υψηλότερης ενσυναίσθησης. Παρακάτω θα εξετάσουμε αν επιβεβαιώνεται η παρατήρηση και από τα δικά μας δεδομένα.

Πίνακας 8. Μέσες τιμές βαθμολογίας ενσυναίσθησης μεταξύ αγοριών και κοριτσιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, και έλεγχος Student για την αξιολόγηση της διαφοράς τους

	Μέση βαθμολογία ενσυναίσθησης	Τυπική απόκλιση	Κριτήριο T §	P (αμφίπλευρο) §
Αγόρι	12.41	4.118	-3.271	0.001
Κορίτσι	14.20	3.079		

§Έλεγχος Student με ίσες διακυμάνσεις (ρ έλεγχου Levene = 0.525)

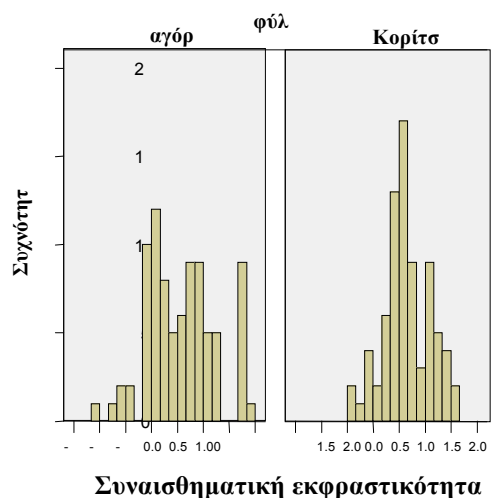
Σχήμα 12. Γράφημα βαθμολογίας ενσυναίσθησης παιδιών 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, ανάλογα με το φύλο τους

Παρατηρούμε ότι ο έλεγχος του Student δείχνει ότι η ενσυναίσθηση σχετίζεται με το φύλο του παιδιού, με τα κορίτσια να έχουν κατά μέσο όρο υψηλότερες βαθμολογίες συγκριτικά με τα αγόρια.

4.2.2 Συσχέτιση φύλου – συναισθηματικής εκφραστικότητας

Σχήμα 13. Ιστογράμματα συχνοτήτων βαθμολογιών συναισθηματικής εκφραστικότητας σε παιδιά 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, ανά φύλο

Παρατηρούμε ότι ενώ τα δεδομένα φαίνεται να κατανέμονται κανονικά για τα κορίτσια, φαίνεται ότι κάτι τέτοιο μπορεί να μην ισχύει για τα αγόρια. Επιπλέον, υπάρχει υποψία για μεγάλη διαφορά στη διακύμανση της συναισθηματικής εκφραστικότητας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών. Τα ίδια συμπεράσματα προκύπτουν και από τους στατιστικούς ελέγχους (πίνακες Π19-20).

Συνεπώς, για να ελέγξουμε στατιστικά αν η συναισθηματική εκφραστικότητα διαφέρει σε ΣΣ βαθμό ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια, θα χρησιμοποιήσουμε το παραμετρικό Man-Whitney test, δεδομένου δεν μπορούμε να υποθέσουμε κανονική κατανομή ή ομοσκεδαστικότητα του χαρακτηριστικού στις δύο ομάδες, αλλά πρόκειται για διατάξιμη συνεχή μεταβλητή.

Πίνακας 9. Mann-Whitney U για τη συναισθηματική νοημοσύνη στα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια

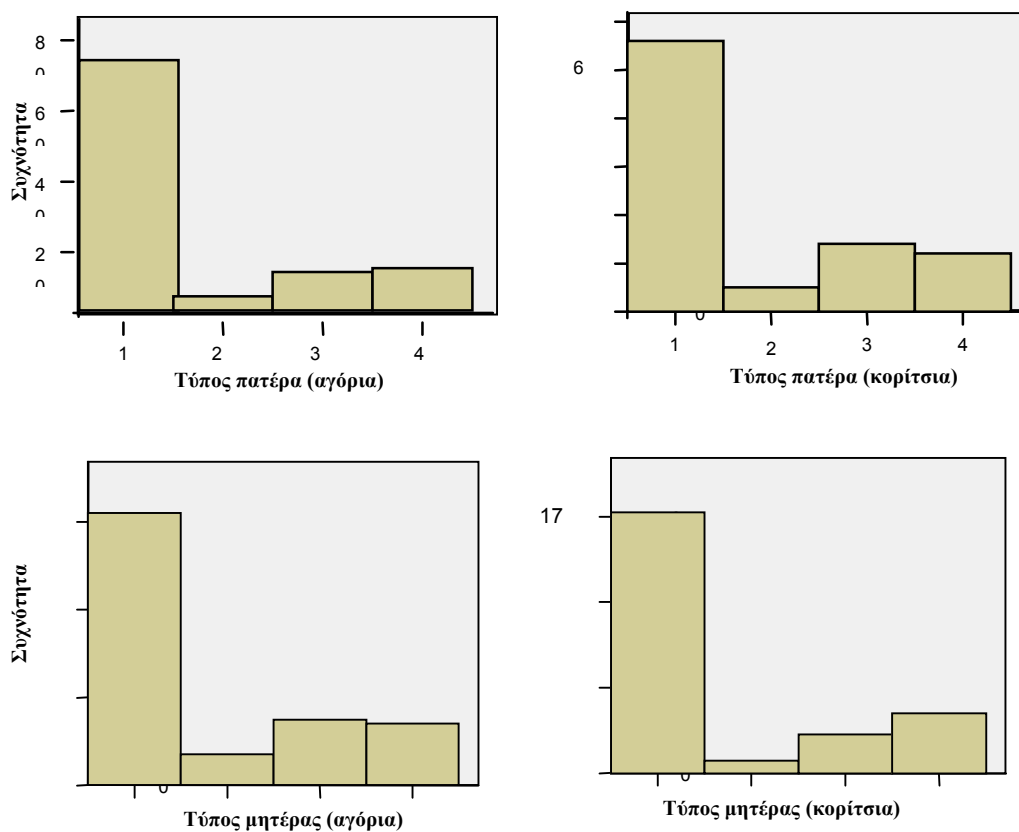
	Συναισθηματική εκφραστικότητα
Mann-Whitney U	2997.000
Ασυμπτωτικό P (αμφίπλευρο)	.355

Παρατηρούμε ότι η ανάλυση δε δείχνει διαφορές ανάμεσα στις κατανομές της συναισθηματικής εκφραστικότητας αγοριών και κοριτσιών (πίνακας 9).

4.2.3 Συσχέτιση αναφερόμενου τύπου γονέα με το φύλο του παιδιού

Το γεγονός ότι οι τα κορίτσια και τα αγόρια εμφανίζουν διαφορετική συναισθηματική ωριμότητα κατά την εφηβεία, όπως υπονοείται από τη συσχέτιση φύλου – ενσυναίσθησης, μας οδηγεί στη σκέψη ότι πιθανόν τα αγόρια και τα κορίτσια να παρουσιάζουν διαφορετικά πρότυπα αναφοράς γονεϊκού τύπου. Η πιθανότητα αυτή θα διερευνηθεί παρακάτω.

Σχήμα 14. Ιστογράμματα συχνότητων των τύπων γονέα όπως αναφέρονται από παιδιά ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, ανά φύλο παιδιού

Παρατηρούμε στους πίνακες 10-13 ότι ενώ και για τα δύο φύλα η πλειοψηφία των γονέων χαρακτηρίζονται υποστηρικτικοί (63-71% και για τα δύο φύλα), τα αγόρια έχουν μεγαλύτερη τάση να χαρακτηρίζουν τις μητέρες αυστηρές (15.2% έναντι 10.2% στα κορίτσια) και απολυταρχικές (7.1% έναντι 3.4%), ενώ τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερη τάση να χαρακτηρίζουν τους πατέρες αυστηρούς (15.9% έναντι 11.1% για τα αγόρια), και μικρότερη τάση να τους χαρακτηρίζουν υποστηρικτικούς (63.6% έναντι 71.7%).

Συνεπώς τυχόν αλλαγές στις εκτιμήσεις των παραμέτρων επίδρασης της γονεϊκής τυπολογίας στην ενσυναίσθηση των παιδιών μπορεί να οφείλονται σε αυτή τη διαφορετική κατανομή (συγκυτική επίδραση του φύλου), μια και γνωρίζουμε ότι το φύλο επηρεάζει την ενσυναίσθηση. Η διαφορετική κατανομή από τη μεριά της οφείλεται σε α) διαφορετικό χαρακτηρισμό των γονέων ανάλογα με το φύλο του παιδιού (responder bias ή απόδοση διαφορετικής βαρύτητας στην ίδια συμπεριφορά), β) διαφορετικό τύπο διαπαιδαγώγησης ανάλογα με το φύλο του παιδιού (από επιλογή [τροποποιητής] ή επειδή το παιδί το προκαλεί [συγκυτικός]). Σε κάθε περίπτωση πρόκειται για συγκυτικές επιδράσεις και όχι για μεσολαβητή (ο τύπος γονέα δεν μπορεί να «προκαλεί» το φύλο).

Πίνακας 10. Συχνότητες τύπων πατέρα σε αθηναϊκές οικογένειες, όπως αναφέρονται από κορίτσια 15 ετών

	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	56	63.6
απολυταρχικός	5	5.7
αυστηρός	14	15.9
επιτρεπτικός	12	13.6
Ελλείπουσες τ	1	1.1
N	88	100.0

Πίνακας 11. Συχνότητες τύπων πατέρα σε αθηναϊκές οικογένειες, όπως αναφέρονται από αγόρια 15 ετών

	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	71	71.7
απολυταρχικός	4	4.0
αυστηρός	11	11.1
επιτρεπτικός	12	12.1
Ελλείπουσες τ	1	1.0
N	99	100.0

Πίνακας 12. Συχνότητες τύπων μητέρας σε αθηναϊκές οικογένειες, όπως αναφέρονται από κορίτσια 15 ετών

	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	61	69.3
απολυταρχικός	3	3.4
αυστηρός	9	10.2
επιτρεπτικός	15	17.0
N	88	100.0

Πίνακας 13. Συχνότητες τύπων μητέρας σε αθηναϊκές οικογένειες, όπως αναφέρονται από αγόρια 15 ετών

	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	62	62.6
απολυταρχικός	7	7.1
αυστηρός	15	15.2
επιτρεπτικός	15	15.2
N	99	100.0

4.2.4 Συσχέτιση τύπου μητέρας και τύπου πατέρα όπως αναφέρονται από τα παιδιά

Σε μια περαιτέρω προσπάθεια περιγραφής του τρόπου με τον οποίο τα παιδιά απάντησαν στα ερωτηματολόγια της μελέτης σε σχέση με τους γονείς τους, καθώς και της δυναμικής του ζευγαριού των γονέων, κρίθηκε σκόπιμο να μετρηθεί η συχνότητα με την οποία τα παιδιά ανέφεραν τον ίδιο τύπο και για τους δύο γονείς.

Πίνακας 14. Σχετικές συχνότητες με τις οποίες παιδιά ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα αποδίδουν διάφορους τύπους διαπαιδαγώγησης στους πατέρες και τις μητέρες τους.

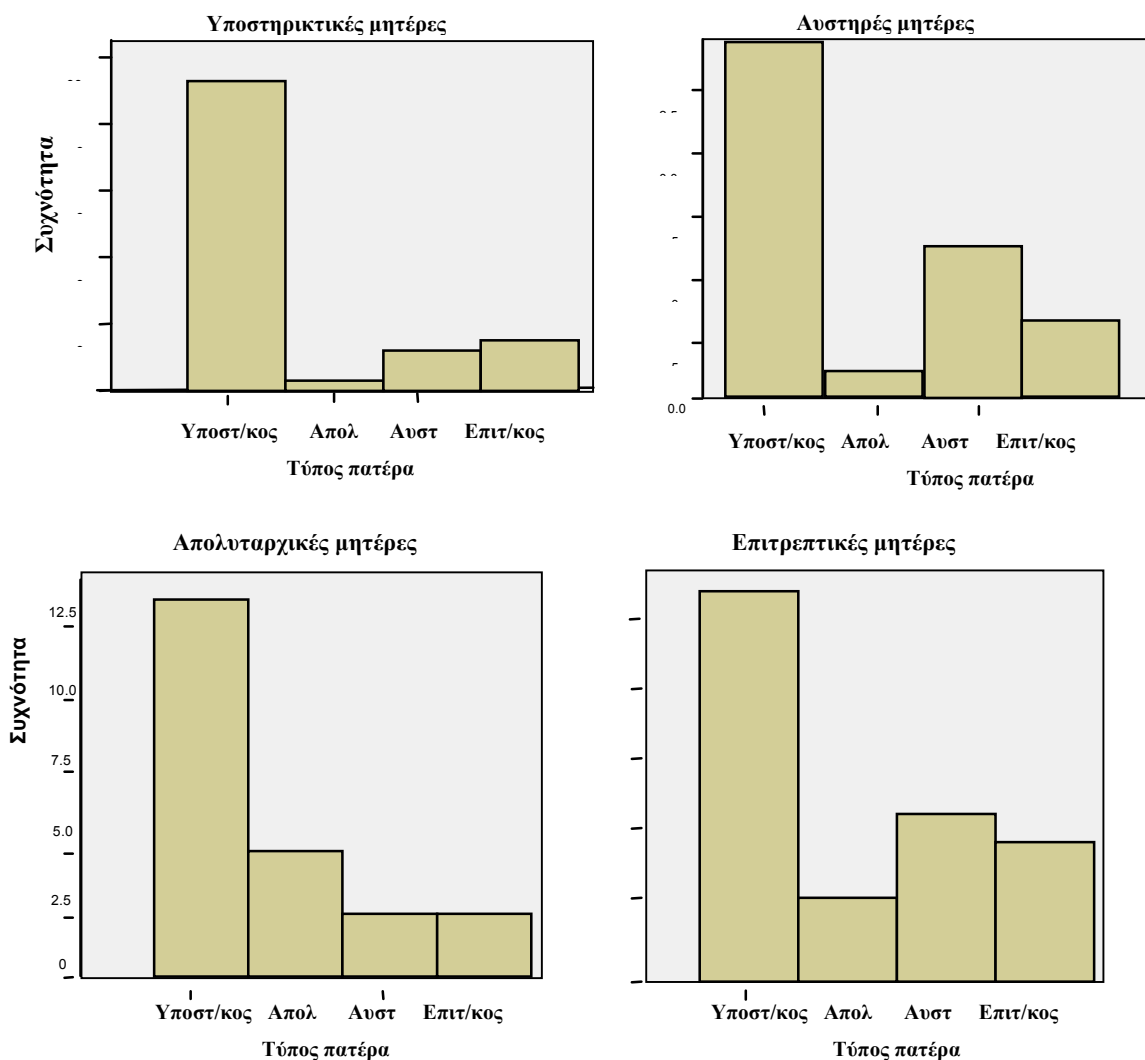
Τύπος μητέρας (αναφορά παιδιού)		Τύπος πατέρα (αναφορά παιδιού)				N
		Υποστηρικτικός	Απολυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρεπτικός	
Υποστηρικτικός	n	93	3	12	15	123
	% n	50.3%	1.6%	6.5%	8.1%	66.5%
Απολυταρχικός	n	6	2	1	1	10
	% n	3.2%	1.1%	.5%	.5%	5.4%
Αυστηρός	n	14	1	6	3	24
	% n	7.6%	.5%	3.2%	1.6%	13.0%
Επιτρεπτικός	n	14	3	6	5	28
	% n	7.6%	1.6%	3.2%	2.7%	15.1%
Σύνολο	N	127	9	25	24	185
	% N	68.6%	4.9%	13.5%	13.0%	100.0%

Πίνακας 15. Συντελεστής Kendall για τη συσχέτιση τύπου μητέρας και πατέρα εντός της οικογένειας, όπως αναφέρεται από παιδιά ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα

N	Συντελεστής ταύ του Kendall (c)	P
185	.118	.012

Η διερευνητική ανάλυση δίνει κάποιες ενδείξεις ότι οι τύποι των γονέων συσχετίζονται: η γενική κατανομή των τύπων του πατέρα (πίνακας 14, 69% υποστηρικτικοί, 4.9% απολυταρχικοί, 13.5% αυστηροί, 13.0% επιτρεπτικοί) διαφοροποιείται αξιοσημείωτα για διαφορετικούς τύπους μητέρων. Συγκεκριμένα, όταν οι μητέρες χαρακτηρίστηκαν υποστηρικτικές, το ποσοστό των πατέρων που χαρακτηρίστηκαν υποστηρικτικοί ανέβηκε σε 75% ενώ απολυταρχικοί χαρακτηρίστηκαν μόνο 2.4%, ενώ όταν οι μητέρες χαρακτηρίστηκαν απολυταρχικές, οι πατέρες χαρακτηρίστηκαν επίσης απολυταρχικοί σε ποσοστό 20%. Τέλος, οι μητέρες που χαρακτηρίστηκαν από τα παιδιά τους αυστηρές έχουν συντρόφους που χαρακτηρίστηκαν επίσης αυστηροί σε ποσοστό 25%, όταν δε τα παιδιά ανέφεραν ότι οι μητέρες τους είναι επιτρεπτικές, έδιναν στον πατέρα συχνά το χαρακτηρισμό του αυστηρού (21%) και του επιτρεπτικού (18%).

Σχήμα 15. Ιστογράμματα συχνότητων για τον αναφερόμενο τύπο πατέρα ανά αναφερόμενο τύπο μητέρας

Πίνακας 16. Σχετικές συχνότητες τύπων πατέρα όπως αναφέρθηκαν από παιδιά 15 ετών που ανέφεραν υποστηρικτικές μητέρες

τύπος πατέρα	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	93	75.6
απολυταρχικός	3	2.4
Αυστηρός	12	9.8
επιτρεπτικός	15	12.2
N	123	100.0

Πίνακας 17. Σχετικές συχνότητες τύπων πατέρα όπως αναφέρθηκαν από παιδιά 15 ετών που ανέφεραν αυστηρές μητέρες

τύπος πατέρα	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	14	58.3
απολυταρχικός	1	4.2
αυστηρός	6	25.0
επιτρεπτικός	3	12.5
N	24	100.0

Πίνακας 18. Σχετικές συχνότητες τύπων πατέρα όπως αναφέρθηκαν από παιδιά 15 ετών που ανέφεραν απολυταρχικές μητέρες

τύπος πατέρα	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	6	60.0
απολυταρχικός	2	20.0
Αυστηρός	1	10.0
επιτρεπτικός	1	10.0
N	10	100.0

Πίνακας 18. Σχετικές συχνότητες τύπων πατέρα όπως αναφέρθηκαν από παιδιά 15 ετών που ανέφεραν επιτρεπτικές μητέρες

τύπος πατέρα	Συχνότητα	%
υποστηρικτικός	14	46.7
απολυταρχικός	3	10.0
αυστηρός	6	20.0
επιτρεπτικός	5	16.7
Ελείπουσες τιμές	2	6.7
N	30	100.0

Συνοψίζοντας, ο τύπος του πατέρα έχει διαφορετική κατανομή ανάλογα με τον τύπο της μητέρας μέσα στο ζευγάρι ο πατέρας είναι πιο συχνά υποστηρικτικός όταν η μητέρα είναι υποστηρικτική, ενώ όταν η μητέρα χαρακτηρίζεται απολυταρχική είναι πιο πιθανό και ο πατέρας να χαρακτηριστεί απολυταρχικός. Οι αυστηρές μητέρες έχουν ως συντρόφους αυστηρούς πατέρες συχνότερα από τους άλλους τύπους, ενώ αντιστοίχως οι επιτρεπτικές μητέρες έχουν μικρότερο ποσοστό υποστηρικτικού προς τα παιδιά συντρόφου – οι σύντροφοί τους είναι συχνότερα αυστηροί ή επίσης επιτρεπτικοί από ότι για κάθε άλλο τύπο.

Τα παραπάνω ισχύουν και αν εξεταστούν μεμονωμένα για τα αγόρια. Στον πίνακα 19 φαίνονται τα ποσοστά ταύτισης των διάφορων τύπων γονέων εντός του ίδιου ζευγαριού. Η ταύτιση των τύπων που αναφέρουν τα αγόρια για τους γονείς τους συμπεραίνεται και από το T του Kendall όπως φαίνεται στον πίνακα 20.

Ειδικά για τα κορίτσια επίσης βρέθηκε συμφωνία στους αναφερόμενου τύπους πατέρα και μητέρας, η οποία όμως ήταν ΜΣΣ (πίνακας 21 και 22). Σε σχέση με τα αγόρια παρατηρήσαμε τις εξής διαφορές στο μοτίβο αναφοράς του ζεύγους γονέων: 1) όταν οι μητέρες χαρακτηρίζονταν επιτρεπτικές ακόμη μικρότερο ποσοστό χαρακτήριζαν τους πατέρες υποστηρικτικούς, παρά μάλλον απολυταρχικούς, αυστηρούς ή επίσης επιτρεπτικούς, και 2) οι μητέρες που χαρακτηρίστηκαν απολυταρχικές είχαν συντρόφους που χαρακτηρίστηκαν σε μεγαλύτερο ποσοστό αυστηροί, και όχι απολυταρχικοί όπως στα αγόρια, σε σχέση με τις άλλες ομάδες (πίνακες 19 και 21).

Πίνακας 19. Ποσοστά συμφωνίας τύπου πατέρα και τύπου μητέρας εντός της οικογένειας, όπως αναφέρονται από αγόρια ηλικίας 15 ετών

Τύπος μητέρας (από παιδί)		Τύπος πατέρα (από παιδί)				N
		Υποστηρικτικός	Απολυτικός	Αυστηρός	Επιτρεπτικός	
Υποστηρικτικός	n	50	2	4	6	62
% του τύπου μητέρας		80.6%	3.2%	6.5%	9.7%	100%
Απολυταρχικός	n	4	2	0	1	7
% του τύπου μητέρας		57.1%	28.6%	.0%	14.3%	100%
Αυστηρός	n	8	0	5	2	15
% του τύπου μητέρας		53.3%	.0%	33.3%	13.3%	100%
Επιτρεπτικός	n	9	0	2	3	14
% του τύπου μητέρας		64.3%	.0%	14.3%	21.4%	100%
	N	71	4	11	12	98
% του τύπου μητέρας		72.4%	4.1%	11.2%	12.2%	100%

Πίνακας 20. Έλεγχος Kendall για το ποσοστό συμφωνίας τύπου πατέρα και τύπου μητέρας εντός της οικογένειας, όπως αναφέρονται από αγόρια ηλικίας 15 ετών

N	T (c) του Kendall	P
185	0.135	0.038

Πίνακας 21 Ποσοστά συμφωνίας τύπου πατέρα και τύπου μητέρας εντός της οικογένειας, όπως αναφέρονται από κορίτσια ηλικίας 15 ετών

τύπος μητέρας		Τύπος πατέρα				N
		Υποστηρικτικός	Απολυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρεπτικός	
Υποστηρικτικός	n	43	1	8	9	61
% του τύπου μητέρας		70.5%	1.6%	13.1%	14.8%	100%
Απολυταρχικός	n	2	0	1	0	3
% του τύπου μητέρας		66.7%	.0%	33.3%	.0%	100%
Αυστηρός	n	6	1	1	1	9
% του τύπου μητέρας		66.7%	11.1%	11.1%	11.1%	100%
Επιτρεπτικός	n	5	3	4	2	14
% του τύπου μητέρας		35.7%	21.4%	28.6%	14.3%	100%
Σύνολο	N	56	5	14	12	87
% του τύπου μητέρας		64.4%	5.7%	16.1%	13.8%	100%

Πίνακας 22 Έλεγχος Kendall για το ποσοστό συμφωνίας τύπου πατέρα και τύπου μητέρας εντός της οικογένειας, όπως αναφέρονται από κορίτσια ηλικίας 15 ετών

N	T (c) του Kendall	P
185	0.100	0.129

4.2.5 Συμφωνία εκτιμήσεων παιδιών – αυτοεκτιμήσεων γονέων

Δεδομένου ότι στοιχεία για τη γονεϊκή τυπολογία συμπληρώθηκαν στο ίδιο ερωτηματολόγιο τόσο από γονείς όσο και από τα παιδιά, θα είχε ενδιαφέρον να δούμε αν ο γονεϊκός τύπος αναφέρεται με συνέπεια από διαφορετικά μέλη της οικογένειας. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε αν η αυτοαναφορά του γονεϊκού τύπου από Έλληνες πατέρες και μητέρες ταυτίζεται με την αναφορά των παιδιών τους.

Πίνακας 23. Ποσοστά συμφωνίας παιδιών ηλικίας 15 ετών με τους πατέρες τους όσον αφορά στον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθεί ο πατέρας

Τύπος πατέρα (αναφορά παιδιού)		Τύπος πατέρα (αυτοαναφορά)				N
		Υποστηρικτικός	Απολυταρχικός	Αυστηρό	Επιτρεπτικός	
				ς		
Υποστηρικτικός	n	83	6	31	7	127
	%n	44.9%§	3.2%	16.8%	3.8%	68.6%
Απολυταρχικός	n	6	0	3	0	9
	% n	3.2%	.0%§	1.6%	.0%	4.9%
Αυστηρός	n	16	1	4	4	25
	% n	8.6%	.5%	2.2%§	2.2%	13.5%
Επιτρεπτικός	n	16	1	5	2	24
	%n	8.6%	.5%	2.7%	1.1%§	13.0%
Σύνολο	N	121	8	43	13	185
	%N	65.4%	4.3%	23.2%	7.0%	100.0%

§Ποσοστά συμφωνίας για το συγκεκριμένο τύπο πατέρα

Όπως δείχνει ο πίνακας 23, τα ποσοστά συμφωνίας του τύπου του πατέρα όπως αναφέρεται από τα παιδιά σε σχέση με αυτοαναφορά αθροίζουν σε 58.2% (άθροισμα διαγωνίου). Ο έλεγχος Kendall όπως αναμένουμε δεν ανευρίσκει συμφωνία μεταξύ των μεταβλητών, με τιμή πολύ κοντινή στο 0 (0.009, $p = 0.850$).

Από τον πίνακα Π21 του παραρτήματος φαίνεται ότι τα υψηλότερα ποσοστά συμφωνίας παρατηρήθηκαν στην ομάδα του υποστηρικτικού πατέρα (65% επί της αναφοράς των παιδιών και 68% επί της αναφοράς των πατέρων), ενώ οι πατέρες που τα παιδιά τους τους χαρακτήρισαν απολυταρχικούς, αυστηρούς ή επιτρεπτικούς παρουσιάζουν πολύ χαμηλά ποσοστά συμφωνίας (0 – 16%). Η «εκροή» από τον

ορθό χαρακτηρισμό είναι συντριπτικά προς την αυτο-αναφορά των γονέων ως υποστηρικτικών.

Και στις μητέρες βλέπουμε το ίδιο φαινόμενο ασυνέπειας μεταξύ του τρόπου που τα παιδιά και οι γονείς χαρακτηρίζουν το γονεϊκό τύπο, το οποίο ακολουθεί το ίδιο πρότυπο ασυνέπειας με τους πατέρες (αφορά ασυνέπεια στο χαρακτηρισμό των γονέων ως αυστηρών, απολυταρχικών και επιτρεπτικών, πίνακας παραρτήματος Π23). Σύμφωνα με τον πίνακα 24, το συνολικό ποσοστό συμφωνίας των χαρακτηρισμών είναι 49.5% (άθροισμα διαγωνίου). Ο το στατιστικό του Kendall (τιμή -0.26, $p=540$) επίσης δείχνει υψηλή ασυμφωνία μεταξύ των μεταβλητών (πίνακας παραρτήματος Π24).

Πίνακας 24. Ποσοστά συμφωνίας παιδιών ηλικίας 15 ετών με τις μητέρες τους όσον αφορά στον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθεί η μητέρα

Τύπος μητέρας (αναφορά παιδιού)		Τύπος μητέρας (αυτοαναφορά)				N
		Υποστηρικτική	Απολυταρχική	Αυστηρή	Επιτρεπτική	
Υποστηρικτική	n	87	2	28	5	122
	% n	46.8%§	1.1%	15.1%	2.7%	65.6%
Απολυταρχική	n	7	0	2	1	10
	% n	3.8%	.0%§	1.1%	.5%	5.4%
Αυστηρή	n	20	0	3	1	24
	% n	10.8%	.0%	1.6%§	.5%	12.9%
Επιτρεπτική	n	22	1	5	2	30
	% n	11.8%	.5%	2.7%	1.1%§	16.1%
Σύνολο	N	136	3	38	9	186
	% N	73.1%	1.6%	20.4%	4.8%	100.0%

§Ποσοστά συμφωνίας για το συγκεκριμένο τύπο μητέρας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ – ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Ο πίνακας 25 παρουσιάζει συγκεντρωτικά τα υπό μελέτη χαρακτηριστικά ανά τις ομάδες του δείγματος. Στον πίνακα διαφαίνεται τάση για υψηλότερη ενσυναίσθηση και συναιθηματική εκφραστικότητα όταν ο γονέας είναι υποστηρικτικός, τόσο στον πατέρα όσο και στη μητέρα. Η τάση αυτή φαίνεται να διατηρείται ως επί το πλείστον και στην ανάλυση κατά φύλο, αν και αποκαλύπτονται διαφορετικές επιδράσεις των υπόλοιπων τύπων γονέα στα δύο φύλα, που δεν ήταν εμφανείς στην αδρή ανάλυση, π.χ. αυξημένος μέσος όρος ενσυναίσθησης στα κορίτσια που ανέφεραν αυστηρούς πατέρες.

Πίνακας 25. Περιγραφικά χαρακτηριστικά των βαθμολογιών ενσυναίσθησης και συναιθηματικής εκφραστικότητας σε ελληνόπουλα 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, σε σχέση με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν ότι ακολουθούν οι γονείς τους.

Τύπος γονέα		Υποστηρικτικός	Απολυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρεπτικός
Τύπος μητέρας					
Βαθμολογία ενσυναίσθησης (Μέσος ± τυπική απόκλιση)	Ανεξαρτήτως φύλου	13.97±3.96	11.70±1.89	11.17±3.82	12.66±2.24
	Αγόρια	13.05±4.53	11.29±2.14	10±3.64	12.71±2.67
	Κορίτσια	14.86±3.10	12.67±0.58	13.00±3.81	12.60±1.84
Συναιθηματική εκφραστικότητα (Μέσω ± τυπική απόκλιση)	Ανεξαρτήτως φύλου	0.70±0.51	0.26±0.40	0.40±0.59	0.45±0.76
	Αγόρια	0.67±0.60	0.35±0.45	0.25±0.55	0.56±0.97
	Κορίτσια	0.73±0.40	0.04±0.01	0.60±0.61	0.35±0.47
Τύπος πατέρα					
Βαθμολογία ενσυναίσθησης (Μέσος ± τυπική απόκλιση)	Ανεξαρτήτως φύλου	13.52±3.85	11.63±1.77	12.88±3.52	12.90±4.06
	Αγόρια	12.53±4.26	12.33±0.58	11.00±3.20	13.00±4.62
	Κορίτσια	14.78±2.81	11.20±2.17	14.21±3.20	12.82±3.71
Συναιθηματική εκφραστικότητα (Μέσος ± τυπική απόκλιση)	Ανεξαρτήτως φύλου	0.65±0.54	0.51±0.70	0.48±0.51	0.49±0.78
	Αγόρια	0.58±0.62	0.74±0.54	0.41±0.64	0.64±1.09
	Κορίτσια	0.74±0.41	0.33±0.82	0.54±0.38	0.36±4.33

5.1 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΓΟΝΕΪΚΗ ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα αναλύσουμε τα δεδομένα μας υπό το πρίσμα των ερευνητικών μας υποθέσεων, για την εξέταση της συσχέτισης της ενσυναίσθησης των παιδιών με τη γονεϊκή τυπολογία. Ακολουθεί ανάλυση της σχέσης της ενσυναίσθησης του παιδιού σε σχέση με τον τύπο του πατέρα.

5.1.1 Συσχέτιση ενσυναίσθησης παιδιού με τον τύπο του πατέρα

5.1.1.1 Αδρή επίδραση αναφερόμενου τύπου πατέρα στην ενσυναίσθηση του παιδιού

Θα διερευνήσουμε την πιθανή συσχέτιση βαθμολογίας ενσυναίσθησης του παιδιού με τον τύπο γονέα που αυτό αποδίδει στον πατέρα του με απλή γραμμική παλινδρόμηση. Στον πίνακα 26 παρατηρούμε ότι ο τύπος του πατέρα δε φάνηκε από τα δεδομένα να παίζει στατιστικά σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη υψηλής ενσυναίσθησης στο παιδί (βλ. και παράρτημα, Π23 για τον έλεγχο σφαιρικότητας, $p = 0.471$).

Πίνακας 26. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα βαθμολογία ενσυναίσθησης = $\beta_0 + \beta_1 \cdot \text{ί(τύπος πατέρα)}$, της σχέσης της ενσυναίσθησης παιδιών με ηλικία 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθεί ο πατέρας τους.

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	12.905	.822	<.001
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.615	.889	.490
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-1.280	1.566	.415
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-.030	1.126	.979

5.1.1.2 Εξέταση συγχυτικής/μεσολαβητικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση ενσυναίσθησης παιδιού – τύπου πατέρα

Πίνακας 27. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: βαθμολογία ενσυναίσθησης = $\beta_0 + \beta_1 * (\text{τύπος πατέρα}) + \beta_2 (\text{φύλο παιδιού})$ της σχέσης της ενσυναίσθησης παιδιών με ηλικία 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθεί ο πατέρας τους λαμβάνοντας υπόψη το φύλο του παιδιού.

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	13.831	.839	<.001
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.778	.862	.368
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-1.477	1.518	.332
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-.146	1.091	.894
Αγόρι έναντι κορίτσι	-1.945	.552	.001

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 4, τα κορίτσια έχουν την τάση να χαρακτηρίζουν τους πατέρες τους υποστηρικτικούς σπανιότερα και αυστηρούς συχνότερα από τα αγόρια. Άρα πιθανώς το φύλο να δρα ως συγχυτικός παράγων στη σχέση τύπου πατέρα- ενσυναίσθησης παιδιού και να αποκρύπτει πιθανή αρνητική συσχέτιση των υποστηρικτικών πατέρων με την ενσυναίσθηση των παιδιών. Σημειωτέον ότι δεν τίθεται ζήτημα μεσολαβητικής επίδρασης, αφού ο τύπος του πατέρα δεν μπορεί να «προκαλεί» το φύλο του παιδιού, αλλά μόνο το φύλο του παιδιού μπορεί να επηρεάζει την αναφορά συγκεκριμένων τύπων γονέα.

Έλεγχος McGuigan-Langholtz

Εξετάχοντας το υπόδειγμα αδής και ελεγχόμενης ως προς το φύλο επίδρασης από τους πίνακες 26 και 27 αντίστοιχα, παρατηρούμε ότι η μεταβλητή «τύπος πατέρα» εξακολουθεί να μην είναι στατιστικά σημαντική όταν συμπεριληφθεί στο μοντέλο η μεταβλητή «φύλο παιδιού», το οποίο αντιβαίνει στην υποψία για ύπαρξη συγχυτικού παράγοντα. Το ίδιο συμπέρασμα προκύπτει και από τον ποσοτικό έλεγχο.

$$\text{Υποστηρικτικός} : 0.615 - 0.778 \cdot 0.8892 + 0.8622 = -0.13, \text{ ΜΣΣ στο } 5\% \text{ της } T$$

$$\text{Απολυταρχικός} : -1.280 - -1.4771 \cdot 1.5662 + 1.5182 = 0.09, \text{ ΜΣΣ}$$

$$\text{Αυστηρός} : -0.030 - -0.1461 \cdot 1.0912 + 1.1262 = 0.07, \text{ ΜΣΣ}$$

Έλεγχος Sobel

Για να υπολογίσουμε το κριτήριο του Sobel θα πρέπει να ανατρέξουμε στα υποδείγματα έμμεσων επιδράσεων των πινάκων 28 και 29.

Πίνακας 28. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα A: $\log\text{odds}(\text{κορίτσι vs αγόρι}) = \beta_0 + \beta_A * i$ (τύπος πατέρα) της σχέσης του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν για τον πατέρα του;

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-.237	.446	.594
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.223	.785	.776
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.241	.408	.674

Πίνακας 29. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα B: $\text{ενσυναίσθηση} = \beta_0 + \beta_B * \text{φύλο}$ για τη σχέση του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αττική και τη βαθμολογία τους σε δοκιμασίες μέτρησης της ενσυναίσθησης

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Αγόρι έναντι κορίτσι	1.789	.547	.001

Υποστηρικτικός πατέρας: $-0.237 * (1.789) / (1.789)^2 * 0.4462 + (-0.237)^2 * 0.5472 = -0.84$, κατ' απόλυτο < 1.96 , ΜΣΣ στο 5% της Z κατανομής

Απολυταρχικός πατέρας: $0.223 * (1.789) / (1.789)^2 * 0.7852 + 0.223^2 * 0.5472 = 0.28$, ΜΣΣ

Αυστηρός πατέρας: $0.241 * (1.789) / (1.789)^2 * 0.4082 + 0.241^2 * 0.5472 = 0.58$, ΜΣΣ

Ο έλεγχος κατά Sobel, σε συμφωνία με τον έλεγχο McGuigan-Langholtz, δεν αναδεικνύει το φύλο του παιδιού ως συγχυτικό παράγοντα στη σχέση ενσυναίσθησης παιδιού – τυπολογίας πατέρα. Με άλλα λόγια, η όποια επίδραση του φύλου του παιδιού στο χαρακτηρισμό του τύπου του πατέρα δε φαίνεται να έχει σημαντική επίδραση στην εκτίμηση του μεγέθους της συσχέτισης τύπου πατέρα και ενσυναίσθησης παιδιού.

5.1.1.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση ενσυναίσθησης παιδιού – τύπου πατέρα

Γνωρίζοντας τη διαφορετική δυναμική της των σχέσεων μεταξύ πατέρα-γιού και πατέρα-κόρης στα πλαίσια της οικογένειας, γίνεται επιτακτική η εξέταση τυχόν διαφορετικού μεγέθους επιρροής του τύπου του πατέρα ανάλογα με το φύλο του παιδιού (τροποποιητικής επίδρασης του φύλου στη σχέση τύπου πατέρα-ενσυναίσθησης παιδιού).

Ήδη από τον υπολογισμό των συντελεστών της επίδρασης κάθε τύπου πατέρα στην ενσυναίσθηση χωριστά για τα αγόρια και τα κορίτσια από το υπόδειγμα {ενσυναίσθηση = $\beta_0 + \beta_1$ (τύπος πατέρα) + β_2 (τύπος παιδιού)} στο κεφάλαιο 5.1.1.2 φαίνεται πως η σειρά μεγέθους επίδρασης για κάθε τύπο πατέρα αλλάζει σε σχέση με το φύλο: Για τα αγόρια, σε φθίνουσα σειρά αναμενόμενης ενσυναίσθησης αναφέρθηκαν: επιτρεπτικός, υποστηρικτικός, απολυταρχικός, αυστηρός πατέρας. Για τα κορίτσια, επίσης σε φθίνουσα σειρά: υποστηρικτικός, αυστηρός, επιτρεπτικός, απολυταρχικός πατέρας.

Ο στατιστικός έλεγχος της υπόθεσης ύπαρξης τροποποιητικής επίδρασης θα γίνει με έλεγχο για αλληλεπίδραση των δύο όρων στο αντίστοιχο υπόδειγμα παλινδρόμησης.

Πίνακας 30. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: Ενσυναίσθηση= $\beta_0 + \beta_1$ *τύπος πατέρα + β_2 (τύπος πατέρα*φύλο παιδιού) για τη συσχέτιση ενσυναίσθησης παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν ότι ακολουθεί ο πατέρας τους, λαμβάνοντας υπ' όψη την επίδραση του φύλου του παιδιού

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	12.818	1.097	<.001
υποστηρ/κός έναντι επιτρ/κός πατέρας	1.964	1.202	.104
απολυτ/κος έναντι επιτρεπτικός πατέρας	-1.618	1.963	.411
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	1.396	1.467	.342
[αγόρι έναντι κορίτσι] * [υποστ/κος έναντι επιτρ/κός]	-2.253	.656	.001
[αγόρι έναντι κορίτσι] * [απολυτ/κος έναντι επιτρεπτικός]	1.133	2.658	.670
[αγόρι έναντι κορίτσι] * [αυστηρός έναντι επιτρ/κός]	-3.214	1.507	.034
[αγόρι έναντι κορίτσι] * [επιτρ/κος]	.182	1.590	.909

Πραγματικά, ο έλεγχος για αλληλεπίδραση αναφερόμενου τύπου πατέρα-φύλου παιδιού σε ότι αφορά στην ενσυναίσθηση του παιδιού είναι ΣΣ ($p = 0.003$ από σφαιρικό έλεγχο Wald, βλ. παράρτημα Π26 και πίνακα 30). Φαίνεται πως το να είναι ο πατέρας υποστηρικτικός παρουσιάζει τάση για αύξηση του βαθμού ενσυναίσθησης στα κορίτσια, αλλά ουσιαστικά αμελητέα επίδραση στο βαθμό ενσυναίσθησης των αγοριών.

5.1.2 Συσχέτιση ενσυναίσθησης με τον τύπο της μητέρας

Παρακάτω θα εξεταστεί η υπόθεση ότι ο υποστηρικτικός τύπος μητέρας συσχετίζεται με μεγαλύτερη ενσυναίσθηση στα παιδιά, από ότι οι υπόλοιποι τύποι διαπαιδαγώγησης.

5.1.2.1 Αδρή επίδραση τύπου μητέρας στη βαθμολογία ενσυναίσθησης

Πίνακας 31. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα βαθμολογία ενσυναίσθησης = $\beta_0 + \beta_1 \cdot i$ (τύπος μητέρας) για τη διερεύνηση της συσχέτισης της βαθμολογίας ενσυναίσθησης παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν ότι ακολουθούν οι μητέρες τους.

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	12.679	.689	<.001
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	1.287	.767	.095
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.979	1.344	.467
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	-1.505	1.027	.145

Φαίνεται από τον πίνακα 31 ότι μεγαλύτερους δείκτες ενσυναίσθησης έχουν κατά κανόνα τα παιδιά που χαρακτηρίζουν τις μητέρες τους υποστηρικτικές, και ακολουθούν κατά φθίνουσα σειρά αυτά που τις χαρακτηρίζουν επιτρεπτικές, απολυταρχικές και χαμηλότερη ενσυναίσθηση παρουσιάζουν τα παιδιά που αναφέρουν ότι οι μητέρες τους ανήκουν στον αυστηρό τύπο.

5.1.2.2 Εξέταση του φύλου ως συγχυτικού παράγοντα στη σχέση της μητρικής τυπολογίας με την ενσυναίσθηση του παιδιού

Εφόσον από την προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων φάνηκε ότι τα κορίτσια χαρακτηρίζουν τις μητέρες τους υποστηρικτικές πιο συχνά από ό,τι τα αγόρια, και δεδομένου ότι τα κορίτσια παρουσιάζουν κατά μέσο όρο υψηλότερη ενσυναίσθηση από ό,τι τα αγόρια, επιβάλλεται να εξεταστεί η δράση του φύλου ως συγχυτικού παράγοντα στη σχέση που ανιχνεύσαμε ανάμεσα στην τυπολογία της μητέρας και την ενσυναίσθηση του παιδιού, ώστε να ελαχιστοποιήσουμε τις πιθανότητες υπερτίμησης της συσχέτισης.

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δεν τίθεται ζήτημα μεσολαβητικής επίδρασης, εφόσον ο αναφερόμενος τύπος της μητέρας δεν μπορεί να προκαλεί το φύλο του παιδιού, αλλά μάλλον το αντίστροφο, είτε στα πλαίσια responder bias (πλήρης ή μερική συγχυτική επίδραση) είτε ως παράγοντας που προδιαθέτει τη μητέρα σε συγκεκριμένη συμπεριφορά (τροποποιητική επίδραση).

Πίνακας 32. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: ενσυναίσθηση = $\beta_0 + \beta_1 \cdot i(\text{τύπος μητέρας}) + \beta_2 \cdot (\text{φύλο παιδιού})$ για τη διερεύνηση της συσχέτισης της ενσυναίσθησης παιδιών 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αποδίδουν στη μητέρα τους, λαμβάνοντας υπ' όψη την επίδραση του φύλου του παιδιού.

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	13.439	.709	<.001
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	1.332	.738	.073
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.603	1.309	.646
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	-1.277	.995	.201
Αγόρι έναντι κορίτσι	-1.623	.536	.003

Συγκρίνοντας τους πίνακες 31 και 32 φαίνεται ότι τόσο του φύλου όσο και του τύπου της μητέρας αλλάζουν σε σχέση με το αδρό υπόδειγμα. Επομένως πιθανώς να υφίσταται συγχυτική επίδραση, την ύπαρξη της οποίας θα εξετάσουμε με τα στατιστικά McGuigan-Langholtz και Sobel.

Έλεγχος McGuigan-Langholtz

Υποστηρικτική: $1.332 - 1.2870.7382 + 0.7672 = 0.045 / 1.064 = 0.044$, ΜΣΣ

Απολυταρχική: $-0.603 - -0.9791.3092 + 1.3442 = 0.376 / 1.876 = 0.100$, ΜΣΣ

Αυστηρή: $-1.277 - -1.5050.9952 + 1.0272 = 0.228 / 1.43 = 0.159$, ΜΣΣ

Πίνακας 33. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: $\text{loggodd} = \beta_0 + \beta_1 \cdot i(\text{τύπος μητέρας})$ για τη συσχέτιση του φύλου των παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν οι μητέρες τους σύμφωνα με την αναφορά των παιδιών

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.016	.407	.968
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.847	.781	.278
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.511	.558	.360

Πίνακας 34. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων για το υπόδειγμα: $\text{ενσυναίσθηση} = \beta_0 + \beta_1 \cdot \text{φύλο}$, για τη συσχέτιση του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, με τις βαθμολογίες ενσυναίσθησής τους σε ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Αγόρι έναντι κορίτσι	1.789	.547	.001

Έλεγχος Sobel:

Υποστηρικτικές μητέρες:

$$\frac{(-0.016) \cdot (1.789)}{(1.789)^2 \cdot 0.4072 + (-0.016)^2 \cdot 0.5472} = -0.038, < 1.96 \text{ ΜΣΣ στο } 5\% \text{ της } Z \text{ κατανομής}$$

Απολυταρχικές μητέρες:

$$\frac{(-0.847) \cdot (1.789)}{(1.789)^2 \cdot 0.7812 + (-0.847)^2 \cdot 0.5472} = -0.010 \text{ ΜΣΣ}$$

Αυστηρές μητέρες:

$$\frac{(0.511) \cdot (1.789)}{(1.789)^2 \cdot 0.5582 + (0.511)^2 \cdot 0.5472} = 0.805 \text{ ΜΣΣ}$$

Η διαφορά δεν είναι σ.σ. στο 5% της $N(0,1)$, άρα το φύλο είναι δεν φάνηκε να είναι συγχυτικός παράγοντας στη σχέση του τύπου της μητέρας με την ενσυναίσθηση των εφήβων.

5.1.2.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση ενσυναίσθησης – μητρικής τυπολογίας

Ανατρέχοντας για άλλη μια φορά στην προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων μας, θα θυμηθούμε ότι η συχνότητα αναφοράς των διάφορων τύπων μητέρας ήταν διαφορετική για τα κορίτσια από ότι για τα αγόρια. Επιπλέον, όπως και για τον τύπο του πατέρα, από τον πίνακα 23β του μοντέλου ενσυναίσθηση = $\beta_0 + \beta_1(\text{τύπος μητέρας}) + \beta_2(\text{φύλο παιδιού})$ στο κεφ 5.1.2β παρατηρούμε ότι η σειρά των συντελεστων επίδρασης των διάφορων τύπων μητέρας στην ενσυναίσθηση είναι διαφορετική για τα αγόρια σε σχέση με τα κορίτσια και αλλάζει από αυτήν των αδρών εκτιμητών. Για τα αγόρια, σε φθίνουσα σειρά ενσυναίσθησης, αναφέρθηκαν: υποστηρικτική, επιτρεπτική, απολυταρχική, αυστηρή μητέρα. Για τα κορίτσια, επίσης σε φθίνουσα σειρά, αναφέρθηκαν: υποστηρικτική, αυστηρή, απολυταρχική, επιτρεπτική μητέρα.

Πίνακας 35. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: ενσυναίσθηση= $\beta_0+\beta_1i^*(\text{τύπος μητέρας})+\beta_2i^*(\text{τύπος μητέρας}*\text{φύλο παιδιού})$ για τη συσχέτιση της ενσυναίσθησης παιδιών 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν ότι ακολουθεί η μητέρα τους, λαμβάνοντας υπ' όψη την επίδραση του φύλου του παιδιού.

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Σταθερά	12.643	.954	.000
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	2.222	1.061	.038
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.024	2.271	.992
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	.357	1.525	.815
αγόρι έναντι κορίτσι* υποστ/κή έναντι επιτρ/κή	-1.813	.660	.007
αγόρι έναντι κορίτσι* απολυτ/κή έναντι επιτρ/κή	-1.381	2.463	.576
Αγόρι έναντι κορίτσι * αυστηρή έναντι επιτρ/κή	-3.000	1.525	.051
αγόρι έναντι κορίτσι* επιτρεπτική έναντι επιτρ/κή	.071	1.349	.958

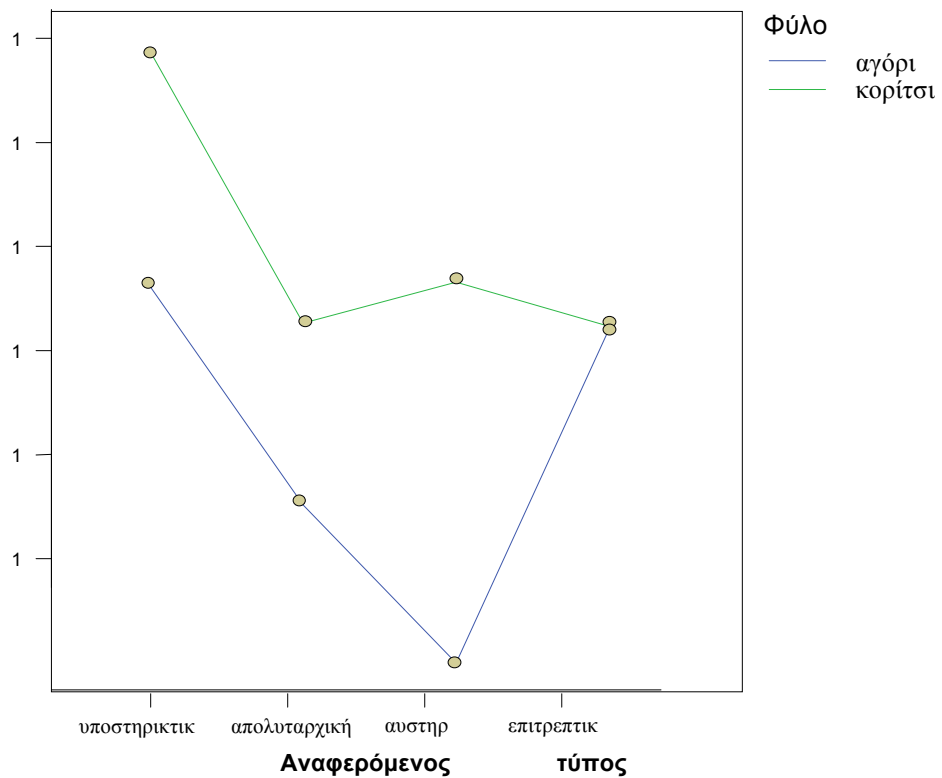
Ο έλεγχος για αλληλεπίδραση φύλου παιδιού – αναφερόμενου τύπου μητέρας ως προς την ενσυναίσθηση του παιδιού αποκαλύπτει πως το φύλο του παιδιού ασκεί τροποποιητική επίδραση στο βαθμό επιρροής της μητρικής τυπολογίας στην ενσυναίσθηση (πίνακας 35).

Συγκεκριμένα, φαίνεται πως το να είναι η μητέρα υποστηρικτική σχετίζεται με μεγαλύτερη άυξηση του βαθμού ενσυναίσθησης στα κορίτσια από ότι στα αγόρια.

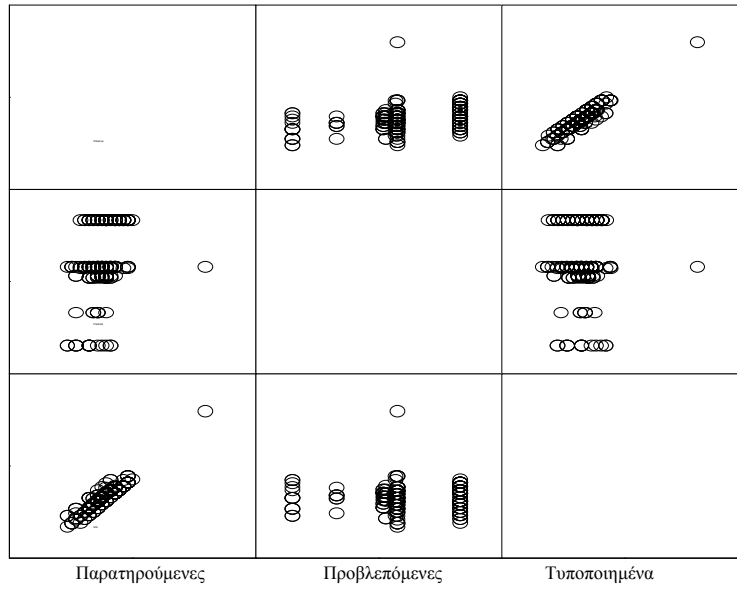
Αντιθέτως, όταν η μητέρα είναι αυστηρή, η κατεύθυνση της σχέσης αλλάζει. Ο αυστηρός τύπος μητέρας, ενώ δε φαίνεται να επηρεάζει την ενσυναίσθηση του κοριτσιού σε σ.σ. βαθμό, συσχετίστηκε με μείωση του βαθμού ενσυναίσθησης στα αγόρια.

Συνεπώς το υπόδειγμα $\text{ενσυναίσθηση} = \beta_0 + \beta_1 i * (\text{τύπος μητέρας}) + \beta_2 i * (\text{τύπος μητέρας} * \text{φύλο παιδιού})$ είναι αυτό που τελικά φαίνεται να περιγράφει με τον πλέον αποδοτικό και εύρωστο τρόπο τις διαπλεκόμενες συσχετίσεις γονεϊκής τυπολογίας, φύλου παιδιού και ενσυναίσθησης. Τα αποτελέσματα του υποδείγματος και ο διαγνωστικός έλεγχος καταλοίπων ακολουθούν στα σχήματα 14 και 15, αντίστοιχα.

Σχήμα 16. Εκτιμώμενες τιμές ενσυναίσθησης σε σχέση με τον τύπο της μητέρας, ανά φύλο παιδιού

Σχήμα 17. Στικτόγραμμα καταλοίπων προς εκτιμώμενες τιμές του υποδείγματος ενσυναίσθηση= $\beta_0 + \beta_1 i^*$ (τύπος μητέρας) + $\beta_2 i^*$ (τύπος μητέρας*φύλο παιδιού)

$$\text{Υπόδειγμα} = \text{σταθερά} + \beta M^* \text{μητέρα} + \beta M \Phi^* \text{φύλο} *$$

5.2 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα εξερευνήσουμε πιθανή συσχέτιση της γονεϊκής τυπολογίας με μια άλλη παράμετρο της συναισθηματικής νοημοσύνης των παιδιών, τη συναισθηματική εκφραστικότητα. Όπως θυμόμαστε από την προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων στο κεφάλαιο 4, πρόκειται για μια συνεχή μεταβλητή που αντιστοιχεί στη διαφορά των βαθμολογιών θετικής και αρνητικής εκφραστικότητας, και έτσι αντανακλά το βαθμό στον οποίο ένα παιδί εκφράζει θετικά παρά αρνητικά συναισθήματα εντός της οικογένειας. Αρχικά θα εξετάσουμε τις συσχετίσεις της με τον τύπο του πατέρα.

5.2.1 Συσχέτιση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού με τον τύπο του πατέρα

5.2.1.1 Αδρή επίδραση τύπου πατέρα στη συναισθηματική έκφραση

Πίνακας 36. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο Υπόδειγμα: Συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta_0 + \beta_1^*$ (τύπος πατέρα)

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Υποστ/κός	.655	.055	< .001
Απολυτ/κός	.514	.192	.008
Αυστηρός	.477	.123	<.001
Επιτρεπτικός	.485	.136	<.001

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι ο τύπος του πατέρα είναι στατιστικά σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη συναισθηματικής εκφραστικότητας, με τους υποστηρικτικούς πατέρες να συσχετίζονται με πιο εκφραστικά παιδιά.

5.2.1.2 Εξέταση συγχυτικής/μεσολαβητικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού – τύπου πατέρα

Με βάση τη συσχέτιση του φύλου με τη συναισθηματική νοημοσύνη, θα προσεγγίσουμε την ανάλυσή μας παρόμοια με το κεφάλαιο 5.1, και θα ελέγξουμε για μεσολαβητικές και τροποποιητικές επιδράσεις του φύλου στη σχέση πατρικού τύπου και συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού.

Πίνακας 37. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα=β₀+β₁i(τύπος πατέρα)+β₂*(φύλο παιδιού)

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Αγόρι έναντι κορίτσι	.072	.092	.435
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.551	.144	<.001
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.403	.239	.094
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.369	.184	.047

Παρατηρούμε ότι η μεταβλητή «τύπος πατέρα» παραμένει στατιστικά σημαντικός καθοριστής της «συναισθηματικής εκφραστικότητας» όταν συμπεριληφθεί στο ίδιο υπόδειγμα με το φύλο του παιδιού, με υψηλότερες αναμενόμενες βαθμολογίες για τα παιδιά που χαρακτήρισαν τους πατέρες τους υποστηρικτικούς (ακολουθούν σε φθίνουσα σειρά οι απολυταρχικοί, οι αυστηροί και οι επιτρεπτικοί πατέρες). Με τον έλεγχο Sobel θα εξετάσουμε για πιθανή μερική συγχυτική επίδραση του φύλου παιδιού στην επιρροή του τύπου πατέρα στη συναισθηματική εκφραστικότητα του παιδιού.

Πίνακας 38. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα A: $\log\text{odds}(\text{κορίτσι vs αγόρι}) = \beta_0 + \beta_A * i(\text{τύπος πατέρα})$ της σχέσης του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν για τον πατέρα τους

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός	-.237	.446	.594
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός	.223	.785	.776
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός	.241	.408	.674

Πίνακας 39. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα = β₀ + β_B*(φύλο παιδιού) της σχέσης του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τη συναισθηματική τους εκφραστικότητα

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
------------	---	---------------	---

Αγόρι έναντι κορίτσι	-0.057	.090	.526
----------------------	--------	------	------

Πρέπει να ελεγχθεί το κριτήριο του Sobel στο 5% της Z

Υποστηρικτικός πατέρας:

$$(-0.237) * (-0.057) / -0.0572 * (0.446)^2 + -0.2372 * (0.090)^2 = 0.259 \text{ κατ' απόλυτο } < 1.96, \text{ ΜΣΣ}$$

διαφορα στο 5% της N(0,1)

Απολυταρχικός πατέρας:

$$0.223 * (-0.057) / -0.0572 * (0.785)^2 + 0.2232 * (0.090)^2 = 0.147 \text{ ΜΣΣ}$$

Αυστηρός πατέρας:

$$0.241 * (-0.057) / -0.0572 * (0.574)^2 + 0.2412 * (0.090)^2 = -0.211 \text{ ΜΣΣ}$$

Από τον έλεγχο Sobel δεν επιβεβαιώνεται η ύπαρξη συγχυτικής επίδρασης του φύλου του παιδιού κατά τον υπολογισμό του αναφερόμενου τύπου πατέρα στην παιδική συναισθηματική έκφραση.

5.2.1.3 Εξέταση του φύλου ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού – τύπου πατέρα

Πίνακας 41. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta_0 + \beta_1 * \text{τύπος πατέρα} + \beta_i (\text{τύπος πατέρα} * \text{φύλο παιδιού})$ για τη συσχέτιση συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που αναφέρουν ότι ακολουθεί ο πατέρας τους, λαμβάνοντας υπ' όψη την επίδραση του φύλου του παιδιού

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.741	.081	<.001
Απολυταρχικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.332	.257	.199
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.540	.173	.002
Κορίτσι * επιτρεπτικός πατέρας	.359	.182	.050
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας]	-.157	.110	.153
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας]	.410	.386	.289
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας]	-.127	.245	.606
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * επιτρεπτικός πατέρας	.285	.273	.298

Από τον έλεγχο F (βλ. παράρτημα, πίνακας Π32) δεν προκύπτει να υπάρχει σημαντική αλληλεπίδραση φύλου παιδιού-τύπου πατέρα ως προς την επίδραση του τύπου πατέρα στην ανάπτυξη της συναισθηματικής εκφραστικότητας

5.2.1.4 Εξέταση τύπου μητέρας ως συγχυτικού παράγοντα στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης – τύπου πατέρα

Έχουμε ήδη δείξει (κεφ. 4) ότι στα δεδομένα μας ο τύπος του πατέρα δεν είναι ανεξάρτητος από τον τύπο της μητέρας στην οικογένεια, όπως αυτοί καθορίζονται από την αναφορά του παιδιού. Δεδομένου ότι αναμένουμε επίδραση του τύπου της μητέρας στη συναισθηματική εκφρασιμότητα του παιδιού, ο τύπος της μητέρας είναι δυνητικός συγχυτικός παράγοντας στη σχέση τύπου πατέρα με τη συναισθηματική εκφρασιμότητα, κάτι το οποίο πρέπει να ελεγχθεί στατιστικά.

Πίνακας 42. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα Συναισθηματική εκφρασιμότητα = $\beta_0 + \beta_1 \cdot i(\text{τύπος μητέρας}) + \beta_2 \cdot i(\text{τύπος πατέρα})$ της συσχέτισης της συναισθηματικής εκφρασιμότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με την τυπολογία που αναφέρουν ότι ακολουθούν οι γονείς τους.

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Υποστηρικτικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.477	.130	<.001
Απολυταρικός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.485	.211	.023
Αυστηρός έναντι επιτρεπτικός πατέρας	.373	.154	.017
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.246	.133	.067
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.222	.249	.375
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.030	.175	.862

Από τον έλεγχο F φαίνεται πως η μεταβλητή «τύπος πατέρα» δεν παραμένει ΣΣ όταν συμπεριληφθεί στο υπόδειγμα η μεταβλητή «τύπος μητέρας». Αξίζει λοιπόν να εξετάσουμε την πιθανότητα η σχέση τύπου πατέρα-συναισθηματικής εκφρασιμότητας παιδιού να οφείλεται σε συγχυτική επίδραση του τύπου της μητέρας, αφού ξέρουμε ήδη από την περιγραφή των δεδομένων μας όσο και από τη σύγχρονη ψυχολογία των οικογενειακών σχέσεων ότι οι δύο μεταβλητές συσχετίζονται. Για το σκοπό αυτό θα ελέγξουμε όπως πριν τα κριτήρια των McGuigan-Langholtz και Sobel.

Έλεγχος McGuigan-Langholtz

Θα γίνει σύγκριση των συντελεστών της επίδρασης του τύπου του πατέρα στη συναισθηματική εκφρασιμότητα του παιδιού, με και χωρίς συνυπολογισμό της επίδρασης του τύπου της μητέρας, από τους πίνακες 36 και 42.

Υποστηρικτικός: $0.477 - 0.6550.0552 + 0.1302 = -1.26$, ΜΣΣ στο 5% της T

Απολυταρχικός: $0.485 - 0.5140.1922 + 0.2112 = -0.10$, ΜΣΣ

Αυστηρός: $0.373 - 0.4770.1232 + 0.1542 = -0.53$, ΜΣΣ

Έλεγχος Sobel

Πίνακας 43. Υπόδειγμα: $i(\text{τύπος μητέρας}) = \beta A * i(\text{τύπος πατέρα})$

Τύπος μητέρας (αναφορά παιδιού)	Τύπος πατέρα	B	Τυπική απόκλιση	P
υποστηρικτική	σταθερά	1.099	.516	.033
	υποστηρικτικός	.795	.591	.178
	απολυταρχικός	-1.099	.966	.255
	αυστηρός	-.405	.719	.573
απολυταρχική	σταθερά	-1.609	1.095	.142
	υποστηρικτικός	.762	1.199	.525
	απολυταρχικός	1.204	1.426	.398
	αυστηρός	-.182	1.538	.906
αυστηρή	σταθερά	-.511	.730	.484
	υποστηρικτικός	.511	.822	.534
	απολυταρχικός	-.588	1.366	.667
	αυστηρός	.511	.931	.583

Κατηγορία αναφοράς: επιτρεπτικός πατέρας, επιτρεπτική μητέρα

b This parameter is set to zero because it is redundant.

Πίνακας 44. Υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta Bi^*(\text{τύπος μητέρας})\xi$

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	t	P	95% Όρια αξιοπιστίας	
					Κάτω όριο	Άνω όριο
Υποστ/κή μητ	.700	.053	13.102	.000	.594	.805
Απολ/κή μητ	.258	.212	1.219	.225	-.160	.676
Αυστηρή μητ	.400	.128	3.113	.002	.146	.654
Επιτρ.κή μητ	.452	.110	4.119	.000	.235	.669

Έλεγχος Sobel:

Υποστηρικτική μητέρα:

$1.585 * 0.700 / 0.7002 * 0.1012 + 1.5852 * 0.0532 + 0.1012 * (0.053)^2 = 5.304 > 1.96 \rightarrow \Sigma\Sigma$ διαφορά στο 5% της $N(0,1)$

Απολυταρχική μητέρα:

$1.700 * (0.258) / 0.2582 * (0.353)^2 + 1.7002 * (0.212)^2 + (0.353)^2 * (0.212)^2 = 2.684 > 1.96$ και $\Sigma\Sigma$

Αυστηρή μητέρα:

$1.917 * (0.400) / 0.4002 * 0.2282 + 1.9172 * 0.1282 + 0.2282 * (0.128)^2 = 2.911 > 1.96$ και $\Sigma\Sigma$

Επιτρεπτική μητέρα:

$2.071 * 0.452 / 0.4522 * 0.2112 + 2.0712 * 0.1102 + 0.2112 * (0.110)^2 = 3.774 > 1.96$ και $\Sigma\Sigma$

Συνεπώς από τα δεδομένα μας προκύπτει ότι η πραγματική συσχέτιση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού – τύπου γονέα εντοπίζεται ανάμεσα στα παιδιά και τον αναφερόμενο τύπο μητέρας, με παράλληλη πλασματική συσχέτιση τύπου πατέρα – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού λόγω των επιμέρους αλληλοσυσχετίσεων.

Παρακάτω ακολουθεί το απλό υπόδειγμα γραμμικής παλινδρόμησης για τη συσχέτιση τύπου μητέρας – συναισθηματικής εκφρασιμότητας παιδιού, που όπως αναμένεται αποκαλύπτει πολύ ισχυρή συσχέτιση των δύο μεταβλητών.

5.2.2 Συσχέτιση συναισθηματικής έκφρασης παιδιού με τον τύπο της μητέρας

Από την υπάρχουσα ερευνητική γνώση και από τα αποτελέσματα του κεφαλαίου 5.1 σχετικά με την ενσυναίσθηση των παιδιών, αναμένουμε ότι ο τύπος της μητέρας θα συσχετίζεται με τη συναισθηματική εκφρασιτικότητα των παιδιών, κάτι το οποίο θα εξετάσουμε στο παρόν κεφάλαιο.

5.2.2α Μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης συναισθηματικής έκφρασης - τύπου μητέρας

Πίνακας 45. Εκτιμητές μεγέθους επίδρασης στο υπόδειγμα: συναισθηματική εκφρασιτικότητα = $\beta_0 + \beta_1^*$ (τύπος μητέρας) για τη συσχέτιση της συναισθηματικής εκφρασιτικότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο γονέα που αποδίδουν στη μητέρα τους.

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.700	.053	.000
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.258	.212	.225
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	.400	.128	.002
Επιτρεπτική μητέρα	.452	.110	.000

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα μας, η τυπολογία της μητέρας είναι σημαντικός παράγων καθορισμού της συναισθηματικής εκφρασιτικότητας των παιδιών, με τις υποστηρικτικές πιο να μεγαλώνουν κατά κανόνα παιδιά πιο εκφραστικά ως προς τα θετικά συναισθήματα.

5.2.2β Εξέταση συγχυτικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση αναφερόμενου τύπου μητέρας – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού.

Όπως είδαμε παραπάνω και από την προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων, το φύλο του παιδιού φάνηκε να συσχετίζεται ισχυρά με τη συναισθηματική εκφραστικότητα του παιδιού, με τα κορίτσια να δείχνουν μεγαλύτερη εκφραστικότητα, αλλά και με τον αναφερόμενο τύπο γονέα, με τα κορίτσια να αναφέρουν συχνότερα υποστηρικτικές μητέρες από ότι τα αγόρια. Παρακάτω θα εξεταστεί τυχόν συγχυτική/μεσολαβητική επίδραση του φύλου του παιδιού στη διαφανόμενη σχέση μητρικής τυπολογίας με συναισθηματική εκφραστικότητα.

Πίνακας 46 Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: συναισθηματική έκφραση = $\beta_0 + \beta_1i^*(\text{τύπος μητέρας}) + \beta_2^*(\text{φύλο παιδιού})$, για τη συσχέτιση της συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο γονέα που αποδίδουν στη μητέρα τους, λαμβάνοντας υπόψη και το φύλο του παιδιού

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.720	.070	<.001
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	.286	.221	.198
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	.423	.139	.003
Επιτρεπτική μητέρα	.472	.119	<.001
Αγόρι έναντι κορίτσι	-.039	.089	.657

Το φύλο του παιδιού δε φαίνεται να παραμένει ΣΣ όταν συμπεριληφθεί στο υπόδειγμα μαζί με τον τύπο της μητέρας. Συνεπώς μπορεί να υπεισέρχεται συγχυτική επίδραση του φύλου του παιδιού στη σχέση τύπου μητέρας – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού, η οποία θα εξεταστεί με τον έλεγχο Sobel.

Πίνακας 47. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: $\text{loggoddss}(\text{αγόρι vs κορίτσι}) = \beta_0 + \beta_A^*(\text{τύπος μητέρας})$ για τη συσχέτιση του φύλου των παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν οι μητέρες τους σύμφωνα με την αναφορά των παιδιών

Παράμετρος	B	Τυπικό σφάλμα	P
Υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.016	.407	.968
Απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.847	.781	.278
Αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.511	.558	.360

Πίνακας 48. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta B^*(\text{φύλο παιδιού})$ για τη συσχέτιση του φύλου παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα, με τη βαθμολογία συναισθηματικής εκφραστικότητας που συγκεντρώνουν σε ερωτηματολόγια αυτοαναφοράς

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Αγόρι έναντι κορίτσι	-0.057	.090	.526

Κατηγορία αναφοράς: φύλο = κορίτσι

Έλεγχος Sobel:

Υποστηρικτική μητέρα:

$$-0.16*(-0.057)/-0.0572*0.4072+-0.162*0.0902+0.4072*(0.090)^2 = 0.120 \text{ κατ' απόλυτο } < 1.96,$$

ΜΣΣ στο 5% της Ν(0,1)

Απολυταρχική μητέρα:

$$-0.847*(-0.057)/-0.0572*(0.781)^2+-0.8472*(0.021)^2+0.7812*(0.090)^2 = -0.428 \text{ κατ' απόλυτο } <$$

1.96, ΜΣΣ

Αυστηρή μητέρα:

$$-0.511*(-0.057)/-0.0572*0.5582+-0.5112*0.902+0.5882*(0.090)^2 = -0.388 \text{ κατ' απόλυτο } < 1.96,$$

ΜΣΣ

Συνεπώς, το φύλο του παιδιού δε φάνηκε να επιδρά συγχυτικά στη σχέση της μητρικής τυπολογίας με τη συναισθηματική εκφραστικότητα του παιδιού.

Από τα παραπάνω δεδομένα λοιπόν προκύπτει πως τα παιδιά που χαρακτηρίζουν τις μητέρες τους υποστηρικτικές και επιτρεπτικές τείνουν να έχουν μεγαλύτερη συναισθηματική εκφραστικότητα από αυτά που τις χαρακτηρίζουν αυστηρές και απολυταρχικές.

5.2.2γ Εξέταση του φύλου του παιδιού ως τροποποιητή επίδρασης στη σχέση συναισθηματικής έκφρασης – τύπου μητέρας

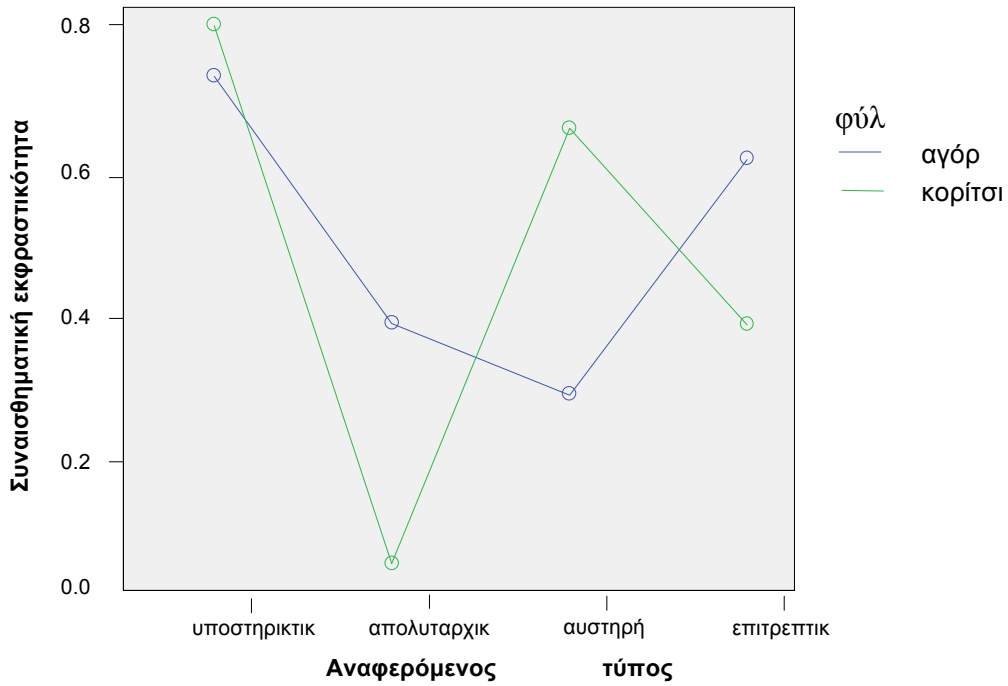
Γνωρίζοντας ότι παρατηρείται διαφορετική συναισθηματική εκφρασιτικότητα ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, καθώς και ότι τα κορίτσια κατά κανόνα χαρακτηρίζουν το μητρικό τύπο διαφορετικά από ότι τα αγόρια, οφείλουμε να εξετάσουμε το ενδεχόμενο η σχέση που ανιχνεύεται ανάμεσα στη μητρική τυπολογία και τη συναισθηματική εκφρασιτικότητα του παιδιού να οφείλεται σε συγχυτική επίδραση του φύλου.

Πίνακας 49. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων στο υπόδειγμα συναισθηματική έκφραση= $\beta_0+\beta_1i^*$ (τύπος μητέρας)+ β_2i^* (φύλο*τύπος μητέρας), για τη συσχέτιση της συναισθηματικής εκφρασιτικότητας παιδιών ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα με τον τύπο γονέα που αναφέρουν για τις μητέρες τους, ανά φύλο παιδιού

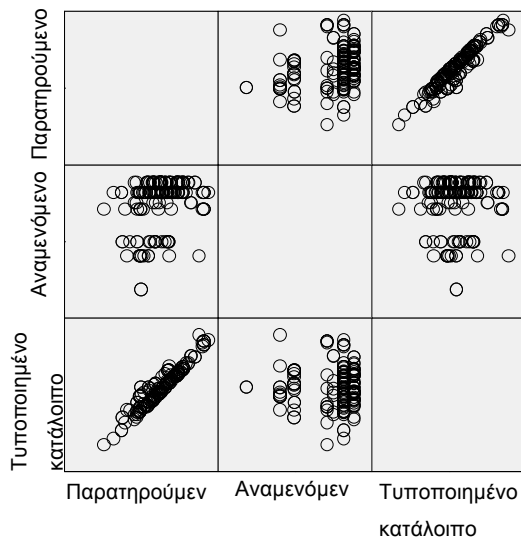
Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	P
Σταθερά	.345	.156	.028
Υποστηρικτική μητέρα έναντι επιτρεπτική μητέρα	.388	.173	.026
Απολυταρχική μητέρα έναντι επιτρεπτική μητέρα	-.309	.426	.469
Αυστηρή μητέρα έναντι επιτρεπτική μητέρα	.256	.252	.312
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [υποστηρικτική έναντι επιτρεπτική μητέρα]	-.066	.107	.537
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [απολυταρχική έναντι επιτρεπτική μητέρα]	.311	.469	.508
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [αυστηρή έναντι επιτρεπτική μητέρα]	-.346	.261	.186
[Αγόρι έναντι κορίτσι] * [επιτρεπτική έναντι επιτρεπτική μητέρα]	.215	.220	.330

Παρατηρούμε ότι ο έλεγχος F δε δείχνει ΣΣ για τον όρο αλληλεπίδρασης μητέρας-φύλου στη σχέση τύπου μητέρας με τη συναισθηματική εκφρασιτικότητα του παιδιού, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι η επίδραση των διάφορων τύπων μητέρας στη συναισθηματική εκφρασιτικότητα των παιδιών δεν είναι διαφορετική για τα αγόρια από ό,τι για τα κορίτσια. Εξετάζοντας τους επιμέρους συντελεστές επιδράσεων των διάφορων τύπων μητέρας χωριστά για αγόρια και κορίτσια (πίνακας 34β), βλέπουμε ότι για τα αγόρια ο τύπος μητέρας που συσχετίζεται με τη μεγαλύτερη συναισθηματική εκφρασιτικότητα είναι η επιτρεπτική μητέρα, και ακολουθούν η υποστηρικτική, η αυστηρή και η απολυταρχική κατά φθίνουσα σειρά, ενώ για τα κορίτσια πρώτες είναι οι υποστηρικτικές και ακολουθούν οι επιτρεπτικές, και ακολουθούν οι αυστηρές και οι απολυταρχικές. Τα παραπάνω απεικονίζονται στο σχήμα 18.

Σχήμα 18. Εκτιμώμενες τιμές συναισθηματικής εκφραστικότητας ως προς τον τύπο της μητέρας ανά φύλο

Σχήμα 19. Στικτόγραμμα τυποποιημένων καταλοίπων προς εκτιμώμενες τιμές συναισθηματικής εκφραστικότητας, στο υπόδειγμα συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta_0 + \beta_1 \cdot \text{τύπος μητέρας} + \beta_2 \cdot (\text{τύπος μητέρας} \cdot \text{φύλο παιδιού})$

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ – ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Από την ανάλυση των δεδομένων μας καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι ο γονεϊκός τύπος επηρεάζει τη συναισθηματική νοημοσύνη, με τον τύπο της μητέρας να σχετίζεται ισχυρά τόσο με την ενσυναίσθηση όσο και με τη συναισθηματική εκφραστικότητα των παιδιών, ενώ ο τύπος του πατέρα φάνηκε να επηρεάζει την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης αλλά όχι της συναισθηματικής εκφραστικότητας στα παιδιά. Το φύλο του παιδιού αναδείχτηκε επίσης ως σημαντικός παράγοντας επιμέρους επιδράσεων, όπως θα αναπτυχθεί αναλυτικότερα στο παρόν κεφάλαιο.

6.1 ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΟΙ ΤΥΠΟΙ ΓΟΝΕΩΝ

6.1.1 Ταύτιση αναφερόμενων τύπων μέσα στην οικογένεια

Όπως είδαμε στο κεφάλαιο τέσσερα, οι αναφερόμενοι τύποι γονέων ταυτίζονται συχνά μέσα στις οικογένειες, με υποστηρικτικές μητέρες να αναφέρονται σε συνδυασμό με υποστηρικτικούς πατέρες, αυστηρές μητέρες με αυστηρούς πατέρες κ.ο.κ, ενώ οι επιτρεπτικές μητέρες συχνότερα αυστηρούς ή επίσης επιτρεπτικούς. Πιθανές ερμηνείες:

α) Τα παιδιά και οι έφηβοι, λόγω ατελούς συναισθηματικής ανάπτυξης, δεν αντιμετωπίζουν τους γονείς τους ως διαφορετικούς, αλλά ως ζευγάρι, και ταυτίζουν τις συμπεριφορές τους (26).

β) Οι γονείς διαλέγουν ομοίους τους ως συντρόφους (όμοιος ομοίω πελάζει) (17).

γ) Λόγω της παρουσίας γνωστών αμφίδρομων σχέσεων εντός της δυναμικής της οικογένειας, τα χαρακτηριστικά του παιδιού επηρεάζουν τον τύπο των γονέων του έτσι ώστε αυτοί να συγκλίνουν (23) (24).

Περαιτέρω φάνηκε στο κεφάλαιο τέσσερα ότι η τάση να αποδίδονται στους γονείς πρότυπα ζευγαρώματος ισχύει περισσότερο για τα αγόρια, καθότι στα κορίτσια δεν ήταν ΣΣ. Αυτό είναι μια ένδειξη ότι οι «τύποι ζευγαριού» που ανιχνεύτηκαν εξαρτώνται περισσότερο από παραμέτρους του παιδιού και λιγότερο από παραμέτρους των γονέων ανεξάρτητα με το παιδί, και θα μπορούσε έτσι να οφείλεται σε

1) συναισθηματική ανωριμότητα και έλλειψη κατανόησης από τη μεριά των αγοριών, που λόγω χαμηλότερης ενσυναίσθησης δεν είναι σε θέση να διακρίνουν λεπτές διαφορές στα κίνητρα και τις προθέσεις των γονιών τους.

2) μικρότερη επίδραση του κοριτσιού στους γονεϊκούς τύπους σε σχέση με το αγόρι, αφού στα αγόρια παραδοσιακά επιτρέπεται μεγαλύτερη διεκδικητικότητα και αυθορμητισμός στα πλαίσια της οικογένειας σε σχέση με τα κορίτσια, στα οποία ευνοείται η παθητικότητα και η συμμόρφωση με τις κοινωνικές νόρμες (98).

6.1.2 Ασυμφωνία αναφερόμενων τύπων γονέα σε σχέση με αυτοαναφορά

Κατά την προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων φάνηκε ότι ο τρόπος που χαρακτηρίζουν τα παιδιά τους γονείς τους διαφέρει σε μεγάλο βαθμό από τον τρόπο που χαρακτηρίζουν οι ίδιοι οι γονείς τους εαυτούς τους ως προς τις διαπαιδαγωγικές τους πρακτικές. Συγκεκριμένα, γονείς και παιδιά είχαν την τάση να συμφωνούν όταν το παιδί χαρακτήριζε το γονέα υποστηρικτικό, ενώ σπάνια οι γονείς έδωσαν στον εαυτό τους το χαρακτηρισμό του απολυταρχικού, αυστηρού ή επιτρεπτικού, ακόμη και αν τα παιδιά τους τους χαρακτήριζαν έτσι.

Αυτή η ασυμφωνία μπορεί να οφείλεται στο σφάλμα κοινωνικώς επιθυμητής αναφοράς (social desirability bias), ειδικά εφόσον η έρευνα έγινε στο σχολικό περιβάλλον (πιθανοί φόβοι για εχεμύθεια και πρόκληση ενοχών στους γονείς). Κατά μια άλλη προσέγγιση μπορεί να θεωρηθεί μια έλλειψη αυτογνωσίας και χαμηλή συναισθηματική νοημοσύνη από πλευράς των γονέων με συνακόλουθη μειωμένη αντίληψη του συναισθηματικού αντίκτυπου που έχουν οι πρακτικές που εφαρμόζουν στα παιδιά τους. Σε κάθε περίπτωση πάντως καταδεικνύει την έλλειψη επικοινωνίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ παιδιών και γονέων, με αναμενόμενες επιζήμιες επιδράσεις στη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών.

Στη συγκεκριμένη μελέτη μας ενδιαφέρει ο τρόπος με τον οποίο η θεωρούμενη από το παιδί γονεϊκή τυπολογία σχετίζεται με την ενσυναίσθησή του, ανεξάρτητα με το ποιά είναι αντικειμενικά η γονεϊκή τυπολογία, με απώτερο στόχο την ανάπτυξη στο μέλλον συγκεκριμένων πρακτικών συμβουλευτικής ψυχολογίας που να καθοδηγούνται από αυτήν ακριβώς την αναφορά του παιδιού. Στο ευρύτερο πλαίσιο της ψυχολογίας της οικογένειας η ασυνέπεια αναφοράς γονεϊκών τύπων από τα μέλη της ίδιας οικογένειας αποτελεί ένα ενδιαφέρον παρέρρημα, αξίζει να ερευνηθεί η επαναληψιμότητα και η αναπαραγωγή του σε άλλες μελέτες, καθώς και οι τυχόν συσχετίσεις της ασυνέπειας αυτής με άλλα με χαρακτηριστικά των ατόμων και της οικογένειας.

6.2 ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗ

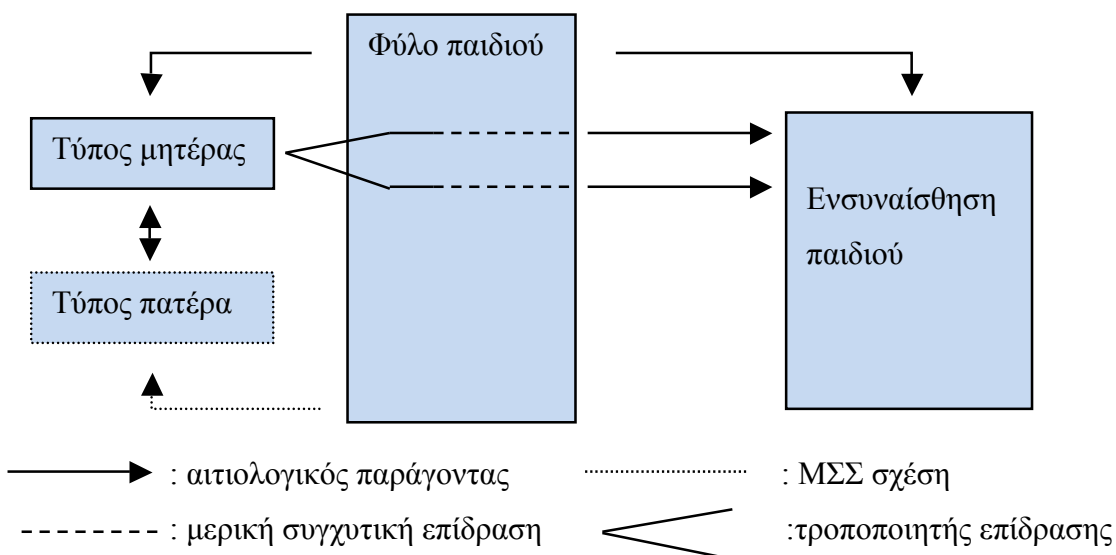
Οι αιτιολογικές, μεσολαβητικές και τροποποιητικές επιδράσεις μεταξύ αναφερόμενου τύπου γονέα, φύλου παιδιού και ενσυναίσθησης παιδιού μπορούν να αποδοθούν σχηματικά κατά το σχήμα 16.

Σε σχέση με τις ερευνητικές μας υποθέσεις, τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων του δείγματος έδειξαν ότι

1) Ανάμεσα σε Ελληνόπουλα διγονεϊκών οικογενειών ηλικίας 8 ετών, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια που αναφέρουν ότι οι μητέρες τους υιοθετούν υποστηρικτική μητρική τυπολογία έχουν κατά μέσο όρο υψηλότερες βαθμολογίες ενσυναίσθησης σε σχέση με παιδιά ίδιων δημογραφικών χαρακτηριστικών που αναφέρουν ότι η μητέρες τους ακολουθούν άλλους τύπους διαπαιδαγώγησης, σε ΣΣ βαθμό.

2) Από τα υπάρχοντα δεδομένα δεν προέκυψε ΣΣ διαφορά στην αναμενόμενη βαθμολογία ενσυναίσθησης ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια Ελληνόπουλα διγονεϊκών οικογενειών που χαρακτήρισαν τους πατέρες τους υποστηρικτικούς με τη μέθοδο της αυτοαναφοράς σε σχέση με τα παιδιά ίδιων δημογραφικών χαρακτηριστικών που ανέφεραν ότι οι πατέρες τους εκδηλώνουν κάποιον από τους άλλους τύπους διαπαιδαγώγησης.

Σχήμα 20: Προτεινόμενο μονοπάτι επιδράσεων μεταξύ φύλου παιδιού, τύπου γονέα και ενσυναίσθησης

6.2.1 Φύλο και ενσυναίσθηση

Η επίδραση του φύλου στην ενσυναίσθηση είναι από χρόνια αναγνωρισμένη και επιβεβαιώνεται και από τα δικά μας δεδομένα (73) (29). Είναι εδραιωμένο στην έρευνα γύρω από την ενσυναίσθηση και τη συναισθηματική νοημοσύνη ότι τα κορίτσια έχουν κατά κανόνα υψηλότερη ενσυναίσθηση από τα αγόρια. Η διαφορά αυτή δε είναι εντονότερη κατά την όψιμη παιδική και εφηβική ηλικία. Η παρατήρηση αυτή έχει μέχρι σήμερα αποδοθεί από διάφορες θεωρίες είτε κυρίως σε βιολογικούς παράγοντες όπως τα διακριτά νευρωνικά κυκλώματα μεταξύ αγοριών και κοριτσιών (99) και διαφορετική πορεία συναισθηματικής ανάπτυξης (100), είτε κυρίως σε κοινωνιολογικούς-ψυχολογικούς παράγοντες που σχετίζονται με τις διαφορετικές προσδοκίες και πρακτικές των γονέων ανάλογα με το φύλο του παιδιού και που θα αναλυθούν εκτενέστερα παρακάτω, κατά την ερμηνεία της επίδρασης του φύλου στη σχέση της ενσυναίσθησης με τη γονεϊκή τυπολογία ως τροποποιητικού ή συγχυτικού παράγοντα.

6.2.2 Η επίδραση της γονεϊκής τυπολογίας στην ενσυναίσθηση των παιδιών

Σε γενικές γραμμές η επίδραση του τύπου της μητέρας στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης του παιδιού φάνηκε καθολικά πολύ πιο σημαντική από την επίδραση του πατέρα. Επιπλέον, η διαφορετική επίδραση κάθε τύπου μητέρας δε φάνηκε να τροποποιείται σε ΣΣ βαθμό από τον τύπο του πατέρα μέσα στην οικογένεια (βλ 5.1.2δ). Τα αποτελέσματα αυτά επικυρώνουν στον Ελλαδικό χώρο τα συμπεράσματα πληθώρας μελετών σύμφωνα με τις οποίες η μητέρα είναι κυρίως υπεύθυνη για την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών εντός της οικογένειας (101) (102) και κατά κανόνα γνωρίζει καλύτερα από τον πατέρα τι συμβαίνει στις ζωές των παιδιών τους (100). Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν και με τη σύγχρονη έρευνα στην παραδοσιακή δομή της Ελληνικής οικογένειας, που θέλει τη μητέρα υπεύθυνη της συναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών, και τον πατέρα απόμακρο και με περιορισμένη συναισθηματική έκφραση (15) (103) (104). Συνεπώς, η κρατούσα αντίληψη του ανδρικού προτύπου στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς (105) υπαγορεύει στους άνδρες να περιορίζουν τις συναισθηματικές τους αντιδράσεις και να δίνουν μικρή σημασία στην ανάπτυξη και την κατανόηση του συναισθηματικού κόσμου. Τα αγόρια, εκπληρώνοντας αυτό το πρότυπο, αφήνουν τις συναισθηματικές τους δεξιότητες ακαλλιέργητες, γεγονός που αντανακλάται στις χαμηλότερες βαθμολογίες ενσυναίσθησης.

Στη μελέτη μας η πλειοψηφία του γονεϊκού τύπου αναφοράς ήταν ο υποστηρικτικός γονέας. Αυτό συμφωνεί με τα ευρήματα της μέχρι σήμερα έρευνας σε μεσο- και μικρο- αστικές οικογένειες όπως αυτές που αποτελούν το δείγμα μας με βάση τα δημογραφικά στοιχεία (106) (107).

Από την ανάλυση των δεδομένων εύκολα φαίνεται ότι τα παιδιά που αναφέρουν υποστηρικτικούς γονείς παρουσίασαν σημαντικά πιο υψηλή ενσυναίσθηση από τα παιδιά που ανέφεραν διαφορετικούς τύπους γονέα. Το αποτέλεσμα αυτό συμφωνεί με προηγούμενες αναφορές για αυξημένη ενσυναίσθηση σε παιδιά γονιών που επιδεικνύουν ανεκτικότητα, συναισθηματική υποστήριξη και συχνή επιβράβευση (64) (108) (109). Στην προσπάθεια ερμηνείας της περαιτέρω διάταξης των γονεϊκών τύπων ανάλογα με την ενσυναίσθηση των παιδιών που τους αναφέρουν, βλέπουμε διαφορά στο πρότυπο επίδρασης των τύπων πατέρα – μητέρας. Σε ότι αφορά τις μητέρες, οι αυστηρές οδηγούν σε μικρότερες βαθμολογίες στην

κλίμακα ενσυναίσθησης. Για τους πατέρες, τα χειρότερα αποτελέσματα (με παρόμοιο μέγεθος επίδρασης) προκύπτουν όταν ο πατέρας είναι απολυταρχικός, το οποίο φάνηκε να περιορίζει περισσότερο την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού από το να είναι η μητέρα απολυταρχική, ενώ το να είναι η μητέρα αυστηρή σχετίζεται με τη χαμηλότερη ενσυναίσθηση από τους τύπους μητέρας και από τον αυστηρό πατέρα. Αυτό συμβαδίζει με την καθιερωμένη ανάληψη ρόλων στο συλλογικό ασυνείδητο της ελληνικής κοινωνίας αλλά και γενικά στις δυτικές κοινωνίες, που σμιλεύοντας το γονεϊκό πρότυπο με βάση τους καθιερωμένους ρόλους των δύο φύλων περιμένει από τον πατέρα να θέτει τους κανόνες με δίκαιο και διδακτικό τρόπο, και από τη μητέρα να είναι συμβιβαστική, τρυφερή και να επιβλέπει την τήρησή τους (18) (104) (110) (111). Από τα δεδομένα μας φαίνεται ότι ο χειρότερος δυνατός συνδυασμός γονέων ως προς την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού είναι αυτός που καταλύει τις παραπάνω επιταγές, δηλαδή αυτός του απολυταρχικού πατέρα με την αυστηρή μητέρα (βλ 5.1.2^ε και Παράρτημα, πίνακας Π9).

6.2.3 Τροποποιητική επίδραση του φύλου στη σχέση τύπου γονέα – ενσυναίσθησης παιδιού

Και πάλι σύμφωνα με το κεφάλαιο πέντε, από τα δεδομένα προκύπτει ύπαρξη τροποποιητικής επίδρασης του φύλου του παιδιού στη σχέση πατρικής τυπολογίας με την ενσυναίσθηση: Ο υποστηρικτικός τύπος πατέρα συσχετίστηκε με υψηλότερα επίπεδα ενσυναίσθησης στα κορίτσια, ενώ φάνηκε να έχει μικρή επίδραση στην ενσυναίσθηση των αγοριών, οδηγώντας μας σε ένα εκ των δύο συμπερασμάτων, δηλαδή ότι είτε τα κορίτσια απαντούν πιο ενεργά από ότι τα αγόρια στην εκδήλωση υποστήριξης από τον πατέρα, σε συμφωνία με το ψυχοδυναμικό υπόστρωμα του συνδρόμου της Ηλέκτρας κατά τη φάση της παιδικής λανθάνουσας σεξουαλικότητας (4), είτε ότι τα κορίτσια που έχουν υψηλότερη ενσυναίσθηση έχουν μεγαλύτερη επίδραση στη διαμόρφωση του γονεϊκού τύπου του πατέρα και τον βοηθούν να αναλάβει υποστηρικτικό πρότυπο (112), σε σχέση με τα αγόρια που στο ανώτερο τεταρτημόριο επιπέδου ενσυναίσθησης έχουν πολύ χαμηλότερες βαθμολογίες από τις αντίστοιχες των κοριτσιών.

Αντιθέτως, όταν ο πατέρας είναι αυστηρός, η κατεύθυνση της σχέσης αλλάζει. Ο αυστηρός τύπος πατέρα δείχνει την τάση να αυξάνει την ενσυναίσθηση του κοριτσιού και να μειώνει την ενσυναίσθηση του αγοριού. Φαίνεται λοιπόν η επιβολή τιμωρίας και περιορισμού από πλευράς του πατέρα να γίνεται καλύτερα ανεκτή από τα κορίτσια που πιθανώς τη θεωρούν ως αναγκαία πράξη διαπαιδαγώγησης που δείχνει το ενδιαφέρον του πατέρα για την ανάπτυξή τους, ενώ από τα αγόρια που τη θεωρούν ως πράξη ανταγωνισμού και εχθρότητας, και αντίστοιχα να επηρεάζει την ανάπτυξη της ενσυναίσθησής τους.

Τα παραπάνω βρίσκονται σε συμφωνία με τα ευρήματα της έρευνας για τις διαφορές της διαπαιδαγώγησης των γονιών σε σχέση με το φύλο: Τα τελευταία χρόνια βρέθηκε ότι οι γονείς ακολουθούν στερεοτυπικές τροποποιήσεις των συμπεριφορών διαπαιδαγώγησης τους διαφέρουν ανάλογα με το φύλο του παιδιού, και επιβραβεύουν διαφορετικές συμπεριφορές ως βέλτιστες και αποδεκτές ανάλογα με το φύλο του παιδιού, με αποτέλεσμα αγόρια και κορίτσια να αντιδρούν διαφορετικά στις γονεϊκές πρακτικές (113). Έτσι, παραδοσιακά ασκείται μικρότερος έλεγχος στα αγόρια σε προσπάθεια ανάπτυξης ανεξαρτησίας και διεκδικητικότητας

από μικρή ηλικία, ενώ τα κορίτσια εξασκούνται πιο πολύ στην παθητικότητα, τη συνέπεια και τη συμμόρφωση, ειδικά από τους πατέρες (98) (114).

Σε ότι αφορά στις μητέρες, η επίδραση του τύπου μητέρας είναι πιο σημαντική από ότι του τύπου πατέρα τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια, με τον υποστηρικτικό τύπο να σχετίζεται και πάλι με υψηλότερο βαθμό ενσυναίσθησης. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο από τη μεγαλύτερη ενασχόληση της μητέρας στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών. Αξίζει όμως επιπλέον να σημειωθεί ότι πιθανώς η διαφορά αυτή να οφείλεται εν μέρει στην παρατήρηση των ερευνών του προγράμματος «Καλλιρρόη» στον Ελλαδικό χώρο, σύμφωνα με τους οποίους οι υποστηρικτικές μητέρες φάνηκαν να παρουσιάζουν τις κεντρικές ιδιότητες του υποστηρικτικού γονέα σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι πατέρες (104).

Επιπλέον, οι διάφοροι τύποι επιδρούν διαφορετικά στα αγόρια από ότι στα κορίτσια (βλ. σχήμα 14): Τα αγόρια που ανέφεραν πιο συχνά ότι οι μητέρες τους υιοθετούν αυστηρό ή απολυταρχικό τύπο διαπαιδαγώγησης είχαν το χαμηλότερο επίπεδο ενσυναίσθησης, ενώ τα αγόρια που ανέφεραν επιτρεπτικές ή υποστηρικτικές μητέρες είχαν το υψηλότερο. Αντίθετα, τα κορίτσια που ανέφεραν υποστηρικτικές μητέρες είχαν σαφώς υψηλότερο επίπεδο ενσυναίσθησης και ακολουθούν σε φθίνουσα σειρά οι απολυταρχικές, αυστηρές και επιτρεπτικές μητέρες. Κατ' αντιστοιχία με τους πατέρες, το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να ερμηνευτεί στα πλαίσια αποτελεσμάτων της ψυχολογικής έρευνας σύμφωνα με τα οποία τα αγόρια αντιστέκονται σε υιοθεσία μη παραδοσιακών ως προς το φύλο διαπαιδαγωγικών πρακτικών αντιπαλεύουν το επικρατές πρότυπο της ανεκτικής, γλυκομίλητης μητέρας (115).

Αντίθετα με ό,τι ισχύει για τα αγόρια, ο επιτρεπτικός τύπος μητέρας φάνηκε να συσχετίζεται με ιδιαίτερα χαμηλή ενσυναίσθηση στα κορίτσια. Μπορούμε να αποδώσουμε αυτήν την τάση σε ψυχοδυναμικούς μηχανισμούς εντός της οικογένειας όπως η αναίρεση της μεγαλύτερης ενασχόλησης των εμπλεκόμενων μητέρων με τη συναισθηματική ανάπτυξη του κοριτσιού (116), και η πιο τραυματική επίδραση της αδιαφορίας που συνοδεύει τις επιτρεπτικές μητέρες στα ίδιου φύλου κορίτσια από ότι στα αγόρια (117). Τέλος, τα κορίτσια φάνηκε να ανέχονται αρκετά τον αυστηρό τύπο μητέρας (όπως και πατέρα) πολύ καλύτερα από τα αγόρια, με ενσυναίσθηση χαμηλότερη μεν από αυτήν που χαρακτηρίζει τις υποστηρικτικές μητέρες, αλλά

υψηλότερη από αυτή που φάνηκε να συνοδεύει απολυταρχικές και επιτρεπτικές μητέρες.

Σε σύνοψη των παραπάνω, φαίνεται ότι γενικά τα αγόρια έχουν την τάση να περιορίζονται συναισθηματικά πιο εύκολα από ότι τα κορίτσια όταν οι γονείς είναι αυστηροί, με τη διαφορά να γίνεται πιο έντονη αναφορικά με τις αυστηρές μητέρες, ενώ η συνύπαρξη με υποστηρικτικό γονέα φαίνεται να έχει την ικανότητα να προωθήσει την ενσυναίσθηση στα κορίτσια αλλά όχι στα αγόρια. Επιπλέον, τα αγόρια δέχονται με θετικό αντίκτυπο στη συναισθηματική τους ανάπτυξη τους επιτρεπτικούς γονείς, ενώ τα κορίτσια οδηγούνται σε χαμηλότερο βαθμό ενσυναίσθησης, ειδικά με τους επιτρεπτικούς πατέρες, με τη διαφορά αυτή να οφείλεται πιθανώς στην εκπλήρωση των ρόλων των φύλων στα πλαίσια της οικογένειας .

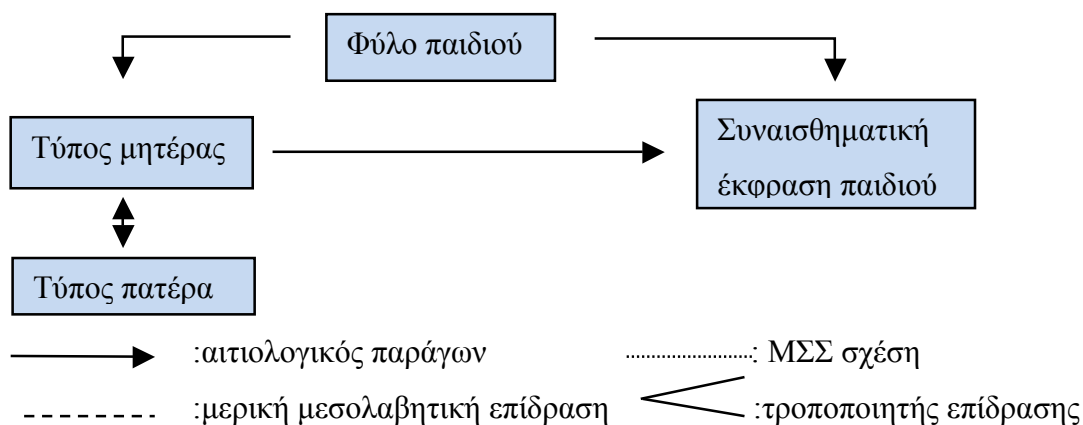
6.3 ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΦΡΑΣΗ

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης των δεδομένων μας από το κεφάλαιο πέντε, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα για τη συναισθηματική εκφρασιμότητα των παιδιών σε σχέση με τις αρχικές μας ερευνητικές υποθέσεις:

1) Τα παιδιά που αναφέρουν μητέρες που ανήκουν στον υποστηρικτικό τύπο μητέρας χαρακτηρίζονται συχνότερα από θετική συναισθηματική εκφρασιμότητα σε σχέση με τα παιδιά που αναφέρουν άλλους τύπους μητέρας.

2) Τα παιδιά που αναφέρουν υποστηρικτικού τύπου πατέρες σε αδρή ανάλυση φαίνεται να χαρακτηρίζονται από υψηλότερη συναισθηματική εκφρασιμότητα· περαιτέρω ανάλυση μεσολαβητικών επιδράσεων όμως αποδεικνύει ότι πρόκειται για πλασματική συσχέτιση, με τον τύπο μητέρας να δρα ως συγχυτικός παράγοντας.

Σχήμα 21: Τύπος μητέρας, τύπος πατέρα, φύλο παιδιού και συναισθηματική έκφραση

6.3.1. Φύλο και συναισθηματική έκφρασιμότητα

Στο κεφάλαιο τέσσερα είδαμε σχηματική διαφορά στην κατανομή της συναισθηματικής εκφρασιμότητας μεταξύ αγοριών και κοριτσιών, η οποία δεν αποτυπώθηκε στο στατιστικό έλεγχο, πιθανώς λόγω χαμηλότερης ισχύος της απαραμετρικής δοκιμασίας Mann-Whitney. Παρόμοια απουσία σημαντικών διαφορών μεταξύ των δύο φύλων κατά την προσπάθεια κατασκευής υποδειγμάτων για τους καθοριστές της συναισθηματικής νοημοσύνης καταγράφηκε από τους Strayer & Roberts (10), παρά τους διαφορετικούς μηχανισμούς κοινωνικοποίησης και

έκφρασης συναισθήματος σε αγόρια και κορίτσια όπως έχει αναπτυχθεί σε εμπειρικές και περιγραφικές αναλύσεις (40) (114) (115). Εξάλλου, θα περίμενε ίσως κανείς σημαντικά θετικότερη συναισθηματική εκφραστικότητα στα κορίτσια, λόγω της υψηλότερης ενσυναίσθησης που τα χαρακτηρίζει, αφού η υψηλότερη ενσυναίσθηση έχει συσχετιστεί με πιο σπάνια και λιγότερο έντονα επεισόδια θυμού και άλλων αρνητικών συναισθημάτων (1) (54). Από την άλλη όμως, όπως αναφέρθηκε ήδη στο κεφάλαιο 6.2, τα κορίτσια αναμένεται από τους γονείς να βιώνουν τα συναισθήματα που προκύπτουν από υψηλότερη ενσυναίσθηση πιο εσωτερικά, με αποτέλεσμα μικρότερη συχνότητα έκφρασης τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών συναισθημάτων· έτσι θα μπορούσε να ερμηνεύεται η μικρότερη διακύμανση στη συναισθηματική εκφραστικότητα που χαρακτηρίζει τα κορίτσια. Πιθανώς η αδυναμία ποσοτικής περιγραφής αυτών των διαφορών να οφείλεται σε πολλαπλές διαπλεκόμενες επιδράσεις που δύσκολα μπορούν να εκτιμηθούν από απλά μαθηματικά υποδείγματα.

6.3.2. Η επίδραση της γονεϊκής τυπολογίας στη συναισθηματική εκφραστικότητα των παιδιών

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα του κεφαλαίου πέντε, τα μητρικά χαρακτηριστικά διαπαιδαγώγησης των παιδιών φαίνεται να παίζουν πολύ σημαντικότερο ρόλο από τα πατρικά χαρακτηριστικά τόσο στη συναισθηματική έκφραση όσο και στην ενσυναίσθηση, κάτι το οποίο αποδίδεται στον κυρίαρχο ρόλο της μητέρας και την περιθωριοποίηση του πατέρα κατά τη συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών στον Ελλαδικό χώρο όπως αναπτύχθηκε εκτενώς στο κεφάλαιο 6.2.

Το στυλ διαπαιδαγώγησης που διαλέγει η κάθε μητέρα φάνηκε να επηρεάζει σημαντικά τη συναισθηματική εκφραστικότητα των παιδιών. Συγκεκριμένα, τα παιδιά που χαρακτήρισαν τις μητέρες τους υποστηρικτικές χαρακτηρίζονταν κατά μέσο όρο από πιο θετική συναισθηματική εκφραστικότητα, ενώ η έκφραση συναισθήματος ήταν πλέον περισιγμένη όταν οι γονείς ήταν απολυταρχικοί. Τα αποτελέσματα αυτά συμφωνούν με τις ήδη υπάρχουσες έρευνες για το ρόλο της οικογένειας στην ψυχική ανάπτυξη του παιδιού (25) (47) (118). Θεωρείται ότι ο συνδυασμός αυθαίρετης άσκησης ελέγχου και χαμηλού επιπέδου στοργής που χαρακτηρίζει τον απολυταρχικό γονέα (βλ. σχήμα 1 και σελ 14) οδηγεί το παιδί σε υψηλά επίπεδα θυμού, αγανάκτησης και απογοήτευσης, με αποτέλεσμα τη συχνή

έκφραση αρνητικών συναισθημάτων. Αντιθέτως, η διαπαιδαγώγηση από υποστηρικτικό γονέα φαίνεται να οδηγεί στην ανάπτυξη και έκφραση κυρίως θετικών συναισθημάτων, μέσα από μηχανισμούς ευόδωσης της συναισθηματικής ωρίμανσης σε ένα θερμό και ενθαρρυντικό περιβάλλον (10).

6.3.3 Τροποποιητική επίδραση του φύλου στη σχέση τύπου γονέα – συναισθηματικής εκφραστικότητας παιδιού

Κατά την αξιολόγηση του φύλου ως τροποποιητικού παράγοντα στην παραπάνω συσχέτιση της υποστηρικτικής μητέρας με υψηλή θετική συναισθηματική εκφραστικότητα και της απολυταρχικής μητέρας κυρίως με αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα, δεν προέκυψε ΣΣ αλληλεπίδραση. Παρατηρήθηκε όμως γραφικά μια ομοιόμορφα αρνητική συναισθηματική αντίδραση των αγοριών στις αυστηρές και απολυταρχικές μητέρες, ενώ τα κορίτσια επηρεάζονται αρνητικά από τις απολυταρχικές και όχι τόσο από τις αυστηρές μητέρες. Σαν σχόλιο στα παραπάνω θα λέγαμε ότι εφόσον οι δύο τύποι μητέρων χαρακτηρίζονται κοινώς από χαμηλή αυτονομία του παιδιού αλλά διαφέρουν ως προς την έκφραση στοργής, από το δείγμα μας υπάρχουν ενδείξεις ότι στην Ελληνική οικογένεια η συναισθηματική εκφραστικότητα των κοριτσιών γίνεται αρνητική κυρίως σε αντίδραση σε μια εχθρική μητέρα, ενώ το συναίσθημα των αγοριών επηρεάζεται αρνητικά όταν οι μητέρες περιορίζουν την αυτονομία τους και δεν εξαρτάται τόσο καίρια από το επίπεδο στοργής που αυτές εκφράζουν. Η τάση παρατηρήθηκε και στην ενσυναίσθηση των αγοριών, επίσης είχε τις χαμηλότερες τιμές για τις απολυταρχικές και αυστηρές μητέρες.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ – ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Στην παρούσα μελέτη έγινε προσπάθεια για συσχέτιση του τύπου του γονέα με τη συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών. Βρέθηκε στατιστικά σημαντική συσχέτιση του τύπου της μητέρας με την ενσυναίσθηση και τη συναισθηματική εκφραστικότητα αγοριών και κοριτσιών που φοιτούν σε σχολεία της Αθήνας και έχουν ηλικία 14-15 έτη, με τροποποιητική επίδραση του φύλου του παιδιού στη σχέση ενσυναίσθησης και μητρικού τύπου. Σύμφωνα με τα δεδομένα μας, τα παιδιά που ανέφεραν ότι οι μητέρες τους ακολουθούν τον υποστηρικτικό τύπο διαπαιδαγώγησης έναντι άλλων τύπων παρουσιάζουν κατά μέσο όρο υψηλότερες βαθμολογίες ενσυναίσθησης και θετικής συναισθηματικής εκφραστικότητας, τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια. Για τα αγόρια η μέση βαθμολογία ενσυναίσθησης ήταν ελάχιστη όταν ανέφεραν ότι οι μητέρες τους είναι αυστηρές, ενώ για τα κορίτσια όταν ανέφεραν ότι οι μητέρες τους είναι επιτρεπτικές.

Από τα κυριότερα πλεονεκτήματα της συγκεκριμένης μελέτης είναι ότι αποτελεί εντελώς πρωτότυπη έρευνα για τον Ελλαδικό χώρο, που θα ρίξει φως στις σχέσεις Ελλήνων γονέων με τα παιδιά τους, και ανοίγει το δρόμο για την περαιτέρω μελέτη και ίσως την αναθεώρηση της επίδρασης των κοινωνικώς αποδεκτών γονεϊκών τύπων και συμπεριφορών στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών στη χώρα μας. Πρόκειται για την πρώτη τέτοια προσπάθεια που λαμβάνει υπ' όψη τις αντιλήψεις του παιδιού για τον τρόπο διαπαιδαγώγησης που ακολουθούν οι γονείς του. Επιπλέον, κατά την ανάλυση των δεδομένων γίνεται απόπειρα να εξεταστούν οι έννοιες όχι αποκομμένες από το περίπλοκο πλαίσιο όπου διαμορφώνονται, αλλά εξετάζοντας τους ενδο-οικογενειακούς παράγοντες που τις επηρεάζουν και τον ιστό των μεταξύ τους αλληλεπιδράσεων. Ακόμη, η χρήση ερωτηματολογίων όχι απλώς μεταφρασμένων στα Ελληνικά αλλά προσαρμοσμένων στην ελληνική πραγματικότητα αποτελεί σπάνιο πλεονέκτημα για τη εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων.

Εξάλλου, από τη διερεύνηση των δεδομένων προκύπτουν στοιχεία για το απτό στο χώρο της συμβουλευτικής ψυχολογίας θέμα της έλλειψης επικοινωνίας και κατανόησης μεταξύ των γενεών της ελληνικής οικογένειας, όπως καταμαρτυράται από χαμηλά ποσοστά ασυμφωνίας μεταξύ αναφερόμενου τύπου γονέα από τους ίδιους τους γονείς και από τα παιδιά τους. Παρότι αποτελεί ένα παρεύρημα της

συγκεκριμένης ανάλυσης, φαίνεται να είναι ένα στοιχείο σημαντικό να επισημανθεί και να μελετηθεί με πιο εντατικό τρόπο, τόσο από σκοπιά επιστημονική όσο και με στόχο τις τυχόν ενδεικνυόμενες τροποποιήσεις της καθ' ημέρα πράξης στα ιατρεία οικογενειακής συμβουλευτικής.

Εξετάζοντας διεξοδικά τα χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ερευνητικής εργασίας είμαστε αναγκασμένοι να αναγνωρίσουμε κάποιες αδυναμίες: Ενώ θα ήταν ενδιαφέρον αν υπήρχαν στοιχεία για τη σειρά γέννησης του παιδιού μέσα στην οικογένεια, που καθώς έχει φανεί από άλλες έρευνες είναι ένας από τους παράγοντες που παίζουν ρόλο στην ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, τέτοια στοιχεία δεν έχουν καταγραφεί. Επιπλέον, ο περιορισμός του δείγματος σε «υποψιασμένους» γονείς από διευθυντές δεκτικούς σε ερευνητικές πρωτοβουλίες της παιδοψυχολογίας οδηγεί πιθανώς τη σκέψη στην αξιολόγηση του σφάλματος «εθελοντή» (healthy volunteer bias) – ταυτόχρονα όμως μπορούμε με σχετική ασφάλεια να πούμε ότι οι γονείς που αναζητούν τη συνδρομή του ψυχολόγου και οι διευθυντές που υποστηρίζουν τη λειτουργία κέντρων συμβουλευτικής ψυχολογίας στα σχολεία τους είναι τουλάχιστον τόσο υποψιασμένοι, και επομένως τα συμπεράσματα μπορούν με ασφάλεια να γενικευτούν τουλάχιστον σε αυτούς τους πληθυσμούς. Θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον η διεξαγωγή αντίστοιχης έρευνας σε μεγαλύτερη εμβέλεια ώστε να περιλαμβάνονται ημιαστικοί και αγροτικοί πληθυσμοί διαφόρων ηλικιών, καθώς και μη ακέραιες οικογένειες, με στόχο την επιβεβαίωση των παραπάνω αποτελεσμάτων και την εξαγωγή συμπερασμάτων που θα μπορούσαν να κατευθύνουν πιθανές παρεμβάσεις για την ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης στα παιδιά και τους εφήβους.

Από την πλευρά της ανάλυσης, με μεγαλύτερο δείγμα θα αυξανόταν η ισχύς για τη διερεύνηση αλληλεπιδράσεων και συγχυτικών/μεσολαβητικών επιδράσεων, ειδικά κατά τη μελέτη των συγκεκριμένων κατηγορικών μεταβλητών με πολλά επίπεδα· ακόμη, η προσέγγιση των κατανομών T και Z από τα στατιστικά ελέγχου συγχυτικών επιδράσεων (μέθοδος διαφοράς συντελεστών, μέθοδος Sobel αντίστοιχα) θα ήταν πιο εύρωστη. Επιπλέον, η βαθμολογία ενσυναίσθησης είναι διατάξιμη κατηγορική μεταβλητή που αντιμετωπίστηκε ως συνεχής, μια πρακτική που ενώ είναι δόκιμη, κάθιστά τους παραμετρικούς στατιστικούς ελέγχους λιγότερο εύρωστους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. **Eisenberg, N and Miller, PA.** The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*. 1987, 101, pp. 91-119.
2. **Petrides K.V., Furnham A., Frederickson.** Trait emotional intelligence. *The psychologist*. 2004, Vol. 10, 17, pp. 574-577.
3. **Piaget, J.** *The psychology of the child*. London : Routledge and Kegan Paul, 1966.
4. **Freud, S.** *Beyond the pleasure principle*. New York : Norton, 1920/1975.
5. **Bruner, J.** Organization of early skilled action. *Child Development*. 1973, 44, pp. 1-11.
6. **Amato, P., Rivera, F.** Parental involvement and children's behavior problems. *Journal of marriage and the family*. 1999, 61, pp. 375-384.
7. **Baumrind, D.** The influence of parenting style on adolescent competence and substance abuse. *Journal of Early Adolescence*. 1991, 11, pp. 56-95.
8. **Boyatzis, RE, Goleman, D and Rhee, KS.** *Clustering competence in emotional intelligence*. San Francisco : John Willey & Sons, Inc, 2000. pp. 343-362.
9. **Α, Μαριδάκη-Κασσωτάκη.** *Σύγχρονες απόψεις για τη σκέψη του παιδιού*. Αθήνα : Γρηγορη, 1997.
10. **Strayer, J and Roberts, W.** Children's anger, emotional expressiveness, and empathy: Relations with parent's empathy, emotional expressiveness, and parenting practices. [ed.] Blackwell. *Social development*. 2004, Vol. 2, 13, pp. 229-254.
11. **Boyum, L. and Parke, R.** The role of family emotional expressiveness in the development of children's social competences. *Journal of marriage and the family*. 1995, 57, pp. 593-608.
12. **Kalliopuska, M.** Relation between children's and parent's empathy. *Psychological reports*. 1984, 54, pp. 295-299.
13. **Μπάρτζου, Μ.** *Τυπολογία της οικογένειας και θεωρία του νου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας*. Αθήνα : Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2007.
14. **Μουσούρου, Α.** *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα : Guttenberg, 2005.

15. **Κατάκη, Χ.** *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1998.
16. **Μουσούρου, Α.** *Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας*. Αθήνα : Gutenberg, 1993.
17. **Κατάκη, Χ.** *Το μωβ υγρό*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1995.
18. **Maridaki-Kassotaki, A.** Understanding fatherhood in Greece: Father's involvement in child care. *Psicologia: Teoria e Pesquisa*. 2000, Vol. 3, 16, pp. 213-219.
19. **Skynner, R.** *Οικογενειακές υποθέσεις. Ένας οδηγός για καλύτερες και υγιέστερες ανθρώπινες σχέσεις*. [trans.] Α Παπασταύρου. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 1997.
20. **Flouri, E.** Parental interest in children's education, children's self-esteem and locus of control, and later educational attainment: twenty-six year follow up of the 1970 British Birth Cohort. *British Journal of Educational Psychology*. 2006, 76, pp. 41-55.
21. **Baumrind, D.** Rearing competent children. [ed.] W Damon. *Child development today and tomorrow*. San Francisco : Jossey Bass, 1989.
22. **Baldwin, L.** Socialization and the parent-child relationship. *Child development*. 1948, 19, pp. 127-136.
23. **Grusec, J. and Goodnow, J.** Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental psychology*. 1994, 30, pp. 4-19.
24. **Parke, R. and Buriel, R.** Socialization in the family: ethnic and ecological perspectives. [book auth.] N (Ed.) Eisenberg. [ed.] W. and Damon. *Handbook of Child Psychology*. 5. New York : Wiley, 1998, Vol. 3, pp. 463-552.
25. **Baumrind, D.** Effective parenting during early adolescent transition. [ed.] P. and Hetherington, M. Cowan. *Family transitions*. Hillsdale : Erlbaum, 1991, pp. 111-164.
26. **Denham, S.** *Emotional development in young children*. New York : Guilford Press, 1998.
27. **Διαμαντόπουλος, Α.** *Αισθάνομαι - η ψυχή στην οικογένεια*. Αθήνα : Ναύπακτος, 1995.

28. **Darlling, N. and Steinberg, L.** Parenting style as a context: An integrative model. *Psychological Bulletin*. 1993, 113, pp. 487-496.
29. **Baumrind, D.** *Κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών*. Αθήνα : Gutenberg, 2000.
30. **Robinson, C.C., Mandleco, B., Olsen, S.F., Hart, C.H.** The Parenting Styles and Dimensions Questionnaire (PSQD). [book auth.] B.F., Touliatos, J., Holden, G.W. (Eds) Perlmutter. *Handbook of family measurement techniques*. Thousand Oaks : Sage, 2001.
31. **Kotchanska, G., Kuczynski, L., Radke-Yarrow, M.** Correspondance between mother's self-reported and observed child-rearing practices. *Child development*. 1989, 60, pp. 56-63.
32. **Maccoby, E.E. and Martin, J.A.** Socialization in the context of family: Parent-child interaction. [book auth.] E.M. (ed) Heatherington. [ed.] P.H. (series ed) Mussen. *Handbook of child psychology*. New York : Wiley, 1983, Vol. 4.
33. **Querido, J.G., Warner, T.D. and Eyberg, S.M.** Parenting styles and child behavior in African-American families of preschool children. *Journal of clinical child and adolescent psychology*. 2002, 31, pp. 272-277.
34. **Bowlby, J.** *Attachment and Loss*. New York : Basic Books, 1973. Vol. 2.
35. **Ainsworth, M.D.S., et al.** *Patterns of attachment: A psychological study of the Strange Situation*. Hillsdale : Erlbaum, 1978.
36. **Simpson, J.A. and Roles, W.S.** *Attachment theory and close relationships*. New York : Guilford Press, 1998.
37. **Tamis-LeMonda, C.S. and Cabrera, N. (eds).** *Handbook of father involvement: Multidisciplinary perspectives*. Mahwah : Erlbaum, 2002.
38. **Russel, G.** *The changing role of fathers*. s.l. : Open University Press, 1983.
39. **Lamb, M.E., et al.** Paternal behavior in humans. *American zoologist*. 1985, 25, pp. 883-894.
40. **Bem, S.L.** Gender schema theory: A cognitive account for sex typing. *Psychological Bulletin*. 1981, 88, pp. 354-364.
41. **Satir, V.** *Peoplemaking*. Palo Alto : Science and behavior books , 1972.
42. **Ντράκωρς, Ρ. και Σολτζ, Β.** *Το παιδί - μια νέα αντιμετώπιση*. [trans.] Ι. Καββαδά. Αθήνα : Γλάρος, 1979.

43. Το φαινόμενο του εκφοβισμού (θύτες και θύματα) στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Ποιος είναι ο ρόλος της διαπαιδαγώγησης του πατέρα;. **Γιοβαζόλιας, Κουρκούτας και Μητσοπούλου**. Ρέθυμνο : s.n., 2007. 11ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας της ΕΛΨΕ.
44. **Belsky, J.** The determinants of parenting: A process model. *Child development*. 1984, 55, pp. 83-96.
45. **Cassidy, J. et al.** Family-peer connections: The roles of emotional expressiveness within the family and children's understanding of emotions. *Child development*. 1992, 63, pp. 603-618.
46. *Τυπολογία του Έλληνα γονέα*. **Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Α και συν.** s.l. : Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης , 2008. Από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή-Φύλο, εκπαίδευση και επιλογές.
47. **Gottman, J.** *Η συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα, 2000.
48. **Hyson, M.C.** *The emotional development of young children. Building an emotion-centered curriculum* . New York : Teachers College press, 1994.
49. **Thorndike, E.** Intelligence and its uses. *Harper's magazine*. 1920, 140, pp. 227-235.
50. **Gardner, H.** *Multiple intelligences: The theory in practice* . New York : Basic Books , 1983.
51. **Salovey, P. and Mayer, J.D.** Emotional intelligence. *Imagination, cognition and personality*. 1990, Vol. 3, 9, pp. 185-211.
52. **Petrides, K.V. and Furnham, A.** Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European journal of personality*. 2001, 15, pp. 425-448.
53. **Bar-on, R.** *Bar-on emotional quotient inventory: Technical manual*. Toronto : Health systems , 1997.
54. **Boyatzis, R.E, Goleman, D., Rhee, K.S.** Clustering competence in emotional intelligence. [book auth.] R. and Parker, J.D.A. (eds) Bar-on. *The handbook of emotional intelligence*. San Francisco : John Willey & sons, inc , 2000, pp. 343-362.
55. **Mayer J.D., Caruso D., Salovey P.** Selecting a measure of emotional intelligence - the case of ability scales. [book auth.] R. and Parker, J.D. (eds) Bar-on.

The handbook of emotional intelligence . San Fransciso : John Willey & Sons, Inc , 2000.

56. **Ciarrochi J.V., Chan A.Y.C., Caputi P.** A critical evaluation of the emotional intelligence concept. *Personality and individual differences*. 2000, 28, pp. 593-561.

57. **Σταλίκας, Α. και Χαμόδρακα, Α.** *Η ενσυναίθηση*. Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα , 2004.

58. **Chessic, R.D.** Empathy in psychotherapy and psychoanalysis. *Journal of the American academy of psychoanalysis*. 1998, 26, pp. 487-502.

59. **Duan, C. and Hill, C.E.** The current state of empathy research. *Journal of counseling psychology*. 1996, 43, pp. 261-274 .

60. **Mehrabian, A. and Epstein, N.** A measure of emotional empathy. *Journal of personality*. 1972, 40, pp. 525-543 .

61. **Stotland, H.E.** *Empathy and birth order. Some experimental explorations*. Nebraska : Lincoln university of Nebraska press, 1971.

62. **Goleman, D.** *Η συναισθηματική νοημοσύνη* . Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα , 1997.

63. **Feshbach, N.D.** Empathy in children: Some theoretical and empirical considerations. *The counseling psychologist*. 1975, 5, pp. 25-30.

64. **Zahn-Waxler, C., Robinson, J.L., Emde, R.N.** The development of concern for others. *Developmental psychology*. 1992, 28, pp. 1038-1047 .

65. **Bernadette-Shapiro, S., et al.** Father participation in childcare and the development of empathy in sons: an empirical study. *Family therapy*. 1996, 23, pp. 77-93.

66. **Lazarus, R.** *Emotion and adaptation*. New York : Oxford university press, 1991.

67. **Oatley, K.** *Emotions: A brief history*. Malden : Blackwell, 2004.

68. **Kennedy-Moore, E. and Watson, J.C.** *Expressing Emotion. Myths, realities, and therapeutic strategies*. . s.l. : The Guilford press, 1999.

69. **Thompson, R. and Calkins, S.** The double-edged sword: Emotional regulation of children at risk. *Development and psychopathology*. 1996, 8, pp. 163-182.

70. **Harberstadt, A.** Socialization of expressiveness: Family influences in particular and a model in general. [book auth.] R. and Rime, B. (eds) Feldman. *Fundamentals of non-verbal behavior*. New York : Cambridge university press, 1991.
71. **Frederickson, B.L.** The value of positive emotions. *American scientist*. 2003, 91, pp. 330-335.
72. **Kavanah, D.J.** Recent developments in expressed emotion and schizophrenia. *British journal of psychiatry*. 1992, 160, pp. 601-603.
73. **Brody, L. and Hall, J.A.** Gender and emotion. [book auth.] M. and Haviland, J. (eds) Lewis. *Handbook of emotions* . New York : Guilford press , 1993.
74. **Kafetzios, K. and Zampetakis, L.** Emotional intelligence and job satisfaction: Testing the mediatory role of positive and negative affect on work. *Personality and individual differences*. 2008, 44, pp. 710-720.
75. **Gallo, L.C., and Matthews, K.A.** Understanding the association between socioeconomic status and physical health: do negative emotions play a role? *Psychol Bull*. 2003, Vol. 1, 129, pp. 10-51.
76. **Mikolajczak, M., Luminet, O., Menil, C.** Predicting resistance to stress: incremental validity of trait emotional intelligence over alexithymia and optimism. *Psicothema*. 2006, 18 suppl, pp. 79-88.
77. **Ferketich, A.K. and Binkley, P.F.** Psychological distress and cardiovascular disease: results from the 2002 National Health Interview Survey. *Eur Heart J*. 2005, Vol. 18, 26, pp. 1923-9.
78. **Bryant, B.K.** An index of empathy for children and adolescents. *Child development*. 1982, 53, pp. 413-425.
79. **Halberstadt, A.G., Cassidy, J., Stifter, C.A., Parke, R.D., Fox, N.A.** Self-expressiveness within the family: Psychometric support of a new measure. *Psychological assessment*. 1995, 7, pp. 93-103.
80. **Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Κ.** Τυπολογία του Έλληνα πατέρα με βάση τον τρόπο διαπαιδαγώγησης των παιδιών του. *Επιστήμες Αγωγής*. Υπό δημοσίευση.
81. **Weisberg, S.** *Applied linear regression* . New York : Wiley, 1985.
82. **Neter, J., Kutner, M.H., Nachtsheim, C., Wasserman, W.** *Applied linear regression models*. Chicago : Irwin , 1996.

83. **Neter, J., Wasserman, W., Kutner, M.H.** *Applied linear statistical models: Regression, analysis of variance and experimental designs*. New York : McGraw-Hill, 1996.
84. **Harrel, F.E. Jr.** *Regression modelling strategies*. s.l. : Springer-Verlag, 2001.
85. **Collett, D.** *Modelling survival data in medical research*. s.l. : Chapman&Hall.
86. **Pawitan, Y.** *In all likelihood*. s.l. : Oxford university press, 2001.
87. **Fears, T.R. et al.** A reminder of the fallibility of the Wald statistic. *The American statistician*. 1996, 50, pp. 226-7.
88. **Agresti, A.** *Categorical data analysis*. New York : Wiley, 2002. p. 232.
89. **Sobel, M.E.** Asymptotic intervals for indirect effects in structural equations models. [book auth.] S. (ed) Leinhardt. *Sociological methodology*. San Fransisco : Jossey-Bass, 1982, pp. 290-312.
90. **Goodman, L.A.** On the exact variance of products. *Journal of the Americal Statistical Association*. 1960, 55, pp. 708-713.
91. **Aroian, L.A.** The probability function of the product of two normally distributed variables. *Annals of mathematical statistics*. 1944/1947, 18, pp. 265-271.
92. **McKinnon, D.P., Warsi, G., Dwyer, J.H.** A simulation study of mediated effect measures. *Multivariate behavioral research*. 1995, Vol. 3, 30.
93. **Baron, R.M. and Kenny, D.A.** The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of personality and social psychology*. 1986, 51, pp. 1173-1182.
94. **McKinnon, D.P., Lockwood, C.M., Hoffman, J.M., West, S.G., Sheets, V.** A comparison of methods to test mediation and other intervening variable effects. *Psychological methods*. 7, pp. 83-104.
95. **Hoyle, R.H. and Kenny, D.A.** Sample size, reliability and tests of statistical mediation. [book auth.] R. (ed) Hoyle. *Statistical strategies for small sample research*. Thousand Oaks : Sage publications, 1999.
96. **Preacher, K.J. and Hayes, A.F.** SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects on simple mediation models. *Behavioral research Methods, Instruments, & Computers*. 2004, Vol. 4, 36, pp. 717-731.

97. **Shrout, P.E. and Bolger, N.** Mediation in experimental and nonexperimental studies: New procedures and recommendations. *Psychological methods*. 2002, Vol. 4, 7, pp. 422-445.
98. **Ruble, D.A., and Martin, C.L.** Gender development. [book auth.] W. and Eisenberg, N. (Eds) Damon. *Handbook of Child Psychology*. New York : Wiley, 1998, Vol. 3, pp. 933-1016.
99. **Schulte-Ruther, M., Markowitz, H.J., Shah, N.J., Fink, G.R., Piefke, M.** Gender differences in brain networks supporting empathy. *Neuroimage*. 2008, Vol. 1, 42, pp. 393-403.
100. **Bumpus, M.F., Crouter, A.C., McHale, S.M.** Parental autonomy granting during adolescence: Exploring gender differences in context. *Developmental psychology*. 2001, 37, pp. 163-173.
101. **Renk, K., Roberts, R., Roddenberry, A., Luick, M., Hillhouse, S., Meehan, C., Oliveros, A., Phares, V.** Mothers, fathers, gender role, and time parents spend with their children. *Sex roles*. 2003, 48, pp. 305-315.
102. **Lamb, M.E.** *The role of the father in child development*. New York : Wiley, 1997.
103. **Δεληγιάννη-Κουϊμτζή Β., Μαζηρίδου Ε., Κιοσέογλου Γ.** Οι προσδοκίες των γονέων για τις ταυτότητες φύλου στο οικογενειακό πλαίσιο. *Επιστημονική Επετηρίδα Τμήματος Ψυχολογίας, Τόμος Ε'*. Θεσσαλονίκη : Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, 2003. pp. 189-211.
104. **Γωνίδα Ε., Δεληγιάννη Β., Κιοσέογλου Γ., Ψάλτη Α., Κουϊμτζή Ε., Ζαφειρόπουλος Κ.** *Εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των εφήβων: Διερεύνηση των αντιλήψεων στα θέματα ισότητας των δύο φύλων της Ελληνικής σχολικής κοινότητας (μαθητές/τριες, εκπαιδευτικοί, γονείς)*. Θεσσαλονίκη : Υπηρεσία Δημοσιευμάτων ΑΠΘ, 2008.
105. **Riggs, J.M.** Mandates for mothers and fathers: Perceptions of breadwinners and care givers. *Sex roles*. 1997, 37, pp. 565-580.
106. **Hart, B., and Risley, T.S.** *Meaningful differences in the everyday experiences of young American children* . Baltimore : Brookes, 1995.
107. **Holden, G.W.** *Parents and the dynamics of child rearing* . Boulder : Westview Press, 1997.

108. **Dunn, J. and Brown, J.R.** Affect expression in the family, children's understanding of emotions, and their interactions with others. *Merril-Palmer quarterly*. 1994, 40, pp. 120-137.

109. **Dix, T.** The affective organization of parenting. Adaptive and maladaptive processes. *Psychological Bulletin*. 1991, 110, pp. 3-25.

110. **Booth, A. and Amato, P.** Parental gender role nontraditionallism and offspring outcomes. *Journal of marriage and the family*. 1994, 56, pp. 865-877.

111. *Ταυτότητες φύλου και επιλογές ζωής: Τελική έκθεση. Δεληγιάννη, Β., Σακκά, Δ., Ψάλτη, Α., Φρόση, Λ., Αρκουμάνη, Σ., Στογιαννίδου, Α., Συγκολλίτου, Ε.* Θεσσαλονίκη : Τμήμα ψυχολογίας, ΑΠΘ και Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, Υπουργείο Παιδείας, 2000.

112. **Eccles, J.S., Freedman-Doan, C., Frome, P., Jacobs, J., Yoon, K.S.** Gender-role socialization in the family: A longitudinal approach. [book auth.] T. and Trautner, M. (Eds) Eckes. *The developmental social psychology of gender*. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2000.

113. **Hetherington, E.M., and Parke, R.D.** *Child Psychology: A contemporary viewpoint* . US : McGraw-Hill, 1999.

114. **Hill, J.P., and Lynch, M.E.** The intensification of gender-related role expectations during early adolescence. [book auth.] J. and Petersen, A.C. (Eds) Brooks-Gunn. *Girls at puberty: Biological and psychosocial perspectives*. New York : Plenum , 1983.

115. **Bussey, K. and Bandura, A.** Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review*. 1999, 106, pp. 676-713.

116. **Leaper, C.** The social construction and socialization of gender. [book auth.] P.H., and Scholnick, E.K. (Eds) Miller. *Toward a feminist developmental psychology*. New York : Routledge Press, 2000, pp. 127-152.

117. **Collins, W.A., and Russel, G.** Mother-child and father-child relationship in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*. 1991, 11, pp. 99-136.

118. **Kagitcibasi, C.** Social norms and authoritarianism: A Turkish-American comparison. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1970, 16, pp. 444-451.

119. **Strayer, J. and Roberts, W.** Facial and verbal measures of children's emotions and empathy. *International Journal of behavioral development*. 1989, 20, pp. 627-649.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας Π1. Απόλυτες συχνότητες τύπων πατέρα, τύπων μητέρας και φύλου παιδιού στο δείγμα

		Value Label	N
τύπος πατέρα	1	υποστηρικτικός	120
	2	απολυταρχικός	9
	3	αυστηρός	24
	4	επιτρεπτικός	21
τύπος μητέρας	1	υποστηρικτικός	117
	2	Απολυταρχικός	9
	3	Αυστηρός	22
	4	Επιτρεπτικός	26
Φύλο	1	Αγόρι	91
	2	Κορίτσι	83

Πίνακας Π2. Levene's Test of Equality of Error Variances

Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης

Ανεξάρτητη μεταβλητή: τύπος πατέρα

F	BE1	BE2	P
.652	7	170	.712

Πίνακας Π3. Levene's Test of Equality of Error Variances

Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης.

Ανεξάρτητη μεταβλητή: τύπος πατέρα, τύπος πατέρα*φύλο

F	BE1	BE2	P
.892	7	170	.514

Πίνακας Π4. Levene's Test of Equality of Error Variances

Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης.

Ανεξάρτητη μεταβλητή: τύπος μητέρας

F	BE1	BE2	P
1.210	7	170	.300

Πίνακας Π5. Levene's Test of Equality of Error Variances

Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης

Ανεξάρτητη μεταβλητή: τύπος μητέρας, φύλο

F	BE1	BE2	P
1.150	7	171	.334

Πίνακας Π6. Levene's Test of Equality of Error Variances

Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης

Ανεξάρτητη μεταβλητή: τύπος μητέρας, τύπος μητέρας*φύλο

F	BE1	BE2	P
1.147	7	170	.336

Πίνακας Π7. Lack of Fit Tests.

Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα παιδιού

Ανεξάρτητες μεταβλητές: Τύπος πατέρα, φύλο

Πηγή	Λθροισμα τετραγώνων	BE	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Καλή εφαρμογή	.679	3	.226	1.559	.201	.027
Κατάλοιπα	24.090	166	.145			

Πίνακας Π8. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων

Εξαρτημένη μεταβλητή: Βαθμολογία ενσυναίσθησης παιδιού

Ανεξάρτητες μεταβλητές: τύπος μητέρας (υποστηρικτική: mother=1, απολυταρχική: mother=2, αυστηρή: mother=3), τύπος πατέρα (υποστηρικτικός: father=1, απολυταρχικός: father=2, αυστηρός: father=3), φύλο και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις

Parameter	B	Std. Error	T	Sig ($\alpha=0.05$)	95% CI		Partial Eta Squared	Noncent Parameter	Observed Power ($\alpha=0.05$)
					Lower Bound	Upper Bound			
Intercept	10.000	2.527	3.957	.000	5.007	14.993	.094	3.957	.976
[mother=1]	4.000	2.826	1.416	.159	-1.583	9.583	.013	1.416	.290
[mother=2]	2.000	4.377	.457	.648	-6.649	10.649	.001	.457	.074
[mother=3]	-1.000	4.377	-.228	.820	-9.649	7.649	.000	.228	.056
[father=1] * [mother=1]	1.214	1.379	.881	.380	-1.510	3.938	.005	.881	.141
[father=1] * [mother=2]	1.000	4.377	.228	.820	-7.649	9.649	.000	.228	.056
[father=1] * [mother=3]	4.667	3.861	1.209	.229	-2.961	12.294	.010	1.209	.225
[father=1] * [mother=4]	3.200	2.990	1.070	.286	-2.708	9.108	.008	1.070	.186
[father=2] * [mother=1]	-2.000	3.791	-.528	.599	-9.490	5.490	.002	.528	.082
[father=2] * [mother=2]	.000	4.377	.000	1.000	-8.649	8.649	.000	.000	.050
[father=2] * [mother=3]	-1.000	5.055	-.198	.843	-10.987	8.987	.000	.198	.054
[father=2] * [mother=4]	2.000	3.263	.613	.541	-4.446	8.446	.002	.613	.093
[father=3] * [mother=1]	.250	1.787	.140	.889	-3.281	3.781	.000	.140	.052
[father=3] * [mother=2]	.000	5.055	.000	1.000	-9.987	9.987	.000	.000	.050
[father=3] * [mother=3]	9.000	5.055	1.781	.077	-9.987	18.987	.021	1.781	.424
[father=3] * [mother=4]	3.750	3.095	1.212	.228	-2.366	9.866	.010	1.212	.226
[φύλο=1] * [father=1] * [mother=1]	-2.337	.752	-3.109	.002	-3.822	-.852	.060	3.109	.871
[φύλο=1] * [father=1] * [mother=2]	-2.250	3.095	-.727	.468	-8.366	3.866	.003	.727	.112
[φύλο=1] * [father=1] * [mother=3]	-3.667	1.930	-1.900	.059	-7.480	.147	.023	1.900	.471
[φύλο=1] * [father=1] * [mother=4]	.467	1.994	.234	.815	-3.472	4.406	.000	.234	.056
[φύλο=1] * [father=2] * [mother=1]	1.000	5.055	.198	.843	-8.987	10.987	.000	.198	.054
[φύλο=1] * [father=3] * [mother=1]	-3.583	2.420	-1.481	.141	-8.364	1.198	.014	1.481	.313
[φύλο=1] * [father=3] * [mother=3]	-8.000	3.915	-2.043	.043	-15.736	-.264	.027	2.043	.528
[φύλο=1] * [father=3] * [mother=4]	.250	3.095	.081	.936	-5.866	6.366	.000	.081	.051
[φύλο=1] * [father=4] * [mother=1]	2.200	2.038	1.080	.282	-1.826	6.226	.008	1.080	.189
[φύλο=1] * [father=4] * [mother=3]	1.000	5.055	.198	.843	-8.987	10.987	.000	.198	.054
[φύλο=1] * [father=4] * [mother=4]	-1.000	3.263	-.306	.760	-7.446	5.446	.001	.306	.061

Κατηγορίες αναφοράς: φύλο = κορίτσι, πατέρας = επιτηρητικός, μητέρα = επιτηρητική

Πίνακας Π9. Εκτιμητές μεγέθους επιδράσεων

Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα παιδιού

Ανεξάρτητες μεταβλητές: Τύπος πατέρα(υποστηρικτικός: father=1, απολυταρχικός: father=2, αυστηρός: father=3, επιτρεπτικός: father=4),, τύπος μητέρας (υποστηρικτική: mother=1, απολυταρχική: mother=2, αυστηρή: mother=3, επιτρεπτική: mother=4),, φύλο, και οι μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις

Παράμετρος	B	Τυχαίο σφάλμα	t	p	95% όρια αξιοπιστίας	
					Κάτω όριο	Άνω όριο
[mother=1]	.523	.200	2.614	.010	.127	.919
[mother=2]	-.394	.612	-.644	.521	-1.603	.816
[mother=3]	-.092	.530	-.174	.862	-1.139	.955
[mother=4]	.008	.374	.020	.984	-.733	.748
[father=1]	.430	.483	.889	.376	-.526	1.386
[father=2]	-.068	.483	-.141	.888	-1.024	.888
[father=3]	.649	.459	1.415	.159	-.258	1.556
[gender=1] * [mother=1] * [father=1]	-.359	.529	-.678	.499	-1.405	.688
[gender=1] * [mother=1] * [father=2]	.209	.643	.324	.746	-1.064	1.481
[gender=1] * [mother=1] * [father=3]	-.485	.566	-.856	.393	-1.605	.635
[gender=1] * [mother=1] * [father=4]	.964	.332	2.904	.004	.308	1.620
[gender=1] * [mother=2] * [father=1]	-.005	.483	-.011	.992	-.961	.951
[gender=1] * [mother=2] * [father=2]	1.283	.684	1.877	.063	-.069	2.635
[gender=1] * [mother=3] * [father=1]	.188	.755	.249	.804	-1.306	1.681
[gender=1] * [mother=3] * [father=3]	-.546	.740	-.738	.462	-2.008	.917
[gender=1] * [mother=3] * [father=4]	.205	.749	.273	.785	-1.277	1.686
[gender=1] * [mother=4] * [father=1]	.357	.365	.977	.330	-.366	1.080
[gender=1] * [mother=4] * [father=3]	.214	.459	.467	.641	-.693	1.121
[gender=1] * [mother=4] * [father=4]	-.312	.483	-.645	.520	-1.268	.644
[gender=2] * [mother=1] * [father=1]	-.163	.530	-.307	.759	-1.211	.885
[gender=2] * [mother=1] * [father=2]	.939	.744	1.261	.209	-.534	2.411
[gender=2] * [mother=1] * [father=3]	-.682	.545	-1.250	.213	-1.760	.397
[gender=2] * [mother=3] * [father=1]	.478	.755	.633	.528	-1.016	1.971
[gender=2] * [mother=3] * [father=2]	.608	.891	.682	.496	-1.155	2.371
[gender=2] * [mother=3] * [father=3]	-.186	.878	-.212	.833	-1.923	1.551

Κατηγορίες αναφοράς: φύλο = κορίτσι, τύπος μητέρας = επιτρεπτική, τύπος πατέρα = επιτρεπτικός

Πίνακας Π10. Στατιστικός έλεγχος κανονικότητας κατανομής συναισθηματικής εκφραστικότητας ανά τύπο μητέρας

Τύπος μητέρας	Kolmogorov-Smirnov(a)		
	Στατιστικό	BE	P
Συναισθηματική υποστηρικτική εκφραστικότητα	.055	110	.200(*)
απολυταρχική	.282	7	.098
αυστηρή	.184	19	.090
επιτρεπτική	.148	24	.188

* This is a lower bound of the true significance.

Πίνακας Π11. Στατιστικός έλεγχος κανονικότητας κατανομής συναισθηματικής έκφραστικότητας ανά τύπο πατέρα

Τύπος πατέρα	Kolmogorov-Smirnov(a)			Shapiro-Wilk		
	Στατιστικό	BE	P	Στατιστικό	BE	P
Συναισθηματική υποστηρικτική εκφραστικότητα	.050	111	.200(*)	.990	111	.564
απολυταρχική	.213	9	.200(*)	.902	9	.264
αυστηρή	.160	22	.150	.911	22	.049
επιτρεπτική	.159	18	.200(*)	.938	18	.264

* This is a lower bound of the true significance.

Πίνακας Π12. Παλινδρόμηση τύπου πατέρα στο φύλο του παιδιού (μεσολαβητική/συγγυτική επίδραση φύλου παιδιού στην επίδραση τύπου πατέρα σε ενσυναίσθηση)

	B	Τυπικό σφάλμα	Wald	BE	P	Exp(B)
father			1.583	3	.663	
father(1)	-.237	.446	.284	1	.594	.789
father(2)	.223	.785	.081	1	.776	1.250
father(3)	.241	.574	.177	1	.674	1.273
Constant	.000	.408	.000	1	1.000	1.000

Πίνακας Π13. Παλινδρόμηση τύπου μητέρας στο φύλο του παιδιού (μεσολαβητική/συγγυτική επίδραση φύλου παιδιού στην επίδραση τύπου μητέρας σε ενσυναίσθηση)

	B	Τυπικό σφάλμα	Wald	BE	P	Exp(B)
mother			2.406	3	.493	
mother(1)	-.016	.407	.002	1	.968	.984
mother(2)	-.847	.781	1.178	1	.278	.429
mother(3)	-.511	.558	.839	1	.360	.600
Constant	.000	.365	.000	1	1.000	1.000

Πίνακας Π14. Έλεγχοι κανονικότητας για βαθμολογία ενσυναίσθησης

	Kolmogorov-Smirnov(a)		
	Κριτήριο	Βαθμοί ελευθερίας (B.E.)	P
βαθμολογία ενσυναίσθησης (bryant)	.093	179	.001

a Έλεγχος Lilliefors

Πίνακας Π15. Έλεγχοι κανονικότητας για βαθμολογία ενσυναίσθησης ανά φύλο

	φύλο	Kolmogorov-Smirnov(a)		
		Κριτήριο	Βαθμοί ελευθερίας	P
βαθμολογία ενσυναίσθησης (bryant)	αγόρι	.149	93	<.001
	κορίτσι	.107	86	.017

a Έλεγχος Lilliefors

Πίνακας Π16 Έλεγχοι κανονικότητας για τη θετική συναισθηματική εκφραστικότητα

	Kolmogorov-Smirnov(a)		
	κριτήριο	B.E.	P
Θετική συν. εκφραστικότητα	.093	165	.001

a Έλεγχος Lilliefors

Πίνακας Π17 Έλεγχοι κανονικότητας για την αρνητική συναισθηματική εκφραστικότητα

	Kolmogorov-Smirnov(a)		
	κριτήριο	B.E.	P
Αρνητική συν. εκφραστικότητα	.079	173	.011

a Έλεγχος Lilliefors

Πίνακας Π18 Έλεγχοι κανονικότητας για τη συναισθηματική εκφραστικότητα

	Kolmogorov-Smirnov		
	Κριτήριο	B.E.	P
Συναισθηματική εκφραστικότητα	.044	162	.200

Πίνακας Π19 Έλεγχος κανονικότητας κατανομής συναισθηματικής εκφραστικότητας ανά φύλο

	φύλο	Kolmogorov-Smirnov(a)			Shapiro-Wilk		
		Κριτήριο	B.E.	P	Κριτήριο	B.E.	P
Συναισθηματική εκφραστικότητα	Αγόρι	.088	85	.100	.965	85	.020
	κορίτσι	.095	77	.085	.979	77	.234

Πίνακας Π20 Έλεγχος ομοσκεδαστικότητας για συναισθηματική εκφραστικότητα ανά φύλο παιδιού

Κριτήριο Levene	B.E.1	B.E.2	P
12.318	1	160	.001

Πίνακας Π21. Ποσοστά συμφωνίας παιδιών – γονέων για τον τύπο πατέρα

Αναφερόμενος τύπος πατέρα (από παιδί)	Αυτοαναφερόμενος τύπος πατέρα				N
	Υποστ/ικός	Αυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρ/κος	
Υποστηρικτικός n	83	6	31	7	127
% του τύπου πατέρα (από παιδί)	65.4%±	4.7%	24.4%	5.5%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου πατέρα	68.6%§	75.0%	72.1%	53.8%	68.6%
Αυταρχικός n	6	0	3	0	9
% του τύπου πατέρα (από παιδί)	66.7%	.0%±	33.3%	.0%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου πατέρα	5.0%	.0%§	7.0%	.0%	4.9%
Αυστηρός n	16	1	4	4	25
% του τύπου πατέρα (από παιδί)	64.0%	4.0%	16.0%±	16.0%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου πατέρα	13.2%	12.5%	9.3%§	30.8%	13.5%
Επιτρεπτικός n	16	1	5	2	24
% του τύπος πατέρα (από παιδί)	66.7%	4.2%	20.8%	8.3%±	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου πατέρα	13.2%	12.5%	11.6%	15.4%§	13.0%
N	121	8	43	13	185
% του τύπου πατέρα (από παιδί)	65.4%	4.3%	23.2%	7.0%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου πατέρα	100%	100%	100%	100%	100%

§Ποσοστό επί των πατέρων χαρακτηρίζουν τους εαυτούς τους με κάποιον γονεϊκό τύπο και τα παιδιά τους τους χαρακτηρίζουν με τον ίδιο τύπο.

±Ποσοστό επί του τύπου που δίνουν τα παιδιά στους πατέρες τους που συμφωνεί με την ιδέα που έχουν οι πατέρες για τους εαυτούς τους.

Πίνακας Π22. Έλεγχος Kendall για το ποσοστό συμφωνίας αναφοράς τύπου πατέρα από παιδιά ηλικίας 15 ετών σε σχέση με αυτοαναφορά

N	T (c) του Kendall	P
185	.009	.850

Πίνακας Π23. Ποσοστά συμφωνίας αναφοράς παιδιών και αναφοράς μητέρων για τον τύπο μητέρας

Αναφερόμενος τύπος μητέρας (από παιδί)	Αυτοαναφερόμενος τύπος μητέρας				N
	Υποστηρικτικός	Αυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρ/κός	
Υποστ/ικός n	87	2	28	5	122
% του τύπου μητέρας (από παιδί)	71.3%±	1.6%	23.0%	4.1%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου μητέρας	64.0%§	66.7%	73.7%	55.6%	65.6%
Αυταρχικός n	7	0	2	1	10
% του τύπου μητέρας (από παιδί)	70.0%	.0%±	20.0%	10.0%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου μητέρας	5.1%	.0%§	5.3%	11.1%	5.4%
Αυστηρός n	20	0	3	1	24
% του τύπου μητέρας (από παιδί)	83.3%	.0%	12.5%±	4.2%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου μητέρας	14.7%	.0%	7.9%§	11.1%	12.9%
Επιτρ/κός n	22	1	5	2	30
% του τύπου μητέρας (από παιδί)	73.3%	3.3%	16.7%	6.7%±	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου μητέρας	16.2%	33.3%	13.2%	22.2%§	16.1%
N	136	3	38	9	186
% του τύπου μητέρας (από παιδί)	73.1%	1.6%	20.4%	4.8%	100%
% του αυτοαναφερόμενου τύπου μητέρας	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100%

§Ποσοστό επί των μητέρων που χαρακτηρίζουν τον εαυτό τους με κάποιο τύπο, που και τα παιδιά τους τις χαρακτηρίζουν με τον ίδιο τύπο

±Ποσοστό επί του τύπου που δίνουν τα παιδιά στους πατέρες τους που συμφωνεί με την ιδέα που έχουν οι πατέρες για τους εαυτούς τους

Πίνακας Π22. Έλεγχος Kendall για το ποσοστό συμφωνίας αναφοράς τύπου μητέρας από παιδιά ηλικίας 15 ετών σε σχέση με αυτοαναφορά

N	T (c) του Kendall	P
186	-0.026	.540

Πίνακας Π23. Πίνακας ANOVA- Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο (F)	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	36.002(b)	3	12.001	.845	.471	.231
Σταθερά	11666.658	1	11666.658	821.360	<.001	1.000
Τύπος πατέρα	36.002	3	12.001	.845	.471	.231
Κατάλοιπα	2471.510	174	14.204			
Σύνολο	33877.000	178				
Διορθωμένο σύνολο	2507.511	177				

* α = .05, R 2 = .014 (Διορθωμένο R 2 = -.003)

Πίνακας Π24. Ποσοστά συμφωνίας τύπου πατέρα και μητέρας εντός της ίδιας οικογένειας όπως αναφέρονται από παιδιά ηλικίας 15 ετών που κατοικούν στην Αθήνα

Τύπος μητέρας (από παιδί)	Τύπος πατέρα (από παιδί)				N
	Υποστηρικτικός	Απολυταρχικός	Αυστηρός	Επιτρεπτικός	
Υποστηρικτικός n	93	3	12	15	123
% του τύπου μητέρας	75.6%	2.4%	9.8%	12.2%	100%
% του τύπου πατέρα	73.2%	33.3%	48.0%	62.5%	66.5%
Απολυταρχικός n	6	2	1	1	10
% του τύπου μητέρας	60.0%	20.0%	10.0%	10.0%	100%
% του τύπου πατέρα	4.7%	22.2%	4.0%	4.2%	5.4%
Αυστηρός n	14	1	6	3	24
% του τύπου μητέρας	58.3%	4.2%	25.0%	12.5%	100%
% του τύπου πατέρα	11.0%	11.1%	24.0%	12.5%	13.0%
Επιτρεπτικός n	14	3	6	5	28
% του τύπου μητέρας	50.0%	10.7%	21.4%	17.9%	100%
% του τύπου πατέρα	11.0%	33.3%	24.0%	20.8%	15.1%
N	127	9	25	24	185
% του τύπου μητέρας	68.6%	4.9%	13.5%	13.0%	100%
% του τύπου πατέρα	100%	100%	100%	100%	100%

Πίνακας Π25. Πίνακας ANOVA Υπόδειγμα: ενσυναίσθηση= $\beta_0 + \beta_1 \cdot (\text{τύπος πατέρα}) + \beta_2 \cdot (\text{φύλο παιδιού})$

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο (F)	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	201.440(b)	4	50.360	3.778	.006	.884
Σταθερά	11478.797	1	11478.797	861.132	.000	1.000
Τύπος πατέρα	55.155	3	18.385	1.379	.251	.362
Φύλο	165.439	1	165.439	12.411	.001	.939
Κατάλοιπα	2306.071	173	13.330			
Σύνολο	33877.000	178				
Διορθωμένο σύνολο	2507.511	177				

* Με $\alpha = 0.05$, $R^2 = .080$ (διορθωμένο $R^2 = .059$)

Πίνακας Π26. Πίνακας ANOVA - Εξαρτημένη Μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο F	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	255.226(b)	7	36.461	2.752	.010	.904
Σταθερά	11182.337	1	11182.337	844.031	.000	1.000
Πατέρας	47.223	3	15.741	1.188	.316	.315
φύλο * πατέρας	219.225	4	54.806	4.137	.003	.914
Κατάλοιπα	2252.285	170	13.249			
Σύνολο	33877.000	178				
Διορθωμένο σύνολο	2507.511	177				

* $\alpha = .05$, $R^2 = .102$ (Διορθωμένο $R^2 = .065$)**Πίνακας Π27. Πίνακας ANOVA - Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης**

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο F	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	192.136(b)	3	64.045	4.813	.003	.899
Σταθερά	13060.975	1	13060.975	981.530	.000	1.000
Μητέρα	192.136	3	64.045	4.813	.003	.899
Κατάλοιπα	2315.375	174	13.307			
Σύνολο	33877.000	178				
Διορθωμένο σύνολο	2507.511	177				

* $\alpha = .05$, $R^2 = .077$ (Διορθωμένο $R^2 = .061$)**Πίνακας Π28. Πίνακας ANOVA-Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης**

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο F	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	309.398(b)	4	77.349	6.118	<.001	.986
Σταθερά	13250.391	1	13250.391	1048.114	<.001	1.000
Μητέρα	166.382	3	55.461	4.387	.005	.867
Φύλο	116.088	1	116.088	9.183	.003	.854
Κατάλοιπα	2199.731	174	12.642			
Σύνολο	34021.000	179				
Διορθωμένο σύνολο	2509.128	178				

* $\alpha = .05$, $R^2 = .123$ (Διορθωμένο $R^2 = .103$)**Πίνακας Π29. Πίνακας ANOVA - Εξαρτημένη μεταβλητή: βαθμολογία ενσυναίσθησης**

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	Κριτήριο F	P	Ισχύς (*)
Υπόδειγμα	341.584(b)	7	48.798	3.830	.001	.978
Σταθερά	12018.962	1	12018.96	943.348	.000	1.000
Μητέρα	146.730	3	48.910	3.839	.011	.814

φύλο * μητέρα	149.448	4	37.362	2.932	.022	.779
Κατάλοιπα	2165.927	170	12.741			
Σύνολο	33877.000	178				
Διορθωμένο σύνολο	2507.511	177				

* $\alpha = .05$, $R^2 = .136$ (Διορθωμένο $R^2 = .101$)

Πίνακας Π30. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	59.202(a)	4	14.801	44.634	<.001	.534
Πατέρας	59.202	4	14.801	44.634	<.001	.534
Κατάλοιπα	51.730	156	.332			
Σύνολο	110.932	160				

$R^2 = .534$ (Διορθωμένο $R^2 = .522$)

Πίνακας Π31. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	59.406(a)	5	11.881	35.741	<.001	.536
Φύλο	.204	1	.204	.613	.435	.004
Πατέρας	5.386	4	1.346	4.050	.004	.095
Κατάλοιπα	51.526	155	.332			
Σύνολο	110.932	160				

$R^2 = .536$ (Διορθωμένο $R^2 = .521$)

Πίνακας Π32. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	60.706(a)	8	7.588	22.965	<.001	.547
Πατέρας	60.273	4	15.068	45.602	<.001	.545
φύλο * πατέρας	1.504	4	.376	1.138	.341	.029
Κατάλοιπα	50.226	152	.330			
Σύνολο	110.932	160				

a $R^2 = .547$ (Adjusted $R^2 = .523$)

Πίνακας Π33. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Υπόδειγμα: συναισθηματική εκφραστικότητα = $\beta_0 + \beta_1i^*$ (τύπος πατέρα) + β_2i^* (τύπος μητέρας)

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	62.066(a)	7	8.867	27.762	<.001	.560
Πατέρας	.414	3	.138	.432	.731	.008
Μητέρα	2.864	3	.955	2.989	.033	.055
Κατάλοιπα	48.865	153	.319			
Σύνολο	110.932	160				

$R^2 = .560$ (Διορθωμένο $R^2 = .539$)

Πίνακας Π34. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	62.672(a)	4	15.668	49.953	<.001	.558
Μητέρα	62.672	4	15.668	49.953	<.001	.558
Κατάλοιπα	49.558	158	.314			
Σύνολο	112.229	162				

R 2 = .558 (Διορθωμένο R 2 = .547)

Πίνακας Π35. Πίνακας ANOVA . Εξαρτημένη μεταβλητή: Συναισθηματική εκφραστικότητα

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	62.734(a)	5	12.547	39.799	<.001	.559
Μητέρα	3.163	3	1.054	3.344	.021	.060
φύλο	.062	1	.062	.198	.657	.001
Κατάλοιπα	49.495	157	.315			
Σύνολο	112.229	162				

R 2 = .559 (Διορθωμένο R 2 = .545)

Πίνακας Π36. Πίνακας ANOVA

Πηγή	Άθροισμα τετραγώνων τύπου III	B.E.	Μέσο τετραγωνικό σφάλμα	F	P	Μερικό H2
Υπόδειγμα	4.348(a)	7	.621	1.974	.062	.082
Σταθερά	11.345	1	11.345	36.064	<.001	.190
Μητέρα	3.162	3	1.054	3.351	.021	.061
φύλο* μητέρα	1.114	4	.279	.886	.474	.022
Κατάλοιπα	48.443	154	.315			
Σύνολο	112.229	162				
Διορθωμένο σύνολο	52.791	161				

R 2 = .082 (Διορθωμένο R 2 = .041)

Σχήμα Π1. Γράφημα P-P για κανονική κατανομή της συναισθηματικής εκφραστικότητας

